

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SULTAN SENCER DÖNEMİ GÜVENLİK POLİTİKALARI
(1118–1157)

AZER EKİN DEMİRTAŞ
18810501088

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. AYŞE DUDU KUŞÇU

KONYA-2024

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Azer Ekin DEMİRTAŞ		
	Numarası	18810501088		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	+	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. AYŞE DUDU KUŞÇU		
Tezin Adı	SULTAN SENCER DÖNEMİ GÜVENLİK POLİTİKALARI (1118–1157)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

Azer Ekin DEMİRTAŞ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Azer Ekin DEMİRTAŞ		
	Numarası	18810501088		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	+	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. AYŞE DUDU KUŞÇU		
Tezin Adı	SULTAN SENCER DÖNEMİ GÜVENLİK POLİTİKALARI (1118–1157)			

Büyük Selçuklu Devleti Tarihi devletin kuruluş aşamasından itibaren birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve incelenmiştir. Özellikle Tuğrul ve Çağrı Beylerden itibaren ülkenin yıkılışına kadar olan siyasi süreç, pek çok çalışmaya konu olmuştur. Devletin siyasi, idari, ekonomik, kültürel, mimari, ve eğitim tarihi detaylı şekilde incelenirken, kuruluş aşamasında bile izlerini gördüğümüz güvenlik endişesi ve liderlerin güvenlik politikaları müstakil bir şekilde araştırılmamıştır. Oysa devlete adını veren ve temellerinin atılmasında büyük rol oynayan Selçuk Bey'in Cend bölgesine göç etme nedeni dahi güvenlik kaygısıdır. Öte yandan güvenlik faktörü, sadece Selçuklu Devleti'nin kurulma aşamasında değil, sonraki dönemlerde de ana neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızda Türk Tarihi ve coğrafi bağlamda Orta Doğu tarihi için çok önemli bir yere sahip olan Büyük Selçuklu Devleti tarihini güvenlik temelli ele aldık. Bunu yaparken bugüne kadar araştırılmayan konuları detaylı bir şekilde incelemeye gayret gösterdik. Özellikle güncel siyaset bilimi, uluslararası kavramlarını dönem tarihi içinde yorumlayarak, çalışmamızın temelini oluşturan; barış, savaş, terör, propaganda kelimeleri için orijinal tanımlamalar yaptık Böylelikle Orta Çağ tarihi literatürüne katkıda bulunmayı hedefledik.

Güvenlik, barış, savaş, terör gibi kavramları açıkladıktan sonra Tuğrul Bey'den itibaren liderlerin benimsediği güvenlik politikalarını ele aldık. Bu çerçevede Sencer dönemine kadar ülkede benimsenen güvenlik anlayışı, terör faaliyetleri ve yöneticilerin bu konudaki tutumlarına değindik. Genel hatları ile Sencer yönetimine kadar olan bu süreci inceledikten sonra Sultan Sencer dönemi güvenlik politikalarını iki bölüm halinde ve daha detaylı olarak ele aldık.

Sencer döneminde ülke içinde ve dışında benimsenen güvenlik politikaları incelenirken ülkenin yeniden yapılanma aşaması, Bâtınilerle olan ilişkiler ve vasal devletlerin statü değişimleri değerlendirildi. Bunların devletin yıkılış sürecine etki edip, etmediği konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Sencer, Fetret Devri, Güvenlik, Terör, Büyük Selçuklu

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Azer Ekin DEMİRTAŞ		
	Student Number	18810501088		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	+	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. AYŞE DUDU KUŞÇU		
	Title of the Thesis/Dissertation	SULTAN SENCER DÖNEMİ GÜVENLİK POLİTİKALARI (1118–1157)		

History of the Great Seljuk State, from the founding phase of the state It has been addressed and examined by many researchers. Especially Tuğrul and The political process from Çağrı Bey to the collapse of the country has many has been the subject of the study. While the political, administrative, economic, cultural, architectural and educational history of the state has been examined in detail, the security concerns and security policies of the leaders, whose traces we see even during the establishment phase, have not been investigated separately. However, the reason why Selçuk Bey, who gave her name to the state and played a major role in laying its foundations, migrated to the Cend region was security concerns. On the other hand, the security factor appears as the main actor not only during the establishment of the Seljuk State, but also in the following periods.

In our study, we discussed the history of the Great Seljuk State, which has a very important place in Turkish History and geographical context for the history of the Middle East, on a security basis. While doing this, we tried to examine in detail issues that have not been researched until now. Especially contemporary political science forms the basis of our study by interpreting international concepts within the history of the period; We made original definitions for the words peace, war, terror and propaganda. Thus, we aimed to contribute to the medieval history literature.

After explaining concepts such as security, peace, war and terrorism, we discussed the security policies adopted by leaders since Tuğrul Bey. In this context, we touched upon the understanding of security adopted in the country until the Sencer period, terrorist activities and the attitudes of the administrators on this issue. After examining this process in general terms until the Sencer administration, we discussed the security policies of the Sultan Sencer period in two parts and in more detail.

While examining the security policies adopted inside and outside the country during the Sencer period, the restructuring phase of the country, relations with the Batinis and status changes of the vassal states were evaluated. An attempt was made to clarify whether these had an impact on the collapse of the state.

Key Words: Sencer, İnterregnum, Security, Terror, Great Seljuks

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	X
ÖN SÖZ.....	XI
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
a. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Araştırmalar.....	2
b. Araştırmanın Amacı.....	3
c. Araştırmanın Önemi.....	3
2. Yöntem.....	4
2.a. Çalışma Takvimi.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK KAVRAMI VE TERÖRİZM

1.1 Güvenlik Kavramı.....	6
1.1.1 Ulusal Güvenlik.....	9
1.1.2 Uluslararası Güvenlik.....	15
1.2 Büyük Selçuklu Devleti'nin İç Güvenlik Politikaları.....	18
1.2.1 Tuğrul Bey Dönemi Devlet Politikası	19
1.2.2 Sultan Alp Arslan Dönemi Hükümet Politikaları.....	21
1.2.3 Sultan Alp Arslan Dönemi Devlet Politikası.....	22
1.2.4 Sultan Melikşah Dönemi Hükümet Politikaları.....	22

1.2.5 Sultan Melikşah Dönemi Devlet Politikası.....	23
1.2.6 Sultan Berkyaruk Dönemi Hükümet Politikaları.....	23
1.2.7 Sultan Muhammed Tapar Dönemi Hükümet Politikaları.....	23
1.3 Büyük Selçuklu Devleti'nin Dış Güvenlik Politikaları.....	24
1.3.1 Sultan Alp Arslan Dönemi Dış Güvenlik Politikaları.....	24
1.3.2 Sultan Melikşah Dönemi Dış Güvenlik Politikaları.....	25
1.4 Terörizm Nedir.....	26
1.4.1 Selçuklular Dönemi Terör Unsurları.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED TAPAR'IN VEFATI VE SULTAN SENCER'İN TAHTA GEÇMESİ

2.1 Muhammed Tapar Yönetiminin Son Dönemi.....	30
2.2 Muhammed Tapar'ın Vefatı Sonrası Büyük Selçuklu Devlet Yapısı.....	32
2.3 Sultan Sencer'in Selçuklu Sultanı Olması.....	33
2.4 Sencer'e Karşı İttifak.....	34
2.4.1. Save Savaşı Stratejileri.....	34
2.4.2 Sultan Mahmud Yönetiminde Komutanların Etkisi.....	36
2.4.3 Simgesel Propaganda Örnekleri.....	40
2.4.4 Sultan Sencer ve Devletin Taksimi.....	43
2.4.4.1 Türkiye Selçuklularının Durumu.....	44
2.4.4.2 Dânişmendliler.....	44

2.4.4.3 Saltuklular.....	45
2.4.4.4 Artuklular.....	45
2.4.4.5 Mengücekliler.....	45
2.4.4.6 Irak ve Suriyenin Durumu.....	45
2.4.4.7 Kirman Selçukluları.....	46
2.4.4.8 Karahanlılar.....	46
2.4.4.9 Gazneliler.....	46
2.4.4.10 Bizans İmparatorluğu.....	46
2.4.4.11 Urfa Kontluğu.....	47
2.4.4.12 Antakya Prinkepsliği.....	47
2.4.4.13 Kudüs Krallığı.....	47
2.4.4.14 Trablus Kontluğu.....	47
2.4.4.15 Abbâsî Halifeliği.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SENCER DÖNEMİ İÇ POLİTİKA VE GÜVENLİK UNSURLARI

3.1 Bâtınilerle Mücadele.....	50
3.2 Bâtınilerle Kurulan Siyasi İttifaklar.....	55
3.3 Bâtınilerle Olan İlişkilerin Arkasındaki Güvenlik Kaygısı	59
3.4 Büyük Selçuklu Devleti Dönemi Bâtini Propagandası.....	59
3.5 Sencer Dönemi Suriye Bölgesi.....	63
3.6 Irak Selçukluları.....	71
3.7 İmameddin Zengi 'nin Yükselişi ve Değişen Dengeler.....	72
3.8 Sencer'in Vali Atamalarında Siyasi İttifakların Rolü ve Güç Dengeleri..	75
3.9 Sencer ve Oğuzların Mücadelesi.....	77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SENCER DÖNEMİ DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER VE DEVLETİ TEHDİT EDEN UNSURLAR

4.1 Sultan Mahmud ve Halife İttifakı.....	80
4.2 Sultan Sencer'in Evlilik Bağı ile Kurduğu İlişkiler.....	81
4.2.1 Sencer Dönemi Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin Statüsü....	85
4.2.2 Sencer'in Karahanlılar Üzerine Yaptığı Seferler.....	86
4.2.3 Sencer'in Gazneliler Üzerine Yaptığı Seferler.....	87
4.3 Hârizm Bölgesi ve Sencerin İzlediği Politikaları.....	90
4.4 Sencer Döneminde Abbâsî Halifeliğinin Durumu.....	92
4.5 Karahıtayların Kaşgar Bölgesine Gelişi.....	95
4.6 Katavan Savaşı.....	96
4.6.1 Savaşın Nedeni.....	97
4.6.2 Savaş Düzeni.....	99
4.6.3 Savaşın Sonucu.....	99
4.7 Gurlular ile İlişkiler.....	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA.....	104

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m: adı geçen makale

a.g.t: adı geçen tez

b. : bin

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

haz. : hazırlayan

Hz. : Hazreti

Neşr. : Neşreden

TDK: Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurunu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

s. : Sayfa

S. : Sayı

Yay. : Yayınları

ÖN SÖZ

Türk topluluklarından biri olan Oğuzların Kınık boyuna mensup Selçuk Bey ve maiyetinin Mâverâünnehir'e gelerek burada bir devlet kurmak için verdikleri zorlu mücadele, 1040 yılında Horasan'da bir devlet kurduktan sonra da devam etmişti. Onlar bir taraftan kendi soydaşları olan Karahanlılar ve Gazneliler ile savaşıırken, diğer yandan Bizans ve Fâtımiler gibi rakipleri ile de kıyasıya bir mücadelenin kapılarını araladılar. Dışarıda bu düşmanlar için her an tetikte olan devlet, bir süre sonra içeride de çok büyük düşmanlarla karşılaştı. Ancak içerideki düşmanın faaliyetlerini çok daha acımasız ve gizlilik içinde yürütmesi, devleti bir hayli zora sokmuştu. Üstelik Sultan Melikşah'ın ölümü ile başlayan taht mücadeleleri ve devletin fetret dönemine girmesi, devletin iç ve dış düşmanları karşısında sürekli kan kaybetmesine yol açtı. Buna rağmen Türk hakimiyet anlayışına göre devletin iç ve dış güvenliğini sağlama hususu hükümdarın temel görevleri arasında yer aldığından hükümdarlar bu sorumluluklarını hiçbir zaman göz ardı etmemeye gayret gösterdiler.

Özellikle sultan Berkyaruk ve Muhammed Tapar dönemlerinde bir taraftan Haçlı tehlikesi, diğer yandan içeride Bâtıniler devletin güvenliğini neredeyse temelinden sarsan faaliyetler içine girmişlerdi. Hattâ bu iki güç zaman zaman işbirliği içine giriyorlardı. Bu durum devletin aynı anda iki cepheye savaş vermesine yol açmıştı. Berkyaruk taht mücadeleleri dolayısıyla Bâtıniler ve Haçlılar karşısında ciddi bir başarı elde edememişti. Muhammed Tapar ise, Bâtıniler üzerine etkili seferler düzenledi ise de nihai sonuç alamadı. Haçlılar konusunda da büyük ilerleme kaydedilemedi.

Sultan Sencer dönemine gelindiğinde bu iç ve dış problemlere başka problemler de eklendi. Bunlardan biri Kıtaylar meselesi idi. Diğer ise, Selçuklu topraklarının bir bölümünde bağımsız bir devlet kurmak isteyen Hârizmşah Atsız'ın faaliyetleriydi. Kıtay tehlikesi devleti felaketin eşiğine sürükleyen bir savaş ile sonuçlandı. Semerkend yakınlarındaki Katavan denilen bölgede yapılan savaş devletin güvenliği için başka iç ve dış tehlikeler oluşturdu.

Çalışmamızda Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren karşılaştığı güvenlik problemlerini ele aldık. Bu bağlamda özellikle Sutan Sencer dönemimine konumuz itibarıyla daha fazla yer verdik. Bâtini Terör hareketini, Irak Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecini, ülkenin hanedan üyeleri arasında taksim edilmesi ve Sencer'in Oğuzlara esir olması meselesini detaylı bir şekilde ele aldık. Dış güvenlik konusunda ise, Abbasi devleti ile ilişkiler ve vasal devletlerin Sencer dönemindeki konumu konumuzun önemli bir odak noktası oldu.

Yaptığımız çalışma dört ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölümde; kullanacağımız temel kavramların tanımlamaları yapılmıştır. Özellikle; güvenlik, iç ve dış güvenlik, savaş ve barış kavramları tanımlandıktan sonra, bu kavramların tezimizdeki yeri ve önemi anlatılmıştır.

İkinci bölümümüzde ise; Muhammed Tapar'ın son dönemi ve Sencer'in başa geçmeden önceki Büyük Selçuklu'nun durumu ele alınmıştır. Sencer'in başa geçtikten sonra Selçuklu'nun durumu; Ülkenin Taksim Edilişi başlığı altında anlatılmış ve dönemdeki siyasi duruma yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde de, Sultan Sencer'in iç politikaları ve bu dönemde ülke içerisinde yaşanan sorunlara değinilmiştir. Özellikle kuruluş aşamasından itibaren ülke içerisinde Bâtinilerle kurulan ilişkiler değerlendirilmiş olup, Irak ve Suriye'nin durumu ve İmâdeddin Zengi'nin bölgede güç kazanması, Oğuz isyanı, İç Güvenlik başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın son bölümünde, Büyük Selçuklu Devleti'nin; Abbasi Halifeliği, Gazneliler, Karahanlılar, Hârizmşahlar, Gurlular ve Karahıtaylarla olan ilişkiler ele alınmıştır. Bu bölümde; Sencer'in hükümdarlık döneminde evlilik bağı ile kurulan ilişkiler anlatılarak Katavan Savaşı'nın değerlendirilmesi ile çalışmamıza son verilmiştir.

Çalışmamız sırasında; dönemin karışıklığı, siyasi yapıların çokluğu sebebiyle ele aldığımız başlıklar incelenirken zorluklar yaşanmıştır. Araştırmamızda, farklı beylik ve devletler arasında kurulan ilişkiler kronolojik olarak düzenlenerek, Sencer Dönemi'nin aydınlatılması için diğer devletleri konu alan kaynak ve araştırma eserlerinden yararlanılmıştır. Bizden önce yapılan Sultan Sencer dönemi çalışmaları

incelendiğinde, özellikle siyasi tarih ve savaşlar üzerinde durulduğu görülmüştür. Sencer dönemini, Mehmet Altay KÖYMEN, Sefer SOLMAZ ve Fikret SERTKAYA çalışmış olup, Sencer ile ilgili yaptıkları araştırmaların temelinde: siyasi tarih ve askeri alanların var olduğu görülmektedir. İlgili çalışma alanını seçerken; Sencer dönemini güvenlik temelli olarak inceleyerek literatüre katkıda bulunmak ve bu şekilde yapılan araştırmalara ek olarak yeni bir yorum kazandırmayı amaçladık.

Bu araştırma konusunu seçmemde, lisans ve yüksek lisansta aldığım eğitimleri harmanlamamda destek olan ve bana en başından itibaren güvenen, yeni ufuklar açan Kıymetli Hocam Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

Beni bugünlere getiren, eğitim hayatım boyunca beni hep destekleyen, mutluluğuma, heyecanıma, yorgunluğuma şahit olup ve her daim elimi tutan; yoğun iş hayatımda da her zaman yanımda olan, İlk öğretmenim, annem Zühal DEMİRTAŞ'a, her bakımdan örnek aldığım babam Alparslan DEMİRTAŞ'a minnettarım. Benim için en değerli hazine olan kardeşim İlgin Elif DEMİRTAŞ'a, olumlu eleştirileriyle daima iyiye güzele yönlendiren amcam Cengiz DEMİRTAŞ ve yol arkadaşım Metehan Talat TEMİZ'e teşekkürlerimi sunarım.

Azer Ekin DEMİRTAŞ

Konya 2024

1. Giriş

Büyük Selçuklu Devleti, kuruluşundan itibaren pek çok zorlukla karşılaşmıştır. Devletin kuruluş aşaması ve yükseliş dönemi hakkında literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak Sencer dönemi kaynak eksikliği sebebi ile çok fazla ele alınmamış bir konudur. Meliklik ve hükümdarlık dönemleri yarım asırdan fazla olan Sultan Sencer döneminin araştırılması, Selçuklu son dönemini anlamak açısından oldukça önemlidir. Araştırmamızda Sencer dönemini, çalışırken daha önce yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak; Tarih bilimi merkez olmak üzere, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi teorilerinden istifade etmeyi hedefledik. Bu çerçevede disiplinler arası çok boyutlu bir eser ortaya koymayı amaç edindik.

Yapacağımız çalışmada Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılış dönemi farklı bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Öte yandan araştırmamızda insanın varoluşundan itibaren hayata tutunmasını sağlayan ve devlet hayatında da son derece önemli bir yeri olan “güvenlik endişesi” ve “çıkar ilişkileri” tezimizin ana çıkış noktasını oluşturacaktır.

Çalışmamızda: Sencer dönemi güvenlik politikalarını iç güvenlik ve dış güvenlik olmak üzere iki ana başlıkta ele aldık. İç ve dış güvenlik sınırlarını belirlemede Büyük Selçuklu Devleti'nde beyliklerin değerlendirilmesinde; vasalık dereceleri, hükümdar alametleri, halifelik etkisi ve zamanla bağlılıkta olan değişimler göz önüne alınarak düzenleme yapılmıştır.

Sencer dönemi iç politika incelenirken; Batinlerin ülke içerisindeki hareketleri, Suriye ve Irak bölgesi, Irak Selçuklularının kuruluşu, Sencer'in vali atamaları ve Oğuz isyanı ana noktalar olarak ele alınmıştır.

Sencer dönemi dış politikalar da ise; Abbasi devleti, Hârizmşahlar, Karahanlılar, Gazneliler, Karahıtaylar ve Gurlu devletleri ile olan ilişkileri değerlendirilmiştir. Dış politikada ele alınan devletlerin içerisinde, Abbasi Halifeliği hariç, diğerler devletlerin ikinci derece vasal statüde olduklarını görmekteyiz. Köymen, valilerle yönetilen topraklar ve vasal devletlerarasındaki ayrımı ile ilgili tanımında: *“Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun, başında bulunan sultanın doğrudan doğruya hâkim olduğu ve valileri vasıtası ile idare ettiği eyâletler dışında kalan*

*arazisi saydığımız bir takım vasal devletlerin elindedir.”*¹ diye belirtmiştir. Yukarıda verilen tanımda da görüldüğü üzere vasal devlet topraklarının direk sultana ait topraklar olmadığı gayet net gözüküyor. Büyük Selçuklu Devleti’ne maddi ve manevi bağlılığı bulunan ve bu bağlılığının getirisi olarak belli şartları yerine getiren vasal devletler, dış politikada ele alınmıştır.

Araştırmamızda, vasal devletler dış politikada ele alınırken, sadece Hârizmşahlar’ ın dış güvenlik ya da iç güvenlik başlığında mı değerlendirilmesi gerektiği konusunda zorlandık. Saray memurluğundan Hârizm bölgesine atanan valilerin zamanla güçlenerek, vasal devlet konumuna geldikleri hatta Büyük Selçuklu Devleti’nin yıkılması ile onun devamı olarak bölgede varlıklarını sürdürdüklerini görüyoruz.² Hârizmşah Devleti’nin kuruluşun itibaren gelişimini kısaca özetlediğimizde; Sencer dönemi öncesi Hârizmşahları iç politikada ele almak daha uygun durumdayken, Sencer döneminde Hârizmşahlar’ın ikinci derece vasal devlet statüsünde olduğunu görmekteyiz. İlk başta merkezden atanan valilerce yönetilen Hârizm bölgesinin zamanla vasal devlet statüsüne gelmiştir. Sencer döneminde vasalık statüsünde bulunan Hârizmşahlar’ın, Büyük Selçuklu Devleti’ne vergi vermeyi kestiği gibi tabiiyet belirtilerinden olan metbu hükümdara bağlı tabii devlet yöneticisinin hükümdarın sarayına gitmediği ve oğlunu da yollamadığı bilinmektedir.³ Hârizmşah Devleti Sencer döneminde tabiiyet şartlarını bile süreklilik içerisinde gerçekleştirmemiştir.

Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusunu “Sultan Sencer dönemi Güvenlik Politikaları (1118–1157)” teşkil edecektir. Ele aldığımız dönem Büyük Selçuklu Devleti’nin ikinci imparatorluk dönemidir ve son derece büyük bir öneme sahiptir. Bununla birlikte günümüze kadar bu süreç bütün boyutlarıyla incelenmiş ve araştırılmış değildir. Meliklik ve hükümdarlık dönemi dâhil toplam 60 yıl devlet yönetiminde

¹ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Tarihinin Devirlere Taksimi Meselesine Dair**, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.2 S.2, s.85

² Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Devlet Teşkilatına Dâir Yazılmış Bir Eser Münasebetiyle, sTarih Araştırmaları Dergisi, C.2 S.2, s.312

³ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Tarihinin Devirlere Taksimi Meselesine Dair**, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.2 S.2, s.85

kalan Sencer, devletin toparlama dönemindeki birçok zorluğa rağmen, devlet içinde ve dışında uyguladığı başarılı politikalar sayesinde bu problemlerin üstesinden gelmeyi başarmış ve devletin yıkılışını geciktirerek ömrünü uzatmıştır. Sencer'in izlediği bu politikalar arasında devletin iç ve dış güvenliğini düzene koyma gibi son derece hayati bir uygulama da mevcuttur. Araştırmamızda Sultan Sencer'in Selçuklu Devleti'nin bu son döneminde titizlikle ele aldığı ve tatbik etmeyi başardığı güvenlik politikaları, dönemin kaynakları ışığında ele alınıp değerlendirilecektir. Zira hakkında çok az çalışma yapılan bir dönemin aydınlatılması ve detaylı bir şekilde aktarılması icap etmektedir. Gelecek kuşakların söz konusu dönem hakkında yeterince bilgi sahibi olması açısından böyle bir çalışmanın yapılmasının zaruri olduğunu düşünmekteyiz.

a. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar

Mehmet Altay Köymen'in "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II. İmparatorluk Devri" adlı çalışması Sultan Sencer hakkındaki en kapsamlı çalışmadır. Aynı zamanda Mehmet Altay Köymen'in Sencer hakkında yayınlanmış birçok makalesi de bulunmaktadır.

Köymen'in Sencer hakkındaki Türkçe olarak yapılan çalışmaların yanı sıra araştırmamızda yararlanacağımız Farsça bir çalışması da mevcuttur AÜ.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri Dergisi Cilt 1, sayı 3' den ayrı olarak basılan "Risale-i Senceriyye" adlı çalışmasında Sencer dönemi hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

Köymen haricinde diğer bir kıymetli çalışma merhum Salim Koca tarafından yapılmıştır. Koca, "Sultan Sencer ve Büyük Selçuklu Devletinin Çöküşten Önce Son Parlayışı" adlı makalesinde Sencer dönemi hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunur. Sözüünü ettiğimiz çalışmalardan başka Sultan Sencer dönemi ile ilgili Sefer Solmaz'ın "Sultan Sencer" ve Fikret Zerkaya'nın "Sultan Sencer Devri Selçuklu Dış Siyaseti" isimli kitaplar ve bazı makalelerde de mevcuttur. Ancak bunlar daha ziyade siyasi tarih ile alakalı olan çalışmalardır. Bizim ele alacağımız güvenlik konusu

bugüne kadar üzerinde durulmayan bir konu olması bakımından yapacağımız çalışmanın alana katkısı olmasını bekliyoruz.

Araştırmamızda Sultan Sencer'in hükümdarlık devri ile bağlantılı olarak (1118-1157) Karahanlılar, Gazneliler, Türkiye Selçukluları, Irak Selçukluları ve Atabeylikler ile bölgedeki diğer siyasi teşekküllerin tarihlerinden de yararlanılacaktır.

b. Araştırmanın Amacı

Sultan Sencer dönemi, güvenlik kavramı merkezinde iç ve dış politikada attığı adımlar incelenmeye çalışılacaktır.

c. Araştırmanın Önemi

Sultan Sencer, Büyük Selçuklu tarihinin son hükümdarıdır. Bir devletin yıkılışını incelemek; devletlerin yıkılışını anlamak hatta kuruluş dönemini anlamlandırmak açısından oldukça önemlidir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren izlediği politikaların sonuçlarını görmek için son hükümdar Sencer araştırma konusu olarak seçilmiştir. Sultan Sencer'in yönetimi boyunca izlediği iç ve dış politikanın incelenmesi, devlet yönetimindeki doğru ve yanlışları görebileceğimiz güzel bir emsal niteliğindedir.

Türk Devletleri'nin devamlılığı ve daim olması için Türk tarihindeki devletlerin son dönemlerinin çalışılmasının ehemmiyet arz ettiğine inanmaktayız. Başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere bütün Türk ve Dünya devletlerinin yönetiminde izlenen politikaların doğuracağı uzun vadeli sonuçların gösterilmesi için belirlediğimiz tez konusu çalışılacaktır.

2. Yöntem

Tümevarım yöntemi ile ilerleme kaydedilecektir. Literatürde yer alan Türkçe 'ye çevrilmiş ana kaynaklar, kitaplar, makale ve inceleyeceğimiz konu ile bağlantılı teori kitapları fişleme yöntemi ile incelenecektir. İncelemeler sonucu kaynaklar arasında değerlendirmeler yapılacak ve tez yazımına başlanacaktır.

a. Çalışma Takvimi

Dönemler	1.Dönem Nisan-Mayıs	2.Dönem Mayıs- Haziran	3.Dönem Haziran- Temmuz	4.Dönem Ağustos-Şubat
Yapılacak işler				
Literatür taramasının ve derlemenin geliştirilmesi				
Kaynakların sınıflandırılması ve tahlili				
Konuyla ilgili verilen toplanması ve güvenilirliğinin tespiti				
Toplanan verilerin incelenmesi ve tez metninin yazılması				

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK KAVRAMI VE TERÖRİZM

“Türkiye'nin güvenliğini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir barış istikameti bizim daima prensibimiz olacaktır.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

1.1 Güvenlik Kavramı

İbn Haldun tümevarım yöntemi ile insanla devletin ortak noktası olarak iki yapının da canlı olduğunu; doğup, büyüüp, öldüğünü savunmaktadır. İnsanların kurduğu atomik, canlı bir yapı olan devlet incelendiği zaman yaşam çizgisi dışında da ortak noktaları olduğu görülmektedir. Bahsedilen ortak noktalardan birisi de konumuz olan güvenliktir. Tüm canlılar için varlığını korumak ve sürdürmek oldukça önemli olup bu da güvenlik ile sağlanmaktadır.

Güvenlik kelimesi Latince “securitas” sözcüğünden gelmektedir. Securitas kelimesi endişesizlik durumu anlamında kullanılmaktadır.⁴ Hobbes, Locke, Montesquei, Farabi ve İbn Haldun’a göre devletin temelinde güvenlik kaygısı yatmaktadır. İbn Haldun güvenlik ve devlet ilişkisini “*Ev edinmek, yerleşmek ve barınmak için kentler kurulur. Dolayısıyla zararlı olabilecek her şeyi bu yerden uzaklaştırmaya, kentleri her türlü saldırıya karşı korumak ve oralara her türlü rahatlığı getirmeye göz-kulak olmak gerekir.*”⁵ Sözleri ile anlatmıştır. Hobbes, Locke ve Montesquei ise devletin kuruluşunu Toplum Sözleşmesine götürerek, insanların güvenlik endişesinden bahsetmektedir. Güvenlik kavramı ile insanlar bir araya gelerek bazı haklarını devlete devredip güvenli bir ortamda yaşamayı amaçlamışlardır. Zaman içerisinde devlet yapısının şekillenmesi, güçlenmesi sonucunda bireyin güvenlik algısı yerini ulus kavramı ile ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlik endişelerine bırakmıştır. Güvenlik kavramı; devletin kurulduğu

⁴ Çağatay Balcı, **İstihbarat Kültürü Temelleri ve Unsurları**, Hitap Yay., Ankara 2018, s. 16.

⁵ İbni Haldun, **Mukaddime 2**, Çev. Sevim Belli, Onur Yay., Ankara 2014, s.149.

andan itibaren sadece savaş durumunu değil, psikolojik, coğrafi, sosyolojik, hukuksal, ekonomik güvenlik algısını da beraberinde doğurmuştur.

Ulusal ve uluslararası güvenlikten bahsederken en çok üzerinde duracağımız alt başlık coğrafi güvenlik konusudur. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasından itibaren hâkim olmayı amaç edindiği topraklar elbette ki şans eseri tercih edilmemiştir. Coğrafyanın getirisi olan tabii ve yapay unsurların tamamının milli unsurlar üzerindeki etkisini ilerleyen başlıklarda göreceğiz. Ülkenin genişliği, bitki örtüsü, nüfusun dağılışı ve hepsinin arkasında yatan politik nedenler incelenmesi dönem hükümdarlarının güvenlik politikalarını bize gösterecektir.

Jeopolitik, bir ülkenin haritadaki yerinin incelenerek güç ve politika açısından yorumlanmasıdır diyebiliriz.⁶ Ele alınan bölgede zaman içerisinde değişen etmenler olduğu gibi kalıcı unsurlar da bulunmaktadır. Çalışmamızda dönemin değişkenleri belirlenerek Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanı, ilişki içerisinde olduğu devletler ele alınarak bölgenin güç dengeleri ve ülkeyi yıkılışa götüren sebepler araştırılmaya çalışılacaktır. Coğrafi güvenlik kavramı çerçevesinde karşımıza çıkan “jeopolitik” kavramı Büyük Selçuklu dönemi ilişkilerini iç güvenlik ve dış güvenlik olarak iki ayrı başlıkta ele almamıza neden olmuştur. Jeopolitik bütünlüğün sağlanabilmesi ve dönem ayrıntılarının görülmesi açısından iç ve dış olayların ayrı olarak ele alınması gerekmektedir. Jeopolitik yapının incelenmesi jeokültürel yapı ve ülke içerisindeki; etnik, dini, kültürel ve politik ayrışmaların görülmesini de sağlamaktadır.

Büyük Selçuklu döneminde güvenlik çalışmasının önemi “İslam tarihine baktığımızda İslam medeniyeti üç ciddi meydan okuma ile karşılaştı; Haçlılar, Moğollar, Batı sömürgeciydi.”⁷ sözüyle gayet net ortaya konmuştur. Moğol istilası, Haçlı saldırıları ve Batı sömürge zihniyetinin anlaşılması için Büyük Selçuklu Devleti son döneminin iyi okunması gerektiği aşîkârdır. Unutulmamalıdır ki, tarih sadece geçmişi yazarken değil geleceği inşa ederken de kullanacağımız bir bilim dalıdır.

⁶ Yılmaz Tezkan, **Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik**, Ülkekitapları Yay., İstanbul 2000, s.73.

⁷ Yusuf Çağlayan , **Sosyolojik Savaş; Jeokültürel, Jeopolitik, Jeogüvenlik**, Timaş Yay., İstanbul 2017, s. 23.

Güvenlik kavramı incelenirken tehdit ve barış kavramları da sıkça karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik kelimesinde olduğu gibi tehdit ve barış kavramlarının da net bir tanımı olmadığı görülmektedir. Çalışmamızda biz tehdit kavramını; bir yöneticinin, nüfuslu bir kişinin veya bir bölgede yaşayan halkın değer, inanç, kültürüne karşı yapılmış saldırı veya saldırı öncesi gerginlik durumu olarak tanımlayacağız. Barış kelimesinin tanımlanmasının ise tehdit ve güvenlik kelimelerini incelemeden daha zor olduğunu düşünmekteyiz. Barış, genel olarak savaşta olmama durumu olarak ele alınsa bu tanımın yeterli olmadığı görülmektedir. Barış; savaşta olmama durumunun yanı sıra tehditlerin farkında olmama, yönetici kesimin halktan uzaklaşarak sadece kendi merkezi güvenliğine odaklanmasıdır. Diğer bir deyişle barış, çatışma durumunda olmamak olduğu kadar çatışma- savaş durumunu farkında olmamaktır. Hükümdarların liderlik vasıflarından en önemlisi olan analiz ve ileri görüşlülüğün kaybı, hiç kazanılmamış olması bizi sözde barış durumuna götürmektedir. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında Selçuklu dönemi iç ve dış güvenlik başlıklarında Büyük Selçuklu hükümdarlarının bu değerli iki vasfı da ele alınmaya çalışılacaktır.

Güvenliğin zaman içerisinde haber alma ihtiyacını ortaya çıkardığını görmekteyiz. Haberdar olma isteğinden kaynaklı olarak Arapça “خبر” kelimesinden “إستخبار” İstihbar kelimesi türemiştir. İstihbaratın bizim için tanımı bilgi alışverişi sırasında kesin olarak üretilen yorumlanan keşfedilen kültürel, ekonomik, siyasi ve askeri bilgilerin; çatışma durumunda devletlerin birbiri aleyhine, kendi lehine kullanmak için elde ettikleri verilerin tamamıdır. Günümüzde İstihbarat kavramı Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Berid Teşkilatı ile gerçekleşmekteydi. Büyük Selçuklu Devleti’nin önde gelen devlet adamlarından birisi olan Nizâmülmülk, eserinde İstihbaratla ilgili:

“Yanı başında yahut uzağında kalmış ordu ve raiyyetin durumlarını araştırıp onlardan haberdar olmak padişahlığın gereklerindendir. Hükümdar böyle yapmaz ise şanına noksan gelir ve halk bunu onun gafil, ihmalkar ve gaddar biri olduğuna yorar” demiştir.⁸ Nizâmülmülk’ten yaptığımız alıntı bize istihbaratın önemini yanı sıra yazımızda ele aldığımız “barış” kavramının sadece çatışma içinde olma değil,

⁸ Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Yay., İstanbul 2018, s. XXIII.

çatıştığının farkında olmama olarak tanımlamamızın ne kadar yerinde ve doğru olduğunu da göstermektedir.

Güvenlik kavramına olan yaklaşımları ve düşünürlerin bakış açıları yukarıda ele alındı. Bundan sonraki başlıklarımızda tanımlamaya çalıştığımız güvenlik kavramı, ulusal güvenlik- uluslararası güvenlik olarak iki ayrı başlıkta detaylı olarak son kez incelenecektir.

Güvenlik kavramını kendi içinde ikiye ayırmamızın sebebi muhafaza edilmek istenen değerlerin ülke içinde ve dışında her ne kadar aynı gözükse de farklı olmasından kaynaklıdır. Nelerin tehdit olarak algılanacağını incelememiz için önce o tehdit karşısında koruyacağımız değer ne olduğunu anlamalıyız.

Özellikle de ele alacağımız dönem (1118–1157) Büyük Selçuklu Devleti için olduğu kadar diğer dönem devletleri içinde oldukça karışık ve zordur. Dönemin ve Sultan Sencer'in Politikalarını daha iyi anlamak, anlamlandırmak için konu kendi içerisinde iki alt başlıkta incelenecektir.

1.1.1 Ulusal Güvenlik

Yukarıda güvenlik kelimesini ve onunla bağlantılı olarak işleyeceğimiz bazı kavramları anlatmaya çalıştık. Güvenlik kelimesini ele alırken Latince kökenini ele almamızın sebebi güvenlik kavramının Türkçe kökenini ulusal güvenlik kavramı altında incelemek istememiz dolayısıyladır. *”Türkçede güvenlik kelimesi, itimat ya da inanmak anlamına gelen güven (küven) kökünden türetilmiştir. Bu haliyle günümüz Türkçesinde kullanılan “güvenlik” dil devrimi bünyesinde türetilmiş bir kelimedir”*.⁹ Türk Dil Kurumu, güvenlik kavramını; toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, korkusuzca yaşayabilmesi olarak tanımlamıştır.¹⁰ Ulusal güvenlik kavramının literatürde kullanılması 20. yüzyıldan sonra olmuştur. Ulusal güvenlik kavramsal olarak yeni kullanılmaya başlanmış olmakla beraber, siyasal oluşumların var olduğu tarihten itibaren kendini göstermektedir.

⁹Fikret Birdişi, **Uluslararası Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşsel Temelleri**, Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Ens. Der., C. 1, S. 31, (2011), s.149-169.

¹⁰ Recep Toparlı, **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara 2005, s. 817.

Büyük Selçuklu dönemi ulusal ve uluslararası güvenlik yaklaşımı devletin kuruluş döneminden itibaren temel noktaları ile anlatılmaya çalışılacaktır. Büyük Selçuklu Devleti'nin temelleri, Selçuk Bey'in Oğuz Yabgu Devletinde ayrılarak Cend'e yerleşmesine kadar uzanmaktadır. Selçuk Bey'in ölümünden sonra oğlu Arslan Yabgu (İsrail) başa geçmiştir. Arslan Yabgu dönemindeki en önemli olaylardan biri Çağrı Bey'in Anadolu seferidir. Çağrı Bey'in Anadolu Seferi sonrası Gaznelilerin elinde bulunan Horasan topraklarından Mâverâünnehir'e dönmüştür. Buradan Çağrı Bey'in ve Tuğrul Bey'in daha güçlenmemiş temelleri tam olarak oturmamış Selçuklular için, Karahanlı ve Gaznelilerin baskısındaki topraklarda mücadele etmeden temelleri oluşturarak en uygun vatanın neresi olduğunu araştırdıkları görülmektedir.

1025 yılında Karahanlı Yusuf Kadir Han ve Gazneli Mahmud'un Selçukluları büyük bir tehdit olarak görmesi “Bir devletin güvenliği diğer devletin güvensizliğini oluşturabilir” yaklaşımının sonucu olarak Selçukluların başında bulunan Arslan Yabgu'nun tutuklanmasına neden olmuştur. Buradaki önemli nokta Gazneli ve Karahanlı devletleri aslında askeri ve siyasi olarak bölgede çekinilen bir güç durumundayken; Selçukluların artan gücünden endişelenmeleri Selçukluların bu iki devlete karşı olan korkularını yenmelerine ve güçlerinin farkına varmalarına neden olmuştur. Arslan Yabgu'nun esareti Tuğrul ve Çağrı Beyler için bir sorunun hallolması ve dış politikadaki güçlerini farkına varmaları açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonraki süreçte Tuğrul ve Çağrı Beylerin kuracakları devletin temellerinin atılma dönemi başlayacaktır.

Tuğrul ve Çağrı Beyler güç kazandıktan sonra Gazneli ve Karahanlı Devletleri ile mücadeleyi ana amaç olarak görmüşlerdir. Yurt arayışının başladığı, devlet otoritesinin yavaş yavaş oluşturulmaya başladığı bu dönemde kaçak Karahanlı taht adayı Ali Tekin ile sıkıntılar yaşanmıştır. Karahanlı ve Gazneli devletlerinden gelen askeri saldırıların yanı sıra Selçuklu içinde bölünme isteyen Ali Tekin, Yusuf Yinal'a “yabguluk” teklif etse de başarısız olmuştur.¹¹ Selçuklular ve Ali Tekin arasında birçok çatışma yaşanmış ve kayıplar verilmiştir. Tuğrul ve Çağrı Beylerin

¹¹ Muhammed bin Havendşah bin Mahmud, **Ravzatu's Safa fi Sireti'l Enbiya ve'l Muluk ve'l Hulefa (Tabaka-i Selçukiye)**, Çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara 2018, s. 35.

ana hedef olarak Gazneli ve Karahanlı devletlerini gördüğü dönemde Ali Tekin ile mücadele edilmesi hedeften sapılmasına ve çoklu baskı karşısında yok olmasına sebebiyet verebilirdi. Ana amaçları yurt edinmek olan Selçuklular, bulundukları bölgeden Hârizm bölgesine göçerek Gazneli devleti valilerinden Altuntaş'ın kendilerine verdiği Şurahan ve Dergan'a yerleşmeyi kabul etmişlerdi.¹² Hârizm'e yapılan bu göç bir kaçıştan ziyade hedeflere odaklanmak ve bölünmemek için tercih edilmiş bir hamle idi. 1030 yılında Gazneli Mahmud'un vefatı ve Mesûd b. Mahmud'un Gazneli Devleti'nin başına geçmesiyle Hârizmşah Harun Selçuklular ve Ali Tekin ile güç birliği yaparak Gaznelilere karşı mücadele etmiştir. Uzun süredir manevi ve psikolojik, olarak hazırlanmış iki lider Tuğrul ve Çağrı Beyler, Nesa Savaşı'nda Gaznelileri yenerek güçlerini ortaya koymuşlardı. Nesa Savaşı sonrası kazanılan topraklara anlaşma ile meşru bir göç yaşanmıştır. Nesa Zaferi(1035) sonrası Türkmen akınları sayesinde artan genişleme talebi ve taciz hareketleri Selçuklular ve Gazneliler arasında ikinci bir savaşı Serahs Savaşı (1038)'nı kaçınılmaz hale getirmişti. Bu Savaştan sonra Gazneliler Horasan bölgesinden atılmışlardı. Serahs Savaşı ve hemen sonrasında Dandanakan Savaşı ile Selçuklu Devleti kesin olarak kurulmuştur. Büyük Selçuklu Devleti kurulduktan sonra Batı ve Doğu yönündeki seferler devam etmiştir. Tuğrul Bey döneminde Anadolu'ya sıkça seferlerin düzenlendiği görülmektedir. Yapılan seferler arasında Melik Hasan'ın şehit olması ve Hasankale Zaferi (Pasinler)'nin önemi iç ve dış politikada ayrı bir öneme sahiptir. Anadolu Seferi sırasında 1048 yılında Melik Hasan'ın şehit olmasından sonra İbrahim Yinal komutasında Anadolu'ya yapılan seferlerin arttığı görülmektedir. Bizans, Peçenek ve Selçuklu Türklerinin iki ayrı bölgeden işgallerine maruz kalması sonucu Selçuklularla anlaşma yapmıştır. Yapılan bu anlaşma dış siyasette Selçuklu Devleti'nin Müslüman ülkeler dışında da kabul görmesi açısından oldukça önemlidir. IX. Konstantinos Monomakhos ile Selçuklu heyeti arasında yapılan anlaşma maddelerinden birisi; Emevîler Devrinde yapılan camii mihrabına eski Türk hâkimiyet alameti olan Sultan Tuğrul'un kullandığı ok ve yay işaretleri ve

¹² Minhac-i Sirac el Cüzcani, **Tabakat-ı Nasrî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmşahlar** Çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara 2020, s. 64, Havendşah, **Ravzatu's Safa**, s. 37.

Tuğrul Bey'in tuğrası işlenmiştir. İç siyasette önemi ise yurt edinilmek istenen Anadolu Topraklarında ilk Selçuklu simgesinin yerleştirilmesidir.¹³

Tuğrul Bey'in vefatından sonra Kutalmış, Alp Arslan ve Musa İnanç Yabgu taht için mücadele etmiştir. Taht mücadelesi bu dönemde Alp Arslan'ın gücü, dehası, liderliği ve hâkimiyeti sebebiyle çok uzun sürememiştir ve Alp Arslan sultan olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir. Kirman'da bulunan kardeşi Kavurd taht mücadelesi için harekete geçse de kardeşi Alp Arslan'ın başa geçtiğini öğrenmesi üzerine geri dönmüştür. Sultan Alp Arslan döneminde Nizâmülmülk gibi önemli ve etkisi Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar devam edecek siyasi bir figür tarih sahnesine çıkmıştır. Başa geçtiği sırada tüm taht iddiacılarını bertaraf eden Sultan Alp Arslan 1065 yılında kardeşi Kavurd'un genişleme siyasetinden rahatsız olduğundan ona müdahale etmiştir. Sultan Alp Arslan döneminde ilk kez isyan eden Kavurd'un isyanı Melikşah döneminde de devam etmiştir. Kavurd'un iki Sultan döneminde de iç sorun olarak yer alacağını göreceğiz. 1068 yılında Romanos Diogenes'in Bizans tahtına geçmesi üzerine Bizans Anadolu akınlarını ve Anadolu'daki sınır güvenliğini arttırmıştır. Devletin dış mücadele ile uğraşmasından yararlanmak isteyen Kavurd, 1069 ikinci kez isyan etmiştir.

Sultan Alp Arslan'ın vefatından sonra yerine veliaht atadığı oğlu Melikşah sultan olmuştur. Melikşah'ın veliaht ataması yapılırken aynı zamanda vezir olarak atanacak kişi de vasiyette dile getirilmiştir. Sultan Alp Arslan döneminde aktif olan fakat Melikşah'ın ilk dönemlerinde devlet içi yapılanması artarak siyasi bir güç haline gelecek olan Nizâmülmülk'ün nüfuzu gittikçe artmıştır. Sultan Melikşah babasından devraldığı merkezi hükümet anlayışını devam ettirmek için çabalamış hızla genişleyen devlet topraklarına müdahale ederken onun zaman zaman korku ile karışık çekingen hareket ettiği görülmüştür. Sultan Melikşah'ın başa geçtiği dönem yaşanan ilk iç karışıklık Alp Arslan döneminde de iki kere ayaklanan ve başa geçmek isteyen Kavurd'un sebep olduğu karışıklıktır. Otoriteyi sağlamak isteyen genç Sultan Melikşah'ın başa geçtiğinde kendi bilgisi dâhilinde veya dışında da olsa Selçuklu

¹³ Ali Öngül, **Büyük Selçuklular**, Çamlıca Yay., İstanbul 2018, s. 32.

soyundan olan Kavurd'un öldürülmesi otorite sağlamak için yapılan bir korku siyasetidir.¹⁴

Sultanlığının ilerleyen dönemlerinde Nizâmülmülk'ün etkisinden sıyrılmaya başladığı görülen Melikşah, Sultan Alp Arslan döneminde başlayan fetih hareketlerini devam ettirmiştir. Genişleyen sınırlara karşı merkezi yapıyı korumak isteyen Melikşah'ın taht için rakip olabilecek isimleri de kontrol etmeye çalıştığı görülmektedir Anadolu'da güçlenen Kutalmışoğullarını kontrol için Emir Porsuk'u göndermesi de buna örnektir. Melikşah, Selçuklu tahtında hak sahibi olan Kutalmışoğulları hakkında endişeli olmasının haklı olduğu Süleyman Şah'ın güneydoğu seferine çıkmasıyla kanıtlanmıştır. Süleyman Şah'ın çıktığı bu seferin amacı Suriye bölgesindeki karışıklıklardan yararlanarak Büyük Selçuklu tahtına geçmekti. Süleymanşah çıktığı seferde birçok zafere imza atsa da Tutuş ile girdiği mücadelede vefat etmiştir.(1086)¹⁵ Sultan Melikşah döneminde devlet Filistin, Suriye, Kirman bölgelerinde büyük ölçüde genişlemiştir. Hükümdarlığının son dönemlerine doğru Bâtınilerle mücadele eden bunun yanı sıra doğuda ve batıda devlet sınırlarını koruyan Melikşah, Büyük Selçuklu Devleti'ne en parlak dönemlerini yaşatmıştır. Ancak Nizâmülmülk'ün vefatından 35 gün sonra kendisi de vefat etmiştir. Melikşah'ın vefatında Terken Hatun, Abbâsî Halifesi, Bâtıniler ve Nizâmülmülk taraflarının etkisinin olabileceği düşünülmektedir.¹⁶ Sultan Melikşah'ın vefatı ile başlayan saltanat kavgaları Büyük Selçuklu Devleti'nin duraklama sürecine girmesine neden olmuş ve genişleyen sınırlarda hâkimiyet Melikşah döneminde olduğu gibi korunamamıştır.

Sultan Melikşah'ın ölümü ile Selçuklu tahtına oğlu Berkjaruk geçmiştir. Berkjaruk tahta geçtiği andan itibaren; Tutuş, Terken Hatun, Arslan Argun, İsmail bin Yâkûtî, Muhammed b. Süleyman ve Muhammed Tapar ile mücadele etmiştir. Taht mücadelelerinden en uzununu Berkjaruk ve Muhammed Tapar arasında gerçekleşmiştir. Beş kez karşı karşıya gelen iki taht iddiacısı kardeşin mücadeleleri sonucu, Büyük Selçuklu Devlet yönetim olarak ikiye ayrılmış ve ülkenin doğusunu

¹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **Miratü'z Zaman fi Tarihi'l-Ayan**, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011, s.191.

¹⁵ Havendşah bin Mahmud, **Ravzatu's, Safa** s. 268.

¹⁶ Muharrem Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2021, s. 220.

Berkyaruk Batısını ise Muhammed Tapar yönetmiştir. 1104 yılında Berkyaruk'un vefat etmesine kadar devlet yönetimi bu şekilde idare edilmiştir. Muhammed Tapar ve Berkyaruk mücadelesi Haçlı saldırılarının olduğu dönemde yaşanmıştır. Haçlılara karşı ülke içinde ortak bir direnişten ziyade, kendi payını almakla meşgul olan hanedan üyeleri ve emirlerin iç mücadele içinde olduğu görülmektedir. İç güvenliği sağlayamayan Berkyaruk, ülke dışında gerçekleşen askeri faaliyetler karşısında da gereken başarıyı gösterememiştir. Lider kaynaklı, otorite boşluğundan doğan bu dış sorunları sadece tek bir kişiye yüklemek elbette yanlıştır. Gelişmeler karşısında kendi çıkarları için dışardan gelen saldırılara göz yuman emirler de taht için mücadele eden, tahtta hakkı olanlar kadar sorumludur. Berkyaruk yönetiminin son döneminde yapılan anlaşma sonucunda Muhammed Tapar ve Berkyaruk yetki olarak eşit sayılmıştır. Selçuklu devlet yönetimindeki ikili teşkilatlanma ile karıştırılmaması gereken bu eş yönetim aslında çift başlılıktır. Türk Devlet Sisteminde ve Büyük Selçuklu Devletinde uygulanan ikili teşkilatlanmada hâkim olan bir hükümdarın bulunduğunu görmekteyiz. İkili devlet yönetiminde çift başlılıktan ziyade günümüzdeki Cumhurbaşkanı ve Başbakanlık anlayışına benzer bir yapının bulunduğu söylenebilir. Buna karşın Muhammed Tapar ve Berkyaruk'un son döneminde yaşanan devlet taksimatında iki kardeşin de Cumhurbaşkanı sıfatı ile kendi bölgelerinde görev yaptığı görülmektedir.

Sultan Berkyaruk'un 1104 yılında vefat etmesi ile Büyük Selçuklu Devleti'nde yeni bir taht mücadelesi başlamıştır. Berkyaruk 'un oğlu Melikşah'ın atabeyi Emir Ayaz ve Muhammed Tapar arasında yaşanan taht mücadelesi kısa sürede çözüme ulaşmış ve 1105 yılında Muhammed Tapar resmi olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin tek hükümdarı olmuştur. Berkyaruk'un vefatı ve Melikşah b. Berkyaruk'un tahtan uzaklaştırılmasından itibaren Muhammed Tapar, kendi hâkim olduğu toprakların yanı sıra, Berkyaruk'un hâkimiyetindeki toprakların tamamında "sultan" ilan edilmiştir. Uzun süren taht mücadelesi ve merkezi otoritenin zedelenmesi sonucu yönetiminden uzak kaldığı topraklarda da sultan ilan edilen Muhammed Tapar, saltanatının ilk yıllarından itibaren içerde ve dışarda birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Tahtta bulunduğu süre boyunca Bâtınilerle mücadele etmiştir. Muhammed Tapar'ın vefatı ile yerine oğlu Mahmud geçmiş fakat emirlerin

etkisinde kalan, ülkeyi yönetemeyecek kadar küçük olan Mahmud b. Muhammed Tapar'ın yerine amcası Sencer, Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmeyi başarmıştır.

Ulusal Güvenlik başlığı altında siyasi tarih boyunca iç güvenlik için önemli olan konular Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren aktarılmaya çalışılmıştır. Konumuz gereği sadece siyasi tarihle ilgili olan ve iç güvenlik kapsamında değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Sultan Sencer dönemi iç ve dış politika çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde değerlendirilecek olup bu bölümde Sultan Sencer'e kadar olan kısım ana hatları ile ele alınmaya çalışılmıştır.

1.1.2 Uluslararası Güvenlik

Uluslararası güvenlik; devletlerin başka devletlere karşı veya etnik, dini, kültürel gruplar karşısında ulusal yapısını ve değerlerini korumak için, devlet sınırlarında verdiği mücadele olarak tanımlayabiliriz. Büyük Selçuklu döneminde dış politikayı incelerken bu dönemde askeri kaygıların yanı sıra siyasi kaygıların da bulunduğu görülmektedir. Devletler, milletler arasında karşılıklı etkileşimin artması güvenlik alanlarını daraltmış ve güvenliği daha kırılgan hale getirmiştir. Sencer döneminde Selçuklular ve kolları düşünüldüğünde etkileşimin sürekli olması kişiler, yapılanlar arasında bağı mutlak kılmaktadır ve ayrı düşünülmemelidir. Ülke dışı unsurlar arası etkileşimin fazla olması Sencer dönemi uluslararası güvenliğin kırılganlığını ortaya koymaktadır.

Uluslararası güvenlik başlığı altında; Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminden Sencer'in yönetime geçmesine kadar olan siyasi tarihteki önemli dış ilişkiler ele alınmaya çalışıldığında Dandanakan Savaşı ile başlamak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Dandanakan (1040) Savaşı ile Büyük Selçuklu Devleti resmen resmen bağımsızlık ilan etmiştir. Tuğrul Bey, Dandanakan Savaşı sonrası yapılan Merv kurultayında devleti taksim etmiştir. Yapılan bu devlet taksimi iç güvenlik gibi görülse de aslında fethedilmesi planlanan yerlere yapılan tayinler bize dış politikadaki fetih hareketleri hakkında da bilgi vermektedir. Tuğrul Bey, "sultan" ünvanı ile başa geçmiş ve devletin batı tarafını almıştır. Fethedilmediği halde batı tarafını Sultan Tuğrul'un alması Anadolu üzerine yapılan akınların artmasına neden

olacaktır. Çağrı Bey'e Merv merkez olmak üzere ülkenin doğu sınırı verilmiştir¹⁷ Dandanakan Savaşı sonrası dış politikada belirlenen hedefler doğrultusunda seferler düzenlenmiştir. Anadolu Seferleri sırasında 1048 yılında Melik Hasan'ın şehit olmasından sonra Tuğrul Bey büyük bir ordu göndererek Bizans ile karşı karşıya gelmiştir. Bizans ile Büyük Selçuklunun ilk kez düzenli ordu ile karşı karşıya geldikleri bu savaş oldukça önemlidir. Savaş kazanan Selçuklular ve Bizans arasında yapılan anlaşma maddelerinden biri; "Şii Fâtımiler adına okutulan hutbenin Sünni Abbâsî Devleti ve Selçuklu Sultanı adına okunacak" olmasıdır.¹⁸ Bu madde ile Büyük Selçuklu Devleti, Sünni İslam'ın koruyucusu olacağını Abbâsî Halifesine kanıtlamıştır. Abbasi Halifesinin Tuğrul Bey'i 1051 yılında Bağdat'a davet emiştir buna rağmen Tuğrul Bey Anadolu'daki fetih hareketlerine devam etmiştir. 1055 yılında Abbâsî Halifesi'nin daveti ile değil kendi isteği ile Halifeyi ziyaret etmiştir. Tuğrul Bey'in dış siyasette Abbâsî Halifeliğini korumasının yanı sıra kendi otoritesinden, gücünden taviz vermemesi Abbâsî ve Büyük Selçuklu ilişkilerinin özeti niteliğindedir. Tuğrul Bey bu ziyareti sırasında, Abbâsî Devleti için önemli bir sorun haline gelen Şii Büveyhi Devleti'ni yıkarak Abbâsî Hilafetini korumuştur. Abbâsî Halifeliğinin Tuğrul Bey döneminden itibaren Selçuklulara sığındığı fakat itibarını geri kazanmak için hamleler yaptığı görülmektedir. Özellikle duraklama döneminden itibaren Abbâsî Halifelerinin Selçuklu sultanları üzerinde tahakküm sağlamaya çalıştıkları gözardı edilemez.

Tuğrul Beyden sonra tahta Sultan Alp Arslan geçmiştir. O, 1064 yılında birinci Kafkas ve Doğu Anadolu seferine çıkmıştır. Buradaki önemli, nokta sefer güzergâhını belirleyerek bir sonraki adımını Ani Kalesi'ni almak üzere atmasıdır. Bu sefer sonrasında fethedilen yerler çeşitli komutanlara bırakılmıştır. Komutanların bölgede bırakılması Tuğrul Bey'in Horasan'ı fethi ile benzer amaçlıdır. Keşif sonrası bölgeye göç edilerek bölgenin Türkleşmesi ve yurt edinilmesi amaçlanmıştır.

1065-66 yıllarında Alp Arslan Doğu seferine çıkarak Mâverâünnehir'in tamamını ele geçirmiştir. Döndüğünde oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etmiştir. Bu seferde aynı zamanda ticaret yollarını kontrolü altına almıştır. Sultan Alp Arslan

¹⁷ A. Öngül, **Büyük Selçuklular**, s. 20.

¹⁸ A. Öngül, *age*, s. 32.

döneminde doğu ve batı akınlarını birlikte devam ettirmiştir. Anadolu'ya yapılan sürekli akınlar yıpratma ve yıldırma amacı taşımaktadır. Fâtımi halifesinin veziri Nâsirüddeve Hamdin'in çağrısı üzerine sultan Alp Arslan büyük kuvvetlerle Mısır'a ilerlemiştir. Fâtımi Devleti üzerine düzenlenen bu seferde Sultan Alp Arslan arkadan gelebilecek saldırıların önünü kesmek için ilerlediği güzergâhta bulunan kaleleri almıştır. Suriye-Mısır seferi için ilerleyen Selçuklu ordusu, Romanos Diogenes'in onların üzerine harekete geçmesi doğrultusunda hedef değiştirerek Anadolu sınırlarına geri dönmüştür. Anadolu'da gerçekleşen Malazgirt Zaferi ile ülkenin kuruluş hedeflerinden biri olan Anadolu'nun fethi için gerekli temeller atılmıştır.

Sultan Alp Arslan'dan sonra Melikşah tahta geçmiştir. Sultan Alp Arslan gibi büyük ve güçlü bir otoritenin ölümü devlet içinde ve dışında durumdan istifade etmek isteyenler için bir fırsat oluşturmuştur. Kavurd ile başlayan iç isyan dışarıda Karahanlılar ve Gazneliler ile devam etmiştir. Bizce Kavurd olayında otoritesi sarsılan Melikşah, Karahanlı ve Gaznelilere karşı düzenlediği seferlerin başarılı olması sonucu devlet içinde güven kazanabilmiştir. Alp Arslan'ın komutanlarından Kurlu, Atsız, Şöklü 1070 yılında Suriye ve Filistin'e girmişler, böylece buralarda fetih hareketi başlamıştır. Atsız'ın Mısır seferi sonrasında başarısız olması Melikşah'ın Gence valisi kardeşi Tutuş'u Suriye-Filistin meliki olarak atamasına sebep olmuştur. Melikşah dönemi her ne kadar merkeziyetçi yapının güçlendirildiği bir dönem olsa da saha bilgisinin, istihbaratın, yayılma ölçeğinde güçlü olmadığı görülür. Bu yüzden ki bu dönemde Anadolu başta olmak üzere, Kafkasya doğu ve batı'da birçok karışıklık yaşanmıştır. Sultan Melikşah'ın Kuzey Suriye Seferi'nde yeni tayinler yapması coğrafyayı görmesi ve hâkim olduğu topraklarla tanışmasının olumlu bir sonucudur.

Melikşah'ın 1092'de ölümü ile devlet büyük bir buhran dönemine girmiştir. Esasen Muhammed Tapar'ın tek başına tahta hâkim olması da bu süreci sonlandırmamıştır. Bu süreç ancak Sencer'in ilk yıllarında sona ermiştir.

Melikşah'tan sonra tahta Berkıyaruk geçmiştir. Buhran veya duraklama dönemi diyebileceğimiz bu dönemde iç sıkıntılara ek olarak Haçlı Seferleri de başlamıştır. Ülkenin batısında yaşanan dış gelişmeler karşısında başarısız olan

Berkyaruk'un doğu sınırında Karahanlı ve Gazneli devletlerine karşı toprak kaybetmediği hattâ Büyük Selçuklu Devleti'ne tabii olarak statülerini sürdürmeleri önemli bir husustur. Doğu sınırında yaşanan bu başarı Berkyaruk'un Sencer'i Horasan valiliğine atamasının sonucudur. Doğu sınırındaki bu başarılı direniş karşı ülkenin batısında bulunan Urfa, Antakya, Kudüs gibi müstahkem merkezlerin; Büyük Selçuklu Devleti yönetiminden çıktığını görüyoruz.

Berkyaruk'tan sonra Selçuklu tahtına Muhammed Tapar geçmiştir. Tapar Haçlı seferleri ile mücadele etmek için çabalamıştır. Musul çevresini önce Emir Çavlı Sakavu'ya ıkta etmiştir.¹⁹ Muhammed Tapar döneminde Haçlılara karşı; I. Urfa Kuşatması, II. Urfa Kuşatması, Harran Savaşı, Trablusgarp Savaşı yaşanmıştır. Doğu sınırında ise Karahanlı ve Gaznelilerle mücadele de yine Melik Sencer'in başarısı görölmektedir. Muhammed Tapar her ne kadar batı ve doğuda ülke sınırlarında güvenliği yeniden ele almaya çalıştıysa da mutlak bir başarı elde edemeyerek 1118 yılında vefat etmiştir.

1.2 Büyük Selçuklu Devleti İç Güvenlik Politikaları

Yukarıda yer alan başlıklarda iç güvenlik ve dış güvenlik kavramları tanımlandıktan sonra büyük Selçuklu Devleti dönemindeki her sultan ayrı ayrı ele alınarak anlatılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti iç güvenlik ve dış güvenlik politikaları kısmında ise devletin siyasi tarihi süreci boyunca yaşananlar değil, devlet ve hükümet politikalarında Büyük Selçuklunun iç ve dış güvenlik yaklaşımı ele alınacaktır.

Devlet ve hükümet politikasının tanımını yaparak olayın daha net anlaşılacağı kanaatindeyiz. Devlet politikası, ülkenin uzun vadeli amaçlarının belirlendiği yönünün çizildiği politikalar olarak tanımlanabilirken, hükümet politikası ise devlet politikası altında bazen de ondan tamamen farklı olarak devletin başında bulunan yöneticinin amaçları doğrultusunda koyduğu kişisel hedefler, yönetimi boyunca devam edecek olan sürecin çizelgesi olarak tanımlanabilir. Devlet planının yapılması, hedeflerinin doğru konulması, hükümdarların ileri görüşlülük ve kişisel yetkinlikleri

¹⁹ Ahmet b. Lütfullah Müneccimbaşı,, **Camiud'd-Düvel Selçuklular Tarihi I, Horasan Irak,Kirman,Suriye Selçukluları**, Çev. Ali Öngöl, Kabalcı Yay., İstanbul 2017, s. 128.

ile doğru orantılı koydukları hedefler ülke için kısa süreli gibi gözüksede aslında sonuçları uzun vadede ortaya çıkan politikalarlardır. Tuğrul Bey'den itibaren liderlerin devlet için koyduğu ana amaçlar devletin ilerlemesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Siyasi tarihe yön veren, devleti güçlendiren bu amaçların iç mücadeleler ve gerileme dönemi sonucu yok olduğu görülmektedir. İç politika ile meşgul olan son dönem liderleri ülke dışındaki gelişmeleri ne kadar takip etmeye çalışsalar da geç kalmışlardır. Tuğrul Bey döneminden itibaren liderlerin belirlediği Büyük Selçuklu Devleti İç Güvenlik Politikaları Hükümet ve Devlet Politikaları olarak tek tek ele alınmıştır.

1.2.1 Tuğrul Bey Dönemi Devleti Politikası

Kalıcı bir vatan edinme, dış baskılardan en az seviyede etkilenip, güçlenecekleri, ekonomik, askeri refahın üst noktada olacağı bir yerleşim yerinde temel atma şeklinde sıralanabilir. İlk devlet politikası, iç politika amacı olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda hedef odaklı adımlar atılmış, Horasan gibi verimli topraklarda Büyük Selçuklu Devleti kurulurken, Anadolu'nun ve civar bölgelerin keşif çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Horasan bölgesi üzerinde Gazneliler ve Selçuklular arasında birçok mücadele gerçekleşmiştir. Horasan için çok yönlü mücadelelerin verilmesinin sebebi sadece stratejik konumu değil, yer altı ve yer üstü zenginlikleri açısından da bereketli olmasıdır. Devletin sınırlarını genişletmeye müsait olan Horasan bölgesi, bugün Orta Doğu olarak adlandırılan coğrafyanın büyük bir kısmını kapsamaktadır. Dönemsel ihtiyaçlar farklılaşmakla birlikte bölgenin ehemmiyetinin değişmediği görülmektedir. Horasan'ın neden bu kadar mühim olduğu: konumu, sınırı olan ülkeler ve yeraltı ve yerüstü kaynakları açısından bereketli oluşu göz önünde bulundurulduğunda çok daha rahat anlaşılacaktır.

Selçuklular 1040 yılında Gazneliler ile yaptıkları Dandanakan Savaşı sonrası resmi olarak Horasan bölgesine yerleşmeye başlamıştır. Bununla birlikte 1040 yılı itibari ile Horasan'a giren Selçukluların bahsedilen Horasan bölgesi ile tanışmaları ve yerleşmeleri daha önceye dayanmaktadır. Cend'den Mâverâünnehir'e, Mâverâünnehir'den Hârizm'e, Hârizm'den Horasan'a, Horasan'dan Filistin ve Anadolu'ya kadar olan yerleri ele geçiren Büyük Selçuklu Devleti, Türk töresi ve

İslam Kültürü'nün birleşmesi sonucu ideal devlet yönetimi olarak dönem devletlerine örnek teşkil etmiştir. Bir fetih politikası olarak, fethedilmeye uygun bölgelere iskan politikası uygulayan Selçuklu Devleti'nin Horasan Bölgesi için de aynı yöntemi uyguladığını düşünmekteyiz. Çağrı Bey'in Anadolu seferi sonrasında Tuğrul Bey'e *"Keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı gelebilecek kimse yoktur"* demiştir.²⁰ Selçuk Bey zamanında Cend'e göç eden ve bu tarihten itibaren Gazneliler ve Karahanlılarla birçok mücadele içinde olduğunu gördüğümüz Selçuklular, kendine yurt olacak toprakları Çağrı Bey'in Anadolu Seferi ile tanımıştır. 1016 yılından itibaren bu toprakların fethi uygun bulunmasına rağmen resmi hareketlerin başlamamasının sebepleri arasında;

- 1) Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'dan çekinme
- 2) Selçukluların başındaki Arslan Yabgu'nun bu fethi uygun bulmaması görülebilir.

Arslan Yabgu'nun bu fethi uygun bulmama nedeni ise; Gazneli Sultanı Mahmud'un Horasan bölgesindeki hâkimiyetinden çekinerek devletinin bağımsızlığını kaybedeceğini ve yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Beylerin Horasan Bölgesine göçle birlikte yönetimi ele geçireceklerini düşünmesi olabilir. Tuğrul ve Çağrı Beylerin Horasan girişimi sonrasında iki yeğenin de çöle dağılmalarını istemesi altında bu sebebin bulunduğunu düşünmekteyiz.²¹ Hârizm bölgesinde de yer edinmeyen ve vatansız bir şekilde varlığını devam ettirmeye çalışan Selçuklular, Tuğrul ve Çağrı Beyler önderliğinde Horasan bölgesinde fetih hareketlerine başlamışlardır.

Horasan bölgesine göç nedeni olarak farklı kaynaklarda; otlak yetersizliği, hızlı nüfus artışı gibi sosyo-ekonomik sebepler gösterilmektedir. Elbette ki, bu sebepler yok sayılamamakla birlikte, asıl göç nedeni olarak gösterilmesi askeri ve siyasi başarılarla gölge düşürmektedir. Türk tarihinde askeri başarılarını siyasi zekâları ile taçlandıran bu iki Türk Beyi'nin Horasan'ı yurt edinmelerinin de tesadüf olması kabul edilemez. Selçuklu Devleti'nin politikalarını belirleyen, devlet teşkilatlanmasını sağlayan ve halkını bir toprak üstünde birleştiren Tuğrul-Çağrı

²⁰, Ali Sevim, *Çağrı Bey, DİA*, İstanbul 1993, c.VIII, s. 183-186. Erişim Tarihi: 06.01.2023

²¹O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 90.

Beyler devletin kurucusudur. Dedeleri Selçuk Bey döneminden itibaren diplomatik ilişkilere şahit olan bu iki bey, dedelerinin ölümünden itibaren askeri ve siyasi faaliyetlerine başlamışlardır. 1038 Serahs Savaşı itibari ile devleti kuran ve 1040 yılında bağımsızlıklarını ilan ederek devletin dış politikasını belirleyen Tuğrul ve Çağrı Beylerin ileri görüşlülüğü, liderlik vasıfları sorgulanamayacak seviyededir.

Dışarıdan bağlı gibi göründükleri; Arslan Yabgu döneminde Anadolu Seferine çıkan Çağrı Bey'in dönüş yolunda bir tüccar kılığında halkını tanıdığı, askeri açıdan fethi uygun bulunduğu Horasan topraklarının etnik-sosyal özelliklerini, ekonomik faaliyetlerini kısaca bölgenin nabzını ölçtüğünü görmekteyiz. Yaptığı çok boyutlu incelemeler sonucu Anadolu, Azerbaycan ve Horasan bölgesi ²²hakkında belli kanılara ulaşan Çağrı Bey'in kardeşi Tuğrul Bey ile göç güzergâhını Gazneli topraklarında yer alan Horasan bölgesine çevirmeleri tesadüf değildir.

Horasan bölgesini yurt olarak belirleyen ve Batı yönünde genişleme planları yapan bu iki kardeş, 1157 yılına kadar sürecek belki de yüzyıllık bir devlet planı belirlemiştir. Belirlenen amaçlar doğrultusunda ilerleyen tüm Selçuklu hükümdarlarının başarıları ve bunların sonuçları günümüzde dahi etkisini göstermektedir. Anadolu'nun fethi ve bugünkü Afganistan, İran, Suriye, Irak'ta Türk varlığının devam etmesi ve Azerbaycan Türk Devleti'nin temelleri de Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde belirlenen politikaların, siyasi zekânın sonuçlarıdır. Tuğrul Bey'in vefatından sonra kısa süreli yaşanan taht mücadelesi sonucu Sultan Alp Arslan Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir.

1.2.2 Sultan Alp Arslan Dönemi Hükümet Politikaları

Bu politikalar genel anlamda merkezi otorite oluşturmak, kontrolcü bir devlet yapısı kurmak, geniş bölgelerde toprak hâkimiyeti sağlamak olarak belirlenebilir. Sultan Alp Arslan temelleri atılmaya başlanan Büyük Selçuklu Devleti'nin teşkilatlanma aşamasında önemli rol oynamıştır. Bu devirde Tuğrul Bey döneminde belirlenen devlet politikalarının sonucu olarak geniş topraklara yayılan bir Selçuklu Devleti görülmektedir. Genişleyen topraklar üstünde yaşayan halkın dinî, millî, örfî kısacası her türlü kültürel farklılıkları devlet yönetimini

²² O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 89.

zorlaştırmakta ve aynı zamanda devletin bölünme ihtimalini ve devlet içi ayaklanmaların oluşmasını kolaylaştırmakta idi. Sultan Alp Arslan'ın merkeziyetçi ve kontrolcü bir devlet yapısı kurması kısa süre de olsa şahit olduğu taht mücadelesinin üstesinden gelmesine sebep olmuştu. Onun meliklik döneminde Horasan bölgesinde bulunması, devlet yönetimini öğrenmesi, karışık bir nüfuza sahip olan Horasan'ı idare etmesi devlet yönetimine geçmeden önceki adımlarından olmuştu.²³ Meliklik dönemi ve taht mücadelesi sırasında ülke topraklarındaki gelişme ve genişlemeyi yakından takip eden Alp Arslan, merkezi bir yönetim kurmayı tercih etmişti. Hükümdarlığı süresince ileri görüşlülüğü siyasi ve askeri bir deha olarak tarihe geçmesine sebep olmuştur. Sultan Alp Arslan'ın genişleyen sınırları kontrol etmek, iç isyanları önlemek için uyguladığı merkezi devlet yapısının önemini Berkyaruk döneminden itibaren göreceğiz. Daha açık bir ifade ile Sultan Alp Arslan dönemi devlet içindeki teşkilatlanma aşamasının tamamlandığı, devletin temellerinin güçlendiği bir süreç olmuştur.

1.2.3 Sultan Alp Arslan Dönemi Devlet Politikası

Tuğrul Beyden devralınan yurt edinme ve verimli sahalarda halkını en iyi şekilde yaşatma amacıyla Anadolu'nun keşfi meselesi bu dönemde de devam etmiştir. Malazgirt Zaferi ile Sultan Alp Arslan amcası Tuğrul Bey ve babası Çağrı Bey'den itibaren amaç edinilen, Büyük Selçuklu halkı için vatan kabul edilen Anadolu sınırlarını meşru olarak Türkleşmeye açmıştır. Devletin kuruluş sürecinde iç politikada ana amaç olarak belirlenen Anadolu fethi Sultan Alp Arslan döneminde gerçekleşmiştir.

1.2.4 Sultan Melikşah Dönemi Hükümet Politikaları

Devletin genişlemesi ile Karahanlı ve Gazneli devletleri tâbi devlet statüsüne girmiştir. Kuruluştan itibaren Büyük Selçuklu Devleti'nin mücadele içinde bulunduğu Karahanlı ve Gazneli devletlerinin kontrol altında tutulması ana amaç haline gelmiştir. Melikşah döneminde benimsenen doğu politikası diğer hükümdarlara da miras kalmıştır. Sultan Sencer'in meliklik döneminden itibaren

²³ Ravendi, **Rahat Üs-Sudur ve Ayet- üs –Surur (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)**, Çev. Ahmet Ateş, TTK, Ankara 2020, s. 114.

ülkenin doğu sınırlarını korumada oldukça başarılı olduğu ve atası Melikşah'ın devlet politikasını başarı ile üstlendiği görülmektedir.

1.2.5 Sultan Melikşah Dönemi Devlet Politikası

Babası Sultan Alp Arslan'dan devraldığı merkeziyetçi yapının devamlılığı sağlamak, aşırı genişleyen devlet sınırları içerisinde kontrolü sağlamaktır. Ayrıca devlette çıkabilecek çok başlılığı önlemektir. Sultan Alp Arslan'dan sonra oğlu Melikşah'a aktarılan merkeziyetçi devlet politikası Melikşah'ın vefatından sonra diğer sultanlar döneminde uygulanabilirliğini yitirmişti. Alp Arslan devrinde hükümet politikası olarak ortaya çıkan fakat Sultan Melikşah'ın devam ettirmesi ile devlet politikası halini alan merkeziyetçi politikanın iç güvenlikteki öneminin Selçuklu Devleti'nin gerileme ve yıkılış süreci izlendiğinde ne kadar mühim olduğu görülmektedir.

1.2.6 Sultan Berkyaruk Dönemi Hükümet Politikaları

İç karışıklıklarla mücadele, siyasi otorite sorunu, Nizâmülmülk soyunun etkisi, devlet dışı unsurların siyasi mücadelesi Berkyaruk dönemi iç güvenlik politikalarında karşımıza çıkan ana konular idi. Sultan Melikşah'ın ölümünden itibaren uzun bir fetret devri yaşanmıştı.

1.2.7 Sultan Muhammed Tapar Dönemi Hükümet Politikaları

Muhammed Tapar'ın hükümdar olması ile bu fetret devri her ne kadar yavaşlasa da sadece devletin çöküş süreci uzamış, yeniden kurulma ve toparlanma ne yazık ki sağlanamamıştı. Berkyaruk ve Muhammed Tapar dönemi boyunca hükümdarlar yalnızca kendi saltanatlarını korumak için belli politikalar üretmişti. Bu süreçte Bâtınilerle mücadele ve taht mücadeleleri uzun yıllar devletin en önemli iç güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemden itibaren devletin içindeki güvenlik kaygıları nedeniyle dışarıdaki sorunlarla sınırlı mücadele gerçekleşmiştir. Dışarıdaki istikrarsızlıklara karşı devletin iç bünyesi güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Sencer dönemi iç ve dış güvenlik politikalarını ilerleyen bölümlerde tek tek ele alacağımız için burada yer verilmemiştir.

1.3 Büyük Selçuklu Devleti Dış Güvenlik Politikaları

Devletler kuruluş dönemlerinde kurucu önderlerinin belirlediği vizyon ile gelişmektedir. Kurucu liderlerin ileri görüşlülüğü, dönemi iyi okumasındaki başarısı, yetkinliği, kurulan devletin dış politikasında belirleyici rol oynamaktadır. Dış politikada Selçuk Bey'in Sünni İslam'ı benimsemesi Tuğrul ve Çağrı Beylerden itibaren dış politikaya da zemin teşkil etmiş ve ışık olmuştur. Ülke içinde istikrarın sağlanması, ülke dışında güvenli bir alanın olması ile doğru orantılıdır. Tuğrul Bey devleti kurduktan sonra dış güvenlik; Batı yönünde genişlemek, Sünni İslam Devletleri üzerinde hâkimiyet sağlamak, Abbâsî Halifeliği ile ilgili iyi ilişkiler kurmanın yanı sıra dış kuvvetleri kontrol edebilecek alt yapıyı da oluşturmak temel amacı olmuştur. Tuğrul Bey'den itibaren bütün Büyük Selçuklu hükümdarları dış politikada Sünni İslam ve Abbâsî Devleti koruyuculuğunu üstlenmiştir. Büyük Selçuklu Devleti için, kuruluş döneminden itibaren Abbâsî Halifeliği Selçuklulara kaptırdığı bu durumu geri kazanmakla uğraşmış ve her dönem bir dış güvenlik sorunu olarak yerini almıştır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yer vereceğimiz Abbâsî Halifeliğinin kullandığı propaganda yönteminin hutbeler olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle taht mücadeleleri sırasında kendi çıkarları doğrultusunda hutbe okuttuğunu görmekteyiz. Tuğrul Bey'in dış güvenlik politikası olarak belirlediği Abbâsî Halifeliğinin kontrol altında tutulmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Tuğrul Bey'in vefatından sonra Büyük Selçuklu tahtına Alp Arslan b. Çağrı geçmiştir.

1.3.1 Sultan Alp Arslan Dönemi Dış güvenlik Politikaları

Sünni İslam için tehdit olarak görülen Fâtîmî Devleti'ni yıkmak, iç güvenliği tehdit edebilecek her hangi bir dış hamleye karşı sınırların korunması olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan Alp Arslan döneminde Tuğrul Bey'den aktarılan önemli devlet politikalarından batı yönünde genişleme konusunda oldukça önemli adımlar atılmıştır. Malazgirt Savaşı, Sultan Alp Arslan döneminde yaşanan ve kuruluşta belirlenen ana amaçlardan olan Anadolu'nun fethi maddesinin gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. Yine bu dönemde Abbâsî Devleti'nin kontrolünü sağlamak Tuğrul Bey döneminde olduğu gibi aynen devam etmiştir.

Sultan Alp Arslan'ın vefatından sonra yerine veliaht tayin ettiği oğlu Melikşah devlet yönetimine geçmiştir.

1.3.2 Melikşah Dönemi Dış Güvenlik Politikaları

Alp Arslan'dan miras kalan Fâtîmi sorunu devralınmıştır. Fâtîmi Devleti bu dönemde yıkılmamış ancak Melikşah döneminde Suriye-Filistin topraklarında başarılı fetih hareketlerinin yapıldığı ve Fâtîmiler üzerine birçok akın düzenlendiği görülmektedir. Sultan Melikşah döneminde devlet politikalarının, hükümet politikaları önüne geçtiğini düşünmekteyiz; Melikşah atalarından kalan Sünnî İslam koruyuculuğu, Fâtîmilerle mücadele, Anadolu Hâkimiyeti ve sınırların güçlendirilmesi konusunda oldukça başarılı adımlar atılmıştır. Kuruluştan itibaren belirlenen amaçlara ulaşılmasında Melikşah döneminin oldukça başarılı olduğunu görmekteyiz.

Sultan Melikşah döneminde iç ve dış güvenliğin siyasi ve askeri politikalarla beslenerek güçlendiği görülmektedir. Melikşah'ın vefatından sonra yaşanan uzun süreli fetret dönemi iç ve dış politikada başarıların devam etmesini engellemiştir. Sultan Alp Arslan döneminden itibaren merkezîyetçi yapısı güçlenen Büyük Selçuklu Devleti, taht mücadeleleri sırasında merkezin sarsılması sonucu iç ve dış güvenliği sağlamakta zorlanmış ve büyük hasarlar almıştır.

Melikşah'ın vefatından sonra tahta geçen Berkyaruk döneminde Büyük Selçuklu Devleti uzun süre iç sorunlarla mücadele etmiştir. 1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri karşısında ciddi bir başarı gösterilememiştir. Berkyaruk'un iç sorunlara odaklı olması, yaşı, emirlerin baskısı, iktidarda pay sahibi olduğuna inananların uyguladığı çok yönlü stratejiler Berkyaruk'un kendinden sonraki yöneticilere bırakacağı bir politika oluşturması önünde en büyük engel olmuştur. Liderler, dönem şartlarını iyi gören, yaptığı hamlelerin sonuçlarını doğru okuyan ve karşılıklarını tahmin edebilecek ileri görüşlülüğe sahip, siyasi olduğu kadar askeri, iktisadi, duygusal ve sosyal zekâsı gelişmiş kişilerdir. Berkyaruk dönemindeki taht mücadeleleri çocuk yaştaki kardeşlerin hırsları veya onların liderlik vasıfları ile ilgili değil, iktidarda söz sahibi olmak isteyen emirlerin politikalarının sonucu olduğu kanaatindeyiz.

Berkyaruk'un vefatı ile tahta Muhammed Tapar geçmişti. Berkyaruk döneminden aktarılan devlet politikası olmamasına karşılık o dönemden miras kalan sorunlar söz konusuydu. Bu nedenle Muhammed Tapar dönemi Haçlılara karşı mücadele ve dışardaki istikrarsızlığa karşı devlet yapılanmaları ile geçmiştir. Muhammed Tapar, Selçuklu Devleti'nin iç ve dış güvenliğini yeniden güçlendirmeye çalışmış ve bu amaçlar uğrunda ciddi mücadeleler vermiştir.²⁴ Vefatından sonra kısa süreliğine oğlu Mahmut başa geçmiştir. Mahmut b. Muhammed'in emirlerin etkisinde kalması ve devletin Melikşah'ın vefatı sonrasındaki sürece dönmesinden endişelenen Sencer'in müdahalesi sonucu çalışmamızın konusu olan Sencer, altıncı sultan olarak Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçmiştir. Sencer dönemi dış güvenlik politikaları ilerlerde müstakil olarak ele alınacak olup bu kısımda bahsedilmeyecektir.

1.4 Terörizm Nedir

Latince *terrere/terror* kökeninden türetilen terör sözcüğü, çoğunlukla siyasi hedeflerine ulaşmak için dinî veya millî motivasyona sahip bir grubun güç kullanması veya tehdit ortamı oluşturması olarak tanımlanmaktadır. Ortak kabul görmüş bir tanımlı bulunmamakla beraber çoğunlukla terör yapılarının siyasi, ekonomik ve askeri amaçlar doğrultusunda birleştiği ve hareket ettiği söylenebilir. Çoğunlukla terör eylemlerinde bulunan grup üyelerinin kendilerini ötekileştirdikleri görülmektedir. Burada daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz jeopolitik konum ve coğrafya karşımıza çıkmaktadır. Terör örgütlerinin beslenme aracı korku ve umutsuzluktur. Ele alınan dönemin coğrafi şartlarının ve tarihinin incelenmesi, ülke halkının eksik olabilecek noktalarının bulunmasını sağlayacaktır. Terör örgütleri halkın korkularından beslenerek, halkın meşru hükümete olan güvenini sarsmaktadır.²⁵ Güvenlik bireyin hayatta kalması için ana ihtiyaçtır. Güvenlik ihtiyacından doğan devletin bu ihtiyacı sağlayamayarak otoritesini kaybetmesini sağlayan hareketler ise korkudan beslenen terör hareketleridir. Devlet kavramının ortaya çıkış amacı karşısında bulunan ve otoriteyi sarsmaya yönelik hareket eden terör örgütleri ile mücadele ise farklı alanlarda ortak bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

²⁴ Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 85.

²⁵ Nejat Eslen, *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, İq Kültür- Sanat Yay., İstanbul 2009, s.:245.

Birden fazla boyutu bulunan terör faaliyetlerinin engellenmesi için askerî, siyasî, psikolojik, diplomatik stratejiler uygulanmalıdır. Devletin mücadele için oluşturduğu planların ana noktasında ise terör faaliyetlerinde itici güç olarak kullanılan tarihsel motivasyon kaynakları bulunmalıdır. Orta Çağ dönemi ele alınırken özellikle İslami karışıklıkların din temelli terör olarak ele alındığı görülmektedir. Bazı araştırmacılar ise din temelli terörden ziyade yorum kaynaklı terörün İslami anlatımlarda daha fazla kullanıldığını savunmaktadır.²⁶ Yorum kaynaklı teröre dayanak olarak da, terörün “etrafa korku salmak, yıldırma, sindirme, öldürmek, yaralamak, tahrip etmek suretiyle insanları mal, can, namus gibi maddi ve manevi değerlerinin tehlike içinde olduğuna inandırmak, güvenliği ortadan kaldırmaktır”²⁷ diye tanımladıktan sonra İslam dininin bu sayılan tehlike, huzursuzluk maddelerinden hepsini önlediği söylenmektedir.

Din, insanı ve insanın temel değerlerini korumayı birincil hedef olarak sunmaktadır. Bu bağlamda insanın gerek hayat hakkı gerekse mal, ırz, aile ve benzeri temel hakları ayrıntılar bir tarafa bütün inanç sistemlerinde kutsal dokunulmazlık kabul edilir. Öyle ki, bu haklara İslami literatürde «zaruriyyat-ı diniyye-dinin vazgeçilmezleri»²⁸ denilmekteydi. Yapılan tanımlar ve incelemeler sonucu Bâtınlığın dini bir terörden ziyade siyasi bir terör örgütü olduğu söylenebilir. İktidarda yer edinmek ve toprak kazanma çabası içerisinde bulunan Bâtıniler, uzun vadede devlet yapısını ele geçirmeyi amaçlamış bir yapılanmadır.

Terörün güvenlik ve koruma açısından anlamı; ona karşı mücadele verilmesi gereken bir tehdit odağı olmasıdır. Güvenlik ve koruma açısından, korunan değerler karşı karşıya kaldığı tehdit unsurları içinde değere yönelik hemen hemen tüm eylem biçim ve tarzları bünyesinde barındıran terör olgusu özel bir yer tutar ve özel bir öneme sahiptir.²⁹ Genellikle siyasi rejimlere karşı yapılan, masum insanları, stratejik noktaları şiddet ve korku yolu ile ele geçirmeye, halkı yönlendirmeye çalışan terör, planlı ve sistemsal ilerleyen örgütsel yapılara sahiptir. Tarihsel boyutları bulunan

²⁶ Yaşar Yiğit, **Din, Anarşi ve Terör**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2011, s.:15.

²⁷ Y. Yiğit ,a.g.e., s. 16.

²⁸ Y. Yiğit ,a.g.e., s. 18.

²⁹ Mehmet Ali Bal **Savaş Stratejilerinde Terör**, İq Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 263.

terör örgütleri karmaşık yapılarda oldukları için disiplinler arası bir konu olarak ele alınmaya çalışılacaktır.³⁰

1.4.1 Sencer Dönemi Terör Unsurları

Büyük Selçuklu Devleti döneminde; devlet otoritesine, üst kademedede bulunan kamu görevlileri ve halka karşı güç kullanan uç bir grup olarak “Bâtınlık Hareketi” karşımıza çıkmaktadır. Hasan Sabbah önderliğinde kurulan bir terör örgütüdür. Hasan Sabbah bir süre Şii Fâtîmi Devleti’nde hizmet vermiştir. Fâtîmi Halifesi, Müstansır-Billâh’ın vefatından sonra Fâtîmi Devleti’nin başına geçecek kişi hakkında yaptığı çalışmalar, ısrarlar sonucu Fâtîmi Devleti’nden sürgün edilmiştir. Mısır’ı terk ettikten sonra İran’a gelen Hasan Sabbah, bölgede uzun yıllar çalışmalar yaptıktan sonra bölge halkından edindiği müridlerle Alamut merkezli Nizârî-İsmâîlî teşkilatını kurmuştur.³¹ 1090 yılından itibaren siyasi yapılanmasını tamamlayan Hasan Sabbah’ın, Sultan Melikşah döneminden itibaren terör faaliyetlerine başladığı görülmektedir.³² Melikşah’ın vefatından sonra ülkedeki siyasi istikrarsızlık ortamından yaralanan Bâtıniler Muhammed Tapar’ın başa geçmesi ile ciddi bir muhalefetle karşı karşıya gelmiştir. Muhammed Tapar’ın vefatı ile yarım kalan Bâtîni mücadelesi tahtı devralan Sencer döneminde de devam etmiştir Kaynaklarda konu ile ilgili Sencer’in Bâtıniler üzerine yaptığı seferlerde on bine yakın Bâtîni fedaiyi öldürdüğü söylenmektedir.³³ Berkıyark dönemindeki siyasi istikrarsızlık dışında Bâtîni Terör hareketiyle de ciddi mücadeleler olduğu görülmektedir.

Sencer dönemi terör unsurları içerisinde ele alacağımız Bâtîni hareketi seviyesine göre stratejik, konusuna göre dini, metoduna göre korkutucu, kaynağına göre sinsî, hedef toplumuna göre düşman, amacına göre propaganda tabanlı bir harekettir.³⁴

³⁰ Zafer Cırhinlioğlu, **Terör ve Toplum**, Gündoğan Yay., İstanbul 2004, S. 32.

³¹ Abdülkerim Özaydın, **Hasan Sabbah**, DİA, İstanbul 1997, c. XVI, s. 347-350. Erişim Tarihi: 08.12.2023

³² Z. Cırhinlioğlu-E. Bulut, **Terör, Din ve Siyaset**, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Der. (2010), S. 20, s. 2.

³³ A. Bayındır **Sultan Sencer (Sancar) Dönemi Selçuklularda Taht Mücadeleleri***. Gaziantep Üniv. Sosyal Bilimler Der., (2017). S. 16 (1), s. 115.

³⁴ Muhittin İmîl, **Propaganda ve Din**, Nobel Yay., Ankara 2020, s. 28-35.

Bâtini Terör Örgütünün gerçekleşme aşamalarına bakacak olursak:

Birinci Aşama: Terör Faaliyetlerini gerçekleştirecek, baştaki liderin hedefleri doğrultusunda hareket edecek bir harekât grubunun oluşturulması, (militan edinme)

İkinci Aşama: Örgüte katılan üyelerin, yapılanma hakkında ideolojik, askeri eğitim aldığı aşamadır. Bâtini Terör örgütüne kazandırılan fedailerin, dai olarak görev yapması için belli bir alt yapının oluşturulması gerekmektedir.

Üçüncü Aşama: Siyasi amaçları bulunan Hasan Sabbah ve fedaileri hedefleri doğrultusunda hareket etmek için istihbarata önem vermişlerdir. Bilgi edinme aşaması olarak karşımıza çıkan bu safha hedefin sonuçlanması için önem taşımaktadır.

Dördüncü Aşama: Planlanan eylem gerçekleşmeden önce toplumda, yapılacak eylemin nedeni hakkında taraf toplamak, propaganda aracılığı ile destekçi arttırmak amaçlanmıştır.

Beşinci Aşama: Finansal kaynakların elde edilmesi sonucu eylemin gerçekleşeceği konum belirlenerek eylem icra edilir.³⁵

Çoğunlukla söz konusu ettiğimiz beş aşamada terör eylemlerinin gerçekleştiği görülmektedir.

Sencer dönemi terör faaliyetleri olarak Bâtini hareketini detaylı şekilde ele alacağız. Kısaca tanımını yaptığımız bu terör örgütünün Sencer dönemi siyasi ilişkileri, diplomatik bağlantıları, finansal kaynakları, amaçları ve bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemler çalışmamızın ilerleyen safhasında incelenecektir.

³⁵ Hüseyin Alptekin, **Etnik Terör ve Terörle Mücadele Stratejileri**, Seta Yay., İstanbul 2018, s. 37.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED TAPAR'IN VEFATI VE SULTAN SENCER'İN TAHTA GEÇMESİ

2.1 Muhammed Tapar Yönetiminin Son Dönemi

Berkyaruk'un vefatından sonra tahta Muhammed Tapar geçmiştir. Uzun süren taht mücadelesi sonucu devletin başına geçtiği ilk yıllardan itibaren devlet içinde ve dışında birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Sultanlığını ilan ettiği andan itibaren Büyük Selçuklu Devleti'nin en önemli iç sorunlarından birisi olan Bâtıniler ve dışarda da Haçlılarla mücadele ederken kaybedilen toprakları yeniden kazanmaya çalışmıştır.

Muhammed Tapar'ın Haçlılar karşısında kazandığı zaferler kadar Bâtınilerin üzerine yaptığı Alamut kalesi seferi de önem taşımaktadır. Özellikle Horasan bölgesinde yoğun bir yapılanma içerisinde olan Bâtınilerle mücadele ederken kardeşi Horasan Meliki Sencer ile birlikte hareket etmiştir.³⁶ Özellikle İran'da yapılanan Hasan Sabbah ve dailerle Melikşah döneminden itibaren mücadele edilse de büyük bir başarıya ulaşılamamıştır. Melikşah'ın vefatı ile devletteki iç karışıklıktan yararlanan Bâtınilerin ülkede tehlike oluşturacak şekilde yayıldığı ve önde gelen siyasi ve askeri şahısları öldürdüğü bu yüzden halka korku verdiği görülür. Büyük Selçuklu ülkesinin ana sorunu olan Bâtınilik özelde incelendiğinde Horasan bölgesinde faaliyetlerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

Horasan bölgesi, Bâtini hareketi için önemli bir merkez olmuştur. Ayrıca geniş bir coğrafya olan Horasan bölgesinde, tarih boyunca görülen etnik ve mezhebi çeşitlilik, ayrımlar göz önünde bulundurulduğunda ayrıştırmanın kolay olduğu ve dailerle davet hareketinin en üst seviyede gerçekleştirildiği ortadadır. Berkyaruk ve Muhammed Tapar'ın güvendiği emirlerin siyasi nedenlerle Bâtıniler tarafından

³⁶ O. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 233.

öldürülmesi üzerine bölge nabzını yakından takip eden Melik Sencer, kardeşi Muhammed Tapar'a “ *Bunlar ne sana ne de bana acırlar bunları yeryüzünden temizlemek vaciptir*” sözleri ile Bâtınilere karşı devlet mücadelesini körüklemiştir.³⁷ Muhammed Tapar döneminde Bâtıniler üzerine birçok sefer düzenlenmiş ve iki kere Alamut kalesi kuşatılmıştır. Bâtınilerin ana merkezi Alamut Kalesi'nin ikinci kuşatması başarıya ulaşacakken Muhammed Tapar'ın vefat haberi ile kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (1118) Muhammed Tapar döneminde Bâtınilere karşı kazanılan zaferi İmade'd-din el-Katip el-İsfahani,: “ *Batinilerin müstahkem mevkillerini ve kalelerini fethetmek arzusu kalbini istila etmişti. Ve o kadar çok kaleler fethetti ki eğer o kaleler şimdiye kadar Bâtınilerin elinde kalmış olsaydı kafirlik bütün cihanı kaplardı*” sözleri ile anlatmıştır.³⁸

Muhammed Tapar döneminde Doğu sınırında Karahanlı ve Gazneli devletleri ile olan ilişkilerin de incelenmesi gerek. Karahanlılarla Büyük Selçuklu Devleti'nin münasebetlerine baktığımız zaman Horasan meliki Sencer'in Berkjaruk döneminde olduğu gibi bu dönemde de Mâverâünnehir'de etkin olduğunu görmekteyiz. Muhammed Tapar döneminde, Berkjaruk'dan itibaren Karahanlıların taht mücadelelerine karışan Melik Sencer Muhammed Han'ı ve sonrasında gerçekleşen problemleri kontrol altında tutarak Karahanlıların vassal devlet statüsünde Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi kalmalarını sağlamıştır.

Gazneliler ve Selçuklular arasındaki ilişkiye baktığımızda ise sadece Gazneli ve Büyük Selçuklu ilişkisini değil aynı zamanda Muhammed Tapar ve Sencer arasındaki bağlılığı, güveni ve desteğe de şahit oluyoruz. İki kardeş arasında birbirlerine olan saygıyı görebileceğimiz en iyi örnek Gazneli Devleti'nde Arslanşah ve Behramşah arasında yaşanan saltanat mücadelesi sırasında Muhammed Tapar'ın, Sencer'e olan tavrıdır. Taht mücadelesi içinde olan Arslanşah ve Behramşah kardeşlerinden, Arslanşah'ın üzerine bir sefer düzenlemiştir. Sefer öncesinde kardeşi Muhammed Tapar'ın Sencer'e gönderdiği mektup Arslanşah ile savaşmaktan vazgeçmesini önermiştir gönderdiği emire ise “ *Eğer Sencer'i Arslanşah'a karşı*

³⁷Abdülkerim Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1990, s.77.

³⁸el-Bundari, **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra**, Neşr. M.Th. Houtsma, Leiden, 1889, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, adıyla Terc. Kivameddin Burslan, TTK Yay., İstanbul 1943, s. 101

harekete geçmiş veya sefere çıkmağa hazır vaziyette görürsen ona sakın mani olma. Bu mektubu da ona tebliğ etme; çünkü böyle bir davranış onu zayıf düşürür, âciz gösterir ve geri dönmez. Halbuki kardeşimin dünyaya hakim olması benim için daha iyidir” demiştir.³⁹ Sencer abisinin önerisi ve Arslanşah ile evli olan kız kardeşinin barış isteklerini reddederek Arslanşah üzerine sefer düzenlemiş ve otoritesini sağlamlaştırmıştır.

Gazneli Devleti ile hutbede sırasıyla Muhammed Tapar, Melik Sencer ve Arslanşah'ın adı okunması üzerine anlaşmaya varılmıştır. Arslanşah ve Behramşah arasındaki mücadelenin devam etmesi üzerine 1118 yılında Behramşah kardeşi Arslanşah'ı öldürmüştür. Berkayaruk ve Muhammed Tapar döneminde diğer ülkelerle yaşanan ilişkiler incelendiği zaman Horasan meliki Sencer'in itibarı ve gücünü görmekteyiz. Melikliği süresince otoriter bir devlet yönetimi anlayışı ile hareket eden Sencer sukuneti sağlamıştır.

2.2 Muhammed Tapar'ın Vefatı Sonrası Büyük Selçuklu Devlet Yapısı

Muhammed Tapar saltanatı boyunca ülkenin Batı ve Doğu sınırında ülke güvenliğini tesis etmek için mücadele etmiştir. Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan fetret devri Muhammed Tapar'ın başa geçmesi kısmi de olsa sona ermiş ve ülke içerisindeki düzen yeniden sağlanmaya çalışılmıştır. Muhammed Tapar idaresi altında bulunan halkı korumuş ve ülke içerisinde bozulan birliği yeniden tesis ederek Büyük Selçuklu Devleti'nin itibarını kaybetmemesi için mücadele etmiştir.

Muhammed Tapar'ın vefat ettiği dönemde Bâtını sorununun hala tam olarak bitmediğini, Haçlı saldırılarının devam ettiğini ve Selçuklu Devletini metbû sayan beylik ve devletlerden bazılarında otorite boşluğunun bulunduğunu görüyoruz. Ülkenin ağır buhran döneminden sonra tahta geçen Muhammed Tapar, devlet için ciddi mücadelelerde bulunsa da uzun süren iç savaş kaynaklı sorunları tamamen çözemediğini anlıyoruz. Muhammed Tapar iç ve dış güvenliğin sağlanması için ciddi mücadeleler vermesine rağmen vefatından itibaren güçlü emirlerin yönetimde söz sahibi olmak için taht ideacılarını Melikşah'ın vefatı sonrasında olduğu gibi kullanmaya çalıştığı vakidir. İç güvenlikte emirlerin etkisinin azaltılması, kardeş

³⁹ A. Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar**, s. 141.

mücadelelerinin önlenmesi ise Muhammed Tapar'ın vefatı sonrası Sencer'in idari planlamaları ile gerçekleşmiştir.

2.3 Sultan Sencer'in Selçuklu Sultanı Olması

Sultan Muhammed Tapar 1118 yılı Nisan ayında vefat etmiştir. Vefatı öncesinde 14 yaşındaki oğlu Mahmud'u tahta geçirerek biat almış ve ölümünden sonra hutbe Mahmud b. Muhammed Tapar adına okutulmuştur.⁴⁰ Sultan Sencer kardeşi Muhammed Tapar'ın vefatı üzerine yedi gün yas içinde kalarak hutbelerde kardeşinin iyi özelliklerinden bahsedilmesini istemiştir.⁴¹ Mahmud'un kardeşleri Mesûd ve Tuğrul atabeylerinin de etkisi ile taht için ayaklanınca Sencer, devletin akıbeti ve çocukların yaşının küçük olmasından endişe duyduğu için taht mücadelesinde yerini almıştır. Enuşirvan, Sencer'e savaştan dönmelerini söylese de Sencer yeğeni ve damadı Mahmud'un vezirinin etkisi altında olduğunu söyleyerek çıktığı seferden vazgeçmemiştir.⁴² Sencer ve Mahmud'un ordusu Save yakınlarında karşılaşmıştır. İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre Mahmud'un ordusu daha çoktu ve Sencer'in yanındaki deneyimli komutanlara rağmen ordunun sağ ve sol kolu savaşın ilk anında dağılmıştı. Ordusunda filler bulunan Sencer, ordunun dağıldığını ve güç kaybettiğini görünce filleri savaş alanına sürerek atlı süvarilerin kaçmasını sağlamıştır. Sencer bir yandan savaşı kazanmak için ordusunu kontrol ederken diğer yandan taht savaşları içinde büyümüş olması ve birçok hanedan üyesinin katilini görmesi hasebiyle yeğeni Mahmud'u savaş alanında korumaya çalışmıştır. "*Filleri saldırtarak çocuğu korkutmayınız*"⁴³ sözleri Mahmud b. Muhammed Tapar'ı korumak için sarf edilmiştir. Fillerin savaşa dâhil olması ile üstünlüğü eline geçiren Sencer, Mahmud'un Atabeyi Guzoğlu'nu öldürmüştür.

Selçuklu taht mücadeleleri incelendiğinde Sencer ve yeğeni Mahmud arasındaki mücadele, fetret dönemi Sencer'in Berkyaruk- Mahmud, Berkyaruk-Tutuş, Berkyaruk-Tapar gibi emirlerin güç mücadelesi sonucu doğmuş ve kardeşi kardeşe düşüren bu emirlerin bugün de yeğenleri ve yeğenleri ile kendi arasında da

⁴⁰ A. Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar**, s. 147-148.

⁴¹ A. Öngül, **Büyük Selçuklular**, s. 304.

⁴² İbnü'l Esir İbnü'l Esir, **el- Kamil fi't Tarih**, Ravza Yay., İstanbul 2019, c. VIII, s. 612.

⁴³ İbnü'l Esir, a.g.e., s. 612.

aynı durumu yaratacağını görmesi üzerine yapılan bir mücadeledir. 1097 yılından itibaren birçok taht mücadelesine şahit olan ve bunların devlete verdiği zayıflığın farkında olan Sencer'in yeğenlerine bağlılığı ve devlet yönetimi için mücadele etmesi onurlu bir davranıştır. 4 Eylül 1119 günü Mahmud b. Muhammed Tapar adına okutulan hutbe Sencer'in adına okutulmaya başlanmış ve yirmi bir yıllık Horasan Melikliği sonrası Büyük Selçuklu tahtına “sultan” olarak oturmuştur

2.4 Sencer'e Karşı İttifak

2.4.1. Save Savaşı Stratejileri

Sultan Mahmud amcası Sencer'in karşı sefer başlattığını duyunca;

1) Enuşirvan b. Halid ile Fahrettin Togayürek'i Sencer'e göndererek Mahmud, Sencer'e Mazenderan bölgesi için her yıl 200 bin altın göndermeyi vaat etti.

2) Hacib Ali Bar teşvikiyle Karahanlılar mektup yazarak Karahanlılar ve Mahmud arasında kalarak Sencer'i sıkıştırmayı denemiştir⁴⁴

Eğer birinci rivayet doğru ise Sultan Mahmud'un Sencer'e adım attığı fakat Sencer'in yeğeninin yaklaşımına güvenmediğinden dolayı Save Savaşı için hazırlığa devam ettiği söylenebilir. İkinci rivayet doğru ise, o zaman karşımıza Sencer'in doğudaki otoritesinin farkında olmayan Mahmud'un yardımı Karahanlılar'da arayarak kendi durumunu riske soktuğu söylenebilir.

Sultan Mahmud ve Sultan Sencer arasındaki savaş, Sencer'in taarruz durumunda Mahmud'un ise savunma durumunda kalması ile başlamıştır. Savaşta Sultan Sencer'in ordusunun Türk askeri sisteminde görülen merkezde komutanın korunması ana güçlerin yer aldığı ordunun sağ ve sol kolunun ise koruma ve saldırı odaklı konuşlanmıştır.⁴⁵ Savaş sırasında Sencer'in ordusu her ne kadar saldırı konumunda başlamış ise de Mahmud'un ordusunun çokluğu yüzünden sağ ve sol kanatlarının dağılmaya başladığı görülmektedir. Ordu aldığı hasar sonucu savunma moduna geçmiş ve gelen taarruzları geri yönlendirmek için mücadele etmeye

⁴⁴ A. Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 305.

⁴⁵ Cengiz Balcı, *Türk Devlet Töresi; Destanlar, Kitabeler ve Kutadgu-Bilig'den Örneklemelerle*, Bilgeoguz Yay., İstanbul 2018, s. 259.

başlamıştır. Savaşta ilk başta üstünlüğün Mahmud'un tarafında olduğu anlaşılmaktadır. Sencer'in ordusunun sağ ve sol kanadını dağıtmıştır. Sağ ve sol kanadın bozulması sonucu merkezi koruma da bozularak Sencer'in ordusu hasar almıştır. Save Savaşı'nın dönüm noktası fillerin sahaya çıkışı olmuştur. Uzun yıllar Karahanlılar ve Gaznelileri denetim altında tutan ve etkileşim halinde olan Sencer meliklik dönemindeki kazanımlarını Save Savaşın'da kullanmıştır. Savaşın son turunda Sencer'in taktiğinin savunmadan son güçle merkeze taarruz halini aldığını görmekteyiz. Fillerin sahaya çıkışı sonrası savaşın gidişatı değişmiş ve merkez kuvvet bozguna uğratılmıştır. Mahmud'un atabeyi Guzoğlu esir alınmış ve öldürülmüştür. Sencer'in savaşı yenmesi ve atabey Guzoğlu'nu öldürmesinden sonra Sultan Sencer ve Mahmud ile yapılan bazı konuşmalar oldukça değerlidir. Sencer'in Mahmud'un yanındaki atabeyi öldürmesi aslında diğer emirlere verilen bir uyarı niteliğindedir Sultan Sencer'in annesi "Gazne ve çevresini, Mâverâünnehir'i istila ettin pek çok yere hâkim oldun hepsini sahiplerine verdin. Kardeşinin oğlunu da onlardan biri kabul et" vezir Sümeýremi, Mahmud'a "Amcan baban yerindedir. Senin üzerinde onun çok hakkı vardır isyan etmek günahtır" demiştir.⁴⁶

Yukarıda aktardığımız konuşmaların Sencer ve Mahmud'un karar alma aşamasında etkili olduğuna inanmaktayız. Fakat Sultan Sencer'in yeğeni Mahmud'u affetmesinin altında sadece aktardığımız konuşmaların yattığını düşünmek oldukça yanlış olacaktır. Sultan Melikşah'ın vefatından itibaren taht için yaşanan mücadeleler nedeniyle birçok ölüm gerçekleşmiştir. Küçüklüğünden itibaren taht mücadeleleri içerisinde kendisini bulan Sultan Sencer; taht mücadeleleri altında kişisel hırsların olduğu kadar, saltanatta söz sahibi olmak için idarede görev alan yetkililerin saltanat soyunu kullanmasına da şahit olmuştur. Save Savaşı'nın en önemli sonucu Sultan Sencer'in şahit olduğu küçük yaştaki saltanat üyelerinin ölümüne karşı çıkmak ve devlet adamlarının tahtta hakkı olanları kullanma yolunu kapatmasının ilk örneğini teşkil eder.

Sultan Sencer'in yeğeni Mahmud'u affedip Irak topraklarını ıkta olarak vermesi fakat veziri Guzoğlu'nu öldürmesi yeni bir dönemin başlangıcı niteliğindedir. Sencer döneminde iç bölünme, ayaklanmaların engellenmesi için

⁴⁶ A. Sevim, E. Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK Yay. Ankara 2014, s. 306.

atabey ve emirlere yaptırımlar uygulanarak devlet otoritesi sağlanmaya çalışılmıştır. Save Savaşı bunun başladığı ilk noktadır.

2.4.2 Sultan Mahmud Yönetiminde Komutanların Etkisi

Selçuklu devletinde kuruluştan itibaren emirlerin sultanın gücünü eyaletlerde temsilen farklı unvanlarla atandıkları görülmektedir. Melikşah döneminden itibaren merkeze bağlı atanan şihne, vali ve amidlerin güçlendiği görülmektedir. Sultan Melikşah dönemi merkezi otoritenin en sağlam olduğu dönemlerden birisi olduğu için merkezden atanan görevlilerin bu dönemde isyanları görülmemiştir. Bulundukları bölgede kökleşen emirlerin Melikşah döneminden sonra ayaklanması konusunda İbnü'l-Esîr de emirlerin artan gücünün, sultanın otoritesinin dağılmasının da baş nedeni olduğunu söylemektedir. Emirlerin, taht mücadelesinde kendi meliklerini savunmasının yanı sıra Türkmenlerin zaman içerisinde etkisinin azalması Selçuklu Devleti'nin yıkılışını getiren en önemli sebepler arasında yer almaktadır. İlk kuruluş döneminde Türkmen göçleri ve bölgedeki Türkmen varlığı ile güçlenen Büyük Selçuklu Devleti'ne yine son darbeyi Türkmenler vurmuştur.⁴⁷

Atabeylik makamı, Selçuklu döneminde karşımıza çıkan ve temellerinin İslam Öncesi Türk Devletlerine dayandığı düşünülen bir kurumdur. Selçuklu hükümdarlarının erkek çocukları “melik” olarak bilinirdi ve kendilerine genç yaşta ıkta olarak, eyalet tahsis edilirdi. Atabeyler siyasi ve askeri olarak melikleri eğitirlerdi. Atabeylerin, meliklere verilen ıkta ve melikler üzerindeki hâkimiyetleri ile zamanla büyük güçler elde ettikleri görülmektedir. Meliklerin üzerinde denetim kuran atabeyler, kendi atabeyliğini yaptıkları melikin sultan olması için mücadele etmişlerdir. Melikler olmasa bile atabeylerin ıkta olarak verilen topraklarda güçlendiği ve zaman içerisinde beylikler kurdukları görülmektedir. Selçuklu Devleti bakiyesi olarak kalan atabeylikler bölgede Selçuklu Devleti'nin devamı olarak uzun yıllar kalmışlardır. Melikşah'ın kardeşi Suriye Meliki Tâcüddevle Tutuş, oğulları Rıdvan ile Dukak'a birer atabey tayin etmişti. Tutuş, ve Berkyaruk arasındaki taht mücadelesinde Tutuş vefat etmişti. Tutuş'un vefatı üzerine oğulları Rıdvan Halep'te, Dukak ise Dımaşk'ta birer meliklik kurdular. Dukak'ın ölümünden kısa bir süre

⁴⁷ A.C.S. Peacock, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İletişim Yay., İstanbul 2020, s. 85.

sonra atabeği Zahirüddin Tuğtegin, Dimaşk-Şam Atabeyleri, Böriler veya Tuğteginliler denilen atabeyliğin temellerini atmıştır. Merkezî otoritenin güçlü olduğu dönemlerde atabeyler meliklerin eğitimine odaklıyken, devlet otoritesinin zayıflamasıyla atabeylerin birçoğu sorumlu oldukları melikler yerine kendi adlarına hâkimiyetlerini icra etmeye başlamışlardır.⁴⁸

Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk arasındaki ilişki ve Nizâmülmülk'ün yönetimdeki etkisi bize devlet adamlarının desteklediği meliklerin başa geçmesi, başta kalması için mücadelelerde ön safta yer aldıkları olayların başlangıcı olarak kabul edilebilir. Büyük Selçuklu tarihini incelediğimiz zaman devletin kuruluşundan itibaren birçok aile üyesinin isyan ettiği görülmektedir. Aile üyeleri ve hatta isyan eden asker ve vezirlere dahi liyakat esaslı yaklaşıldığı görülmektedir. Sultan Melikşah'ın başa geçtiği ilk süreçte amcası Kavurd ile yaşadığı taht mücadelesi, Selçuklu tarihi, taht mücadelelerini daha üst bir noktaya taşımıştır. Sultan Alp Arslan döneminde de birçok kez ayaklanan Kavurd, yeğeni Melikşah b. Alp Arslan'ın tahta geçmesi ile tekrar ayaklanmış ve kendinde hak gördüğü Selçuklu tahtı için mücadele etmiştir. Sultan Alp Arslan döneminde iki kez isyan ettiği bilinen ve merkezi otoritenin güçlü olduğu Sultan Alp Arslan döneminde dahi güçlenen, hattâ Sultan Alp Arslan için bir sorun teşkil eden Kavurd'un isyanları bastırılmış ve tekrar biat etmesi sağlanmıştır. Daha önce giriştiği ayaklanmalarda affedilen Kavurd b. Çağrı, Tuğrul Bey'in ölümünden itibaren taht için mücadele etmiş ve kardeşi Sultan Alp Arslan b. Çağrı'nın da vefatı ile hakkı olduğuna inandığı Selçuklu tahtı için mücadeleye başlamıştır. Sultan Melikşah tahta geçtiğinde devlet otoritesini sağlayamadan kendini taht mücadelesi içinde bulmuştur. Rey'de Melikşah ve Kavurd'un ordusu karşı karşıya gelmiştir. Sultan Melikşah savaşı kazanarak amcası Kavurd'u ve oğulları Sultanşah ve Emiraşah'ı esir etmiştir. Yaşanan bu mücadeleden ziyade yaşanan olayın sonucu bizim için daha önemlidir. Ölüm nedeni hakkında farklı rivayetler bulunmakla birlikte Kavurd b. Çağrı esir tutulduğu zindanda öldürülmüş ve çocuklarının gözlerine mil çekilmiştir.⁴⁹

⁴⁸ Coşkun Alptekin, *Atabegler*, DİA, İstanbul 1991, c. IV, s. 38-40. Erişim Tarihi: 12.04.2023

⁴⁹ Ahmet KOÇ, *Büyük Selçuklular'da Saltanat Mücadeleleri, İktidar Savaşları*, Hıra Yay., İzmir, 1996, s. 27.

Nizâmülmülk'ün yaşanan bu ölüm itibari ile siyasi açıdan daha güçlü hale geldiği göz önüne alınırsa Kavurd'un ölümünde ya da öldürülmesinde önemli bir paya sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. saltanat üyelerinden birinin öldürülmesi ile sonuçlanan bu taht mücadelesi Sultan Melikşah'ın vefatından itibaren başlayacak olan taht mücadelelerinin daha çetin ve kanlı geçmesine neden olmuştur. Sultan Melikşah'ın ve Nizâmülmülk'ün ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti'nin yükselişi tamamlanmış ve fetret dönemi başlamıştır. Sultan Melikşah'ın vefatı üzerine ilk taht mücadelesi Mahmud b. Melikşah ve Berkyaruk b. Melikşah arasında gerçekleşmiştir. Yaşanan bu mücadelede Berkyaruk'un tarafında Nizâmülmülk ve taraftarları varken, Terken Hatun ve oğlu Mahmud'un yanında da Tacüldmülk'ün olduğu görülmektedir. Berkyaruk ve Mahmud'un ordularının 1093 yılında İsfahan'da yaptıkları savaş sonucu Terken Hatun ve oğlu Mahmud yenilgiye uğramıştır. Berkyaruk ise kardeşi Mahmud'un yönetimine Fars ve İsfahan'ı vermiştir. Mahmud b. Melikşah'ın annesinin izlediği politikalar neticesinde iki kardeş arasındaki mücadele farklı aktörlerin katılımı ile daha çetin bir hal almıştır. Yaşanan gelişmelerden ve aldığı kararlardan hırslı bir karakter olduğunu anladığımız Terken Hatun, Berkyaruk'un dayısı İsmail b. Yakutiye evlenme teklifi ederek taht mücadelesine dâhil etmiştir. Gence emiri İsmail b. Yakuti'nin ayaklanması da Sultan Berkyaruk tarafından bastırılmıştır.

Oğlu Mahmud'un başa geçmesini isteyen ve bu süreçte siyasi, askeri ittifak arayan Karahanlı ailesinden gelen Terken Hatun İsmail b. Yakuti ile giriştiği başarısız iş birliği üzerine bu defa da Suriye hâkimi Tutuş b. Alp Arslan'a evlilik teklifi ederek taht mücadelesine dâhil etmiştir. Tutuş ve Terken Hatun arasında yapılan ittifak Terken Hatun'un vefatı ile sona ermiştir. (1094)⁵⁰ Taht yolunda Terken Hatun'un askerlerinin bir kısmının da ordusuna katılması ile güçlenen Tutuş İsfahan yolunda ilerlerken yeğeni Berkyaruk İsfahan'a ulaşmıştır. Şehre giriş yapması birkaç gün engellenen Berkyaruk en sonunda İsfahan'a alınmıştır. Mahmud

⁵⁰ Nurullah Yazar, **Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri**, OTTO Yay., Ankara 2017, s. 83.

taftarları Berkyaruk'u esir alarak taht mücadelesini sonlandırmak için gözlerine mil çekmeye karar vermişlerdir.⁵¹

Görüldüğü üzere Sultan Melikşah döneminde başlayan ve saltanat üyesi olmayan Nizâmülmülk'ün, Kavurd için hazırladığı sonun, yine saltanat üyesi olmayan emirler tarafından Selçuklu tahtında hakkı olan Berkyaruk'a uyguladıkları ve daha da önemlisi bunu kendilerinde hak görmesine neden olmuştur. Mahmud'un bu dönem ağır bir çiçek hastalığı geçirmesi ve hastalığı atlatamaması üzerine Mahmud taraftarlarının da desteği alınarak 1096 yılında İsfahanda Büyük Selçuklu Sultanı ilan edilmiştir. Amcası Tutuş'u da savaş meydanında babasının sancağını açarak yenen Berkyaruk taht mücadelesindeki en güçlü rakibini yenmiştir.

Melikşah döneminde başlayan ve Sultan Melikşah'ın vefatı ile beraber daha da gün yüzüne çıkan bir sorun görmektediriz. Muhammed Tapar ve Berkyaruk taht mücadelesi sırasında birçok emirin çıkarlarına göre ve savaşı kazanma ihtimallerini göz önüne alarak iki taraf arasında yer değiştirdiği görülmektedir. Sultan Sencer, 1097 yılında Horasan Melikliğine atandığı andan itibaren siyasi, askeri olarak ülkenin stratejik olarak en önemli bölgesinde aktif görev üstlenmiştir. Berkyaruk döneminde yaşanan iç karışıklıklara ve emirlerin, komutanların baskısına, yönlendirmelerine şahit olmuştur.

Sencer, 1097 yılında Horasan Meliki olduğu andan itibaren devlet içinde yaşanan birçok mücadeleye birebir şahit olmuştur. Devlet'in çöküş sürecini yakından gören, çöküşünde etkili olan faktörlerin farkında olduğuna inandığımız Sencer, yönetimi boyunca aldığı kararlarda, fetret döneminde yaşananları göz önünde bulundurarak hareket etmiştir.

Sultan Muhammed Tapar vefatı öncesinde 14 yaşındaki oğlu Mahmud'u tahta geçirerek biat almış ve ölümünden sonra hutbe Mahmud b. Muhammed Tapar adına okutulmuştur.⁵² Sultan Sencer kardeşi Muhammed Tapar'ın vefatı üzerine yedi gün yas içinde kalarak hutbelerde kardeşinin iyi özelliklerinden bahsedilmesini

⁵¹N. Yazar, **a.g.e. s. 91.**

⁵² A. Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar**, s.147-148.

istemıştır.⁵³ Mahmud'un kardeşleri Mesûd ve Tuğrul, atabeylerinin de etkisi ile taht için ayaklanınca Sencer devletin akıbeti ve çocukların yaşının küçük olmasından endişe duyduğu için taht mücadelesinde yerini almıştır. Enuşirvan, Sencer'e savaştan dönmesini söylese de Sencer yeğeni ve damadı Mahmud'un vezirinin etkisi altında olduğunu söyleyerek çıktığı seferden vazgeçmemiştir.⁵⁴ Sencer ve Mahmud'un ordusunun Save yakınlarında karşılaştığını, fillerin savaşa dahil olması ile üstünlüğün Sencer'in eline geçtiğini ve Mahmud'un atabeyi Guzoğlu'nun öldürüldüğünü belirtmiştik.

Sultan Sencer, Tuğrul b. Muhammed Tapar'ın kardeşi Irak Sultan'ı Mahmud'a isyan edip başa geçmek istediği dönemde de yeğeni Tuğrul'a iyi davranmakla beraber Tuğrul'un veziri Dübeys'i tutuklatmıştır. Tahta geçtiği andan itibaren naklettığımız Save Savaşı sonucu Mahmud'un veziri Guzoğlunu öldürmesi, Tuğrul'un ayaklanmasında yine veziri Dübeys'i cezalandırması; devlet yönetiminde emirlerin müdahalesi ile çıkan iç karışıklıklara şahit olan Sencer'in devlet yönetiminde söz sahibi olmak isteyen emirlere karşı gösterdiği bir başka tepkisidir.⁵⁵

2.4.3 Simgesel Propaganda Örnekleri

Latince “propagere” kelimesinden gelen propaganda “bir filizin toprağa dikilerek yeni bitkiler elde edilmesi” anlamına gelmektedir.⁵⁶ TDK propagandayı “herhangi bir düşünceyi, bir kanıyı yaymak ve ondan yana olanları çoğaltmak için söz, yazı ya da başka araçlarla yapılan etkinliklerdir” şeklinde açıklamaktadır.⁵⁷ Meydan Larousse, propagandayı “*bir öğreti, düşünce inancı ve benzerini başkalarına tanıtmak benimsetmek amacını güden ve söz, yazı vb. araçlarla gerçekleştirilen eylem*” olarak açıklamıştır.⁵⁸ Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren, dini ve mezhepsel propagandanın belirgin olarak kullanıldığını görmekteyiz. On birinci yüzyıldan itibaren propagandanın devletlerin kabul edilmesi, aidiyet, tarihsel geçmiş üzerinden yapılan söylemlerle ortaya çıktığı görülmektedir.⁵⁹

⁵³ A. Öngül, **Büyük Selçuklular**, s. 304.

⁵⁴ İbnü'l Esir, a.g.e., s.612.

⁵⁵ A. Öngül, **Büyük Selçuklular**, s. 309.

⁵⁶ Yusuf Çağlayan, a.g.e., s.82.s..82

⁵⁷ Yusuf Çağlayan, a.g.e., s.82.

⁵⁸ Muhittin İmîl, **Propaganda ve Din**, Nobel Yay. , Ankara 2020, s. 9.

⁵⁹ M. İmîl, a.g.e., s. 13.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda Abbâsî Halifelerinin güç kaybettiği görülmekle beraber, hutbe yolu ile hala Sünnî İslam Dünyasındaki siyasi gelişmeler de söz sahibi olabildiğini belirtmiştik. Tuğrul ve Çağrı Bey'in devletin başına geçmesi, sonrasında yaşanan taht mücadeleleri boyunca Halifeler hutbe yolu ile devlet üzerinde yönetimde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Dönemin meşrutiyet kaynağı olarak görülen Abbâsî Halifeleri, ülkeler üzerinde etkilerini maddi olarak gösteremeyecek kadar güç kaybetmiş olmalarına rağmen hutbe yoluyla manevi olarak halkı ve siyasi otoriteleri etkilemeye çalışmışlardır.⁶⁰

Kuruluştan itibaren en belirgin propaganda örneği olarak karşımıza Abbâsî Halifeliğinin hutbeleri çıkmaktadır. İslam Dünyası 1096 yılında ise dini bir propaganda sonucu başlayan Haçlı Seferleri ile karşı karşıya kalınmıştır. Avrupa'daki olumsuz siyasi, ekonomik, sosyal yapıya çözüm olarak Doğu'nun zenginliği görülmüştür. Papa Urban'ın halkı ayaklandırmak ve Haçlı seferini başlatmak için uyguladığı propaganda Avrupa için de olumlu sonuç vermiştir. Sözde, kutsal şehir Kudüs'ü kurtarmak için Haçlı harekâtı başlatılmıştır. Hz. Ömer'in 638 yılında Kudüs'e girmesiyle Müslüman yönetimine giren Kudüs'ün 1096 yılında kutsal olduğunu hatırlayan Haçlılar, dini motivasyonla Selçuklu hâkimiyetindeki topraklara ilerlemeye başlamıştır. Kudüs'ü ele geçirmeden önce 10 Mart 1098 yılında Urfa, 3 Haziran 1098 yılında Antakya'da birer Haçlı Devleti kurulmuştur.⁶¹ 1099 yılında ise Kudüs'e hâkim olmuşlardır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren içeride ve dışarda yaşanan gelişmelere baktığımız zaman Haçlı Seferlerinin başlaması Orta Çağ'ın ilk kıtalar arası propaganda harekâtının sonucu olarak görülebilir. İslam devletleri içerisinde mezhepsel, siyasi yaşanan çatışmalarda da propaganda örneklerini görmekteyiz. Haçlı Seferleri ise farklı coğrafyalar arasında yaşanan ve sonuçları günümüzde dahi görülen bir propaganda harekâtıdır. Avrupa'da skolastik düşünce ve feodal yapının hâkim olduğu bir dönemde din elbette ki insanları yönlendirecek en önemli güçtür. I. Haçlı Seferinde etkin bir güç olarak karşımıza çıkan Pierre l'Ermite hakkında Guibertus Novigenti: "Pierre ne derse, ne yaparsa yarı ilahi imiş gibi

⁶⁰M. İmil, a.g.e., s. 180.

⁶¹ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yay., İstanbul 1997, s. 2.

görünürdü” ifadesi Haçlı Seferlerine davette kullanılan propagandanın kelimelere dökülmüş hali olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶²

Selçuklu Devri fetret döneminde dışarıdan Haçlı Seferleri ile karşı karşıya kalırken, ülke içerisinde de Melikşah döneminden itibaren iç güvenlik sorunu haline gelen Bâtınlık Harekâtı ile karşılaşmıştır. Bâtını terör grubunun ülke içerisinde propaganda faaliyetini en iyi kullanan yapı olduğunu düşünmekteyiz. Başarılı bir propaganda faaliyeti için gerekli olan bütün ana unsurlara sahip oldukları görülmektedir. Propaganda hareketinin başarılı olması için; kanaat önderinin bulunması, yüz yüze iletişime geçme, ödül ve ceza yöntemi ile kitleleri etkileme, görsel unsurlarla kontrol altına almak istedikleri grup üzerinde güçlü bir etki yaratmak bulunmaktadır. Hasan Sabbah’ın sağlam otoritesi, dailer yardımı ile terör örgütüne katılımcı sağlaması kanaat önderi ve yüz yüze iletişime örnek gösterilebilir. Alamut kalesinin ele geçirilememesi, Bâtıniler karşısında yer alan emirlerin öldürülürken, suikasta kurban giderken, Bâtını hareketi içerisinde bulunan kişilerin devlet içerisinde yükselmesi ise ödül, ceza ve görsel unsurlar maddelerini karşılamaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluş döneminden itibaren dini bir propaganda faaliyetine maruz kaldığı aşikârdır. Ortaçağ devletlerinde dini ve mezhepsel propagandalar, siyasi amaçları gizlemek için kullanılmaktadır. Abbâsî Halifelerinin hutbe yolu ile Selçuklu Devleti üzerinde güç sahibi olmak, siyasi amaçlarını gerçekleştirmek istemesi, Tuğrul Bey döneminden itibaren kaybettiği dünyevi gücünü yeniden kazanmak için desteklediği yöneticiyi başa çıkarmak için kullanmaya çalışmıştır. Haçlı Seferleri ise aynı şekilde Avrupa’nın siyasi, ekonomik yıkım karşısında halkın desteğini alarak toparlanma süreç için “Kutsal Topraklar” adı altında siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için izledikleri bir propaganda yöntemidir. Bâtını hareketi ise yine temelinde siyasi rejim değişikliğini savunan fakat mezhepsel bir ayrım ile temel amacının önüne dini koyan bir harekettir.

⁶² Zehra Odabaşı, **Rahip Bernard De Clairvaux: Hayatı (1090-1153) ve II. Haçlı Seferi’ndeki Rolü** . Yüzüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Der., (2019), S. 45, s. 399-416 . Erişim Tarihi: 15.03.2023

2.4.4 Sultan Sencer ve Devlet Taksimi

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar ilk olarak devlet idaresi ile ilgilenmiş ve ilk iş olarak devleti yönetecek bir lider, halife seçilmiştir. Çalışmamızda gördüğümüz üzere Türk-İslam geleneğini omuzlarında taşıyan ve yücelten Büyük Selçuklu Devleti, her ne kadar uzun bir süre iç mücadeleler yaşasa da Sencer dönemi itibari ile ilk olarak devlet içi düzeni sağlamaya çalışmıştır.

Ülke içerisinde devlet üzerinde hak sahibi olmak isteyen meliklerin yanı sıra, emirlerin ve devlet adamlarının da yönetimde söz sahibi olmak için mücadele içinde olduğu görülmektedir. Melikşah'ın vefatı ile merkezi otoritesi sarsılan Büyük Selçuklu Devleti'nde iktidar artık sadece sultana bağlı olmaktan çıkarak; bürokratlar, emirler, askerler, halife koalisyonuna dönüşmüştür.⁶³ Ülke içerisindeki otorite kaybı güçlü bir liderin var olmaması Melikşah'ın çocuklarının yaş olarak küçük olması ve hırslı siyasilerin rolü, uzun yıllar boyunca devletin iç mücadele içerisinde yıpranmasına neden olmuştur. Muhammed Tapar'ın tahta geçmesiyle iç düzenlemelere ağırlık verilse bile sorunların tam olarak çözülemediği görülmektedir. Ülke içerisinde artan Bâtîni hareketleri, ayaklanmalar, Doğu sınırında Karahanlı ve Gaznelilerin kontrol altına alınmaya çalışılması ve ülke içindeki siyasilerin ikiyüzlülükleri ve sair ekonomik sıkıntılar ile mücadele etmeye çalışmıştır.⁶⁴

Büyük Selçuklu Devleti, Melikşah'ın şehadetinden sonra ülke içerisinde yukarıda saydığımız konularla ilgili mücadeleler yaşanırken, ülke içerisindeki zayıflıklarından yararlanmak isteyen dış güçlerin de harekete geçtiği görülmektedir. Sultan Tuğrul'un Bağdat'a girişinden itibaren dünyevi gücü sarsılan ve otorite kaybı yaşayan Abbâsî Halifeliği bu tarihten itibaren Büyük Selçuklu Devletinin zor dönemlerini kullanarak gücünü yeniden kazanıp üstünlüğünü kabul ettirmeye çalışmıştır. Melikşah gibi büyük bir Sultanın ölümü ve toy çocuklarının tahta geçmek için mücadelesi, Abbâsî Halifeliğine amacına ulaşmak için önemli bir fırsat vermişti. Çalışmamızın ilerleyen aşamasında ele alacağımız simgesel propaganda başlığı altında Abbâsî Halifesinin unvan ve iktidar alametlerini kullanarak Büyük Selçuklu

⁶³ A.C.S. Peacock ,a.g.e., s. 103.

⁶⁴ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 - 1162), TTK. Yay.,** , Ankara 2000, III. Baskı, s. 2019.

Devleti iç işlerine bu dönemde nasıl müdahale ettiği detaylı şekilde anlatılacağı için bu kısımda ayrıntılı olarak yer vermedik.

Ülke toprakları dışında gerçekleşen bir diğer hareket de 1096 yılında başlayan Haçlı Mücadeleleri olmuştur. Ülke topraklarında bir birliğin olmaması özellikle Kudüs'e giriş yolu niteliğinde ki Güneydoğu ve Doğu Anadolu topraklarında birçok beyliğin mücadele içerisinde olması Haçlı Seferleri karşısında yeterli mücadelenin sağlanamamasını ve Orta Doğu'daki birçok toprağın Haçlı Seferleri sırasında kaybedilmesine neden olmuştur.

Melikşah'ın vefatı sonrası devletin durumu genel hatlarıyla bu şekilde idi. Araştırmamızın bu kısmında Sencer'in tahta geçtiği ilk yıllarda yaptığı devlet taksimi anlatılacak. Bunun yanı sıra atamaların altında yer alan nedenlerin neler olabileceği tartışılacaktır.

Yapılan atamaların ve ülkenin 1118 yılındaki durumunun daha iyi anlaşılması için Sencer'in Sultan olduğu dönem ülke içindeki ve dışındaki gelişmeler değerlendirilecek ve daha sonra yapılan devlet taksimi ele alınacaktır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin batısında (1118) Bizans, Türkiye Selçukluları, Dânişmendliler, Saltuklular, Artuklular, Mengücekliler, Ahlatşahlar'ın siyasi varlığı görülürken nispeten bunların doğusunda Kirman Selçukluları, Suriye Selçukluları, Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Kudüs Krallığı, Trablus Kontluğu, Abbâsî Halifeliği, daha doğuda ise Karahanlılar ve Gazneliler bulunmaktaydı.

Sultan Sencer'in tahta geçtiği dönemde;

2.4.4.1 Türkiye Selçuklularının Durumu

I. İzzeddin Mesûd, 1116 yılında devletin başında bulunan Sultan Şahinşah'ı boğdurarak tahta geçmişti. I. İzzeddin Mesud'un üzerinde kayınpederi Emir Gazi'nin etkisi büyüktür. Sencer'in tahta geçtiği dönemde Türkiye Selçuklu Devleti

yönetiminde bulunan İzzeddin Mesûd'un 1118 yılında Bizans kralının ölmesi ve taht değişikliğinden yararlanarak Bizans üzerine akınlar yaptığı görülmektedir.⁶⁵

2.4.4.2 Dânişmendliler

Dânişmendliler, Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'da kurulan ilk beyliklerden biri olup 1118 yılında Dânişmendli Beyliği'nin başında Emir Gazi bulunmaktaydı. Türkiye Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Mesûd ile olan bağlantısı ve gücü bu dönemde Dânişmendlilerin sözünün daha çok geçtiğini göstermektedir. Emir Gazi'nin Haçlılarla mücadele ettiği ve birçok sefer düzenlediği bilinmektedir. Dânişmendliler Emir Gazi döneminde topraklarını genişlettikleri gibi yaptıkları gazalarda da başarılı olmuşlardır. Emir Gazi döneminde gayrimüslimlerle karşı yapılan savaşlarda başarılı sonuçların alınması Büyük Selçuklu Sultanı tarafından da ödüllendirilerek bir çok hediye ile beraber “melik” unvanı Emir Gaziye verilmek üzere elçiler tarafından gönderilmiş fakat Emir Gazinin ölümü üzerine hediyeler ve “mwlik” ünvanı oğluna verilmiştir..⁶⁶

2.4.4.3 Saltuklular

Saltuklular Berkıyaruk-Muhammed Tapar mücadeleleri döneminde 1104 yılında Muhammed Tapar'ın himayesine girmiştir. Onlar bulundukları bölgeden dolayı çoğunlukla Gürcüler ile mücadele içinde bulunmuşlardır.

2.4.4.4 Artuklular

Dönemin en önemli beyliklerinden birisi olarak karşımıza çıkan Artukluların özellikle güneybatı sınırında aktif olduğunu görmekteyiz. Artukluların başında İlgazi olduğunu ve bölgedeki Haçlılarla yapılan mücadelelerde etkin rol aldığını görmekteyiz.⁶⁷

⁶⁵Erdoğan Merçil, **Türkiye Selçukluları**, Türkler, c. VI, S..873. , A. Öngül, **Anadolu Selçukluları**, s. 59.

⁶⁶ Sefer Solmaz, **Dânişmendliler**, Türkler,c. VI, s.732, Abdülkerim Özaydın, **Dânişmendliler**, DİA, İstanbul 1993, c. VIII, s. 474-477. Erişim Tarihi: 06.12.2023

⁶⁷ Urfalı Mateos, a.g. e. , s. 267.

2.4.4.5 Mengücekliler

1118 yılında beyliğin başında İshak b. Mengücek'in olduğu bilinmektedir. Dânişmenlilerle ittifak halinde olan İshak aynı zamanda Emir Gazi'nin damadıdır ve onun nüfusu altında hareket ettiği görülmektedir.⁶⁸

2.4.4.6 Irak ve Suriyenin Durumu

Suriye Selçukluları 1095 yılında Dımaşk ve Halep olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Dımaşk kolu 1105 yılında yıkılmış fakat Halep Selçukluları 1118 yılına kadar devam etmiştir. Halep, Orta Doğu'da bir kapı durumdayken, Dımaşk daha iç kısımlarda yer almaktadır. Bölgede Dımaşk kolu erkenden tarih sahnesinden silinirken, Halep kolu uzun süre direnmiştir. Halep Selçuklularının son Sultanı Melik Sultan yaşının küçüklüğü ve Halep'in konumunun öneminden dolayı yönetimde tek bırakılmamıştır. Muhammed Tapar döneminde Halep bölgesini korumak için bölgeye Mardin Artuklu Hükümdarı İlgazi atanmıştır 1118 yılında Halep Selçukluları da yıkılmış fakat bölgedeki beylikler stratejik konumun öneminin farkında oldukları için burayı kontrol altında tutmaya devam etmişlerdir. Sencer tahta geçtiği anda yaptığı atamalar Suriye ve Irak'ın konumuna verdiği önemi bize gösterecektir.

2.4.4.7 Kirman Selçukluları

I. Arslanşah b. Kirman bu dönem Kirman Selçuklularının başında yer almakta idi. Gazneli Devleti'nin başına geçmek isteyen Behramşah'ın Kirman Selçuklu sultanı Arslanşah b. Kirman'a gittiği ve onun yönlendirmesi ile Sencer'den yardım istediği görülmektedir (1117).⁶⁹ Bahsedilen bilgiden yola çıkarak Kirmanşahlar'ın Sencer'in otoritesini ve gücünü sultanlık dönemi öncesinde benimsediği görülmektedir.

⁶⁸ Abdullah Kaya, **Mengücekoğulları Beyliği Tarihi**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Konya 2006, s.56.

⁶⁹ Erdoğlan Merçil, **Kirman Selçukluları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989 s. 58

2.4.4.8 Karahanlılar

1102 yılında Batı Karahanlı hükümdarı Kadir Han Cibrail'i yenen Sencer Horasan Melikliği döneminden itibaren üstünlüğünü Karahanlılara kabul ettirmiştir. 1102 yılından itibaren Karahanlı Devleti'nin iç işlerinde bilfiil aktif müdahalelerde bulunduğu görülmektedir.

2.4.4.9 Gazneliler

Karahanlı Devleti'nde olduğu gibi Gazneliler üzerinde de Sencer'in meliklik döneminden itibaren hakimiyet kurduğu görülmektedir. 1117 yılında Sencer'in yardımı ile başa geçen Behramşah, 1134 yılına kadar Gazneli Devleti'nin başında kalmıştır. Kısa bir dönem vergi kaynaklı isyan hareketi içerisinde olsa da Sencer'e bağlı olduğu görülmektedir.

2.4.4.10 Bizans İmparatorluğu

15 Ağustos 1118 yılında Aleksios Komnenos ölmüş ve yerine oğlu II. Ioannes Komnenos geçmiş ve o da babası gibi Türkleri Anadolu'dan atma düşüncesinde olmuştur.

2.4.4.11 Urfa Kontluğu

10 Mart 1098 yılında kurulmuştur. II. Boudoin (1100-1118) ve sonra da I. Joselin (1118-1131) yıllarında hüküm sürmüştür. Bu dönemde bölgede İlgazi'nin aktif rol oynadığı görülmektedir.

2.4.4.12 Antakya Prinkepsliği

15 Temmuz 1099 kurulmuştur. Sencer'in saltanatı boyunca Antakya Prinkepsliğinde birçok taht değişikliği olduğu görülmektedir. Sırasıyla başa geçen isimler; Roger de Salerne (1112–1119), II. Bohemund (1126–1130), Raymond de Poitiers (1136–1149), Renaud de Chatillon (1153–1161) bunlar arasındadır.⁷⁰

⁷⁰ Sevtap Gölgesiz, **Kuruluş Döneminde (1098 – 1112) Antakya Haçlı Prinkepsliği – Bizans İlişkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İzmir 2007.

2.4.4.13 Kudüs Krallığı

15 Temmuz 1099'da kurulmuştur.

2.4.4.14 Trablus Kontluğu

1109 yılında kurulmuştur. 1112 de Bernand ölünce oğlu Pans başa geçmiştir. 1137 yılına kadar da yönetimde Bernand oğlu Pans kalmıştır.

2.4.4.15 Abbâsî Halifeliği

Mustazhir (1094-1118) ve Mustarşid (1118-1135)'in Sencer döneminde Abbâsî Halifeliğinin başında olduğunu görüyoruz. Abbâsî halifeleri içerisinde Müsterşid-Billâh'ın hırslı liderliği altında Irak Selçukluları halifelige tâbi hale getirmeye çalışılmıştır. Bu dönem Abbâsî Halifeliği-Sencer arasında yaşanan ilişkiler ilerleyen kısımlarda ele alınacaktır.⁷¹

Sultan Sencer'in tahta geçtiğinde bölgedeki ve ülkedeki durum bahsedildiği şekilde idi. Ülke toprakları içerisinde birçok siyasi unsurun varlığı görülmekteydi. Sultan Sencer, Save Savaşı sonrası devleti taksim etmiş ve zayıf bölgelerin güçlenmesini sağlamıştır. Sencer'in atamaları incelendiği zaman yaptığı atamaların sadece dış güvenlik kaynaklı değil, iç güvenlik, ekonomik kaygı ve tahtın bekası için olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan Sencer devletin başına geçtikten sonra ülke içi mücadeleleri engellemek için tahtta iddia sahibi olan Muhammed Tapar'ın oğullarına çeşitli ıktalar vermiştir. Ayrıca devleti Türk yönetim anlayışına göre iki ana kısma bölerek Doğu bölgesinde kendisi tahtta kalmıştır. Mahmud'a ise ülkenin Batı sınırı olan Irak-ı Acem ve Suriye'nin yönetimini vererek Irak Selçuklu Devleti'nin kurulmasını sağlamıştır. Ülkeyi iki ana kısma bölen Sencer'in “es-Sultânü'l-‘Azam” Mahmud'un ise, “es-Sultânü'l-Muazzam” unvanlarını aldığı görülür ki, buradan Mahmud'un, Sencer'e olan bağlılığı açıkça anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Irak-ı Acem'in bir

Şebnem Özönur, **Antakya Haçlı Pirenskipliğinin Sonu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2008, İstanbul.

⁷¹ İbnü'l Esir, “*El-Kamil Fi't-Tarih*, 8. cilt”, Ravza Yayınları, 2019, 1.Baskı, Sayfa:603

kısmı şehzade Tuğrul'a, Fars eyaletleri, İsfahan ve Huzistan da Selçukşah'ın yönetimine verilmiştir.⁷²

Sultan Sencer devlette hak sahibi olan ve isyan etme riski bulunan yeğenleri arasında devlet taksimini bu şekilde gerçekleştirdikten sonra başka tedbirler de almıştır. Örneğin devletin Batı kısmını kontrol altına almak için başka bazı tayinler gerçekleştirmiştir. Sultan Mahmud'un bölgede iç ve dış ilişkilerde bağımsız olmadığını Sencer'e bağlı olduğunu hareketlerinin denetlenmesi gerektiğini düşünerek İmâdeddin Zengi'yi Musul bölgesine atamıştır. Bu atama tesadüfi olmayıp Mahmud'un otoritesini zayıflatmak için yapılan bir hamle olarak karşımıza çıkmaktadır. İmâdeddin Zengi'nin bölgede var olması ile Batı'da değişen dengeler konusu çalışmamızın ilerleyen bölümünde detaylı şekilde ele alınacaktır.⁷³

⁷² Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK Yay., Ankara, 2014. sayfa:308, BAYINDIR A (2017). **Sultan Sencer (Sancar) Dönemi Selçuklularda Taht Mücadeleleri***. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 115 – 127

⁷³ A.C.S. Peacock , a.g.e., s.105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SENCER DÖNEMİ İÇ POLİTİKALARI

3.1 Bâtınilerle Mücadele

Bâtın (باطن) kelimesi Arapça بطن kökünün fa'il halidir. Bâtın anlam olarak, gizli, görünür olmayan, iç yüz gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁴ Bâtınilik Hareketi de İslam'ın iki temel kaynağı olan Kuran ve Sünnet 'in gizli anlamlarını arayarak İslam dışı fiil ve inançları İslam'ın bünyesine sokmaya çalışan, İslam adı altında hareket eden, siyasi, ekonomik, sosyal hedeflerini gizleyen bir toplumsal hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam maskesi altında hareket eden Bâtınilerin, toplumu etkilemek için teorik bilgileri felsefe ile birleştirerek propaganda ve korku yoluyla halka empoze etmeye çalıştığı görülmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde oldukça büyük bir problem teşkil eden Bâtını hareketi Hasan Sabbah'ın Fâtımi Devleti'nden sürgün edilerek Alamut kalesini üst edinmesi ile başlamıştır. Fâtımi Devleti'nde iktidar değişikliği sırasında Halife Muntasır'ın oğlu Nizar'ı desteklemiştir. Nizar'ın halifelik makamına çıkarılması konusunda oldukça ciddi çalışmalar yürütmüştür. Nizar yerine küçük kardeşi Müsta'li'nin Mısır Fâtımi Devleti'nin başına geçmesi sonucu Hasan Sabbah ve birçok Nizar taraftarı Mısır'dan sürgün edilmiştir.⁷⁵ Hasan Sabbah'ın halifelik mücadelesinde Nizar'ın tarafını tutması sebebiyle Hasan Sabbah ve taraftarları Nizarî İsmailileri olarak da adlandırılmıştır.⁷⁶ Hasan Sabbah, Mısır'dan sürgün edildikten sonra Büyük Selçuklu Devleti sınırları içerisinde bulunan İran'a yerleşmiş ve örgütlenme için çalışmalara başlamıştır. Alamut kalesi 1090 yılından itibaren Hasan Sabbah yönetimindeki örgütün üss yönetimi haline gelmiştir. İsmaililik, Hasan Sabbah ile yeni bir kimlik kazanmıştır. Dailerle propaganda yaparak taraftar kazanmak isteyen Nizarî İsmailileri, bir yandan da terör faaliyetleri önünde engel oluşturabilecek muhalifleri hançerle bertaraf etmişlerdir. Hasan Sabbah'ın

⁷⁴ Avni İlhan, **Batıniyye**, DİA, İstanbul 1992, c. V, s.190-194, Erişim Tarihi: 10.04.2023

⁷⁵ M. Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yay. , Ankara 2017, s. 215; Yaşar Şahin Anıl, **Alamut Terörünün Kaynakları ve Hasan Sabbah**, Gendaş Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 202.

⁷⁶ M. Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı**, s. 178.

liderliğinde Alamut kalesi temelli kurulan bu örgüt zamanla büyük bir teşkilatlanmaya sahip olmuş ve korku ile halkı sindirmeyi başarmıştır.⁷⁷ Esasen Hasan Sabbah önderliğinde kurulan bu teşkilat bir tarikat olup “Haşhaşiler” olarak da bilinmektedir. Haşhaşi kelimesi, Hasan Sabbah tarafından müridlerine verilen haşhaştan geldiği ve hattâ Batı dillerine katil anlamına gelen “assasin” şeklinde geçtiği düşünülmektedir.⁷⁸

Hasan Sabbah’ın 1090 yılında Alamut kalesini ele geçirdiğine yukarıda değinmiştik. İşte Bâtınlık hareketi 1090 yılında Alamut Kalesinin ele geçirilmesinden 1257 yılında Moğollar (Hülagü) tarafından ortadan kaldırılincaya kadar hakimiyet kurduğu coğrafyada bütün siyasi oluşumlar için tehdit teşkil etmişlerdir. 1090 yılı Melikşah’ın sultanlık dönemine rast gelmektedir. Büyük Selçuklu Devleti’nin en parlak dönemlerinden birisi olan Melikşah döneminde sınırların oldukça geliştiği ve siyasi otoritenin de hemen hemen Sultan Alp Arslan’dan devralınan kadar kuvvetli olduğunu belirtmiştik. Bununla birlikte Sultan Melikşah’ın son dönemlerinde ortaya çıkan Bâtını Terörü, Büyük Selçuklu Devleti’nin son sultanı olan Sultan Sencer dönemine kadar devam etmiştir.

Sultan Melikşah döneminde siyasi, dini birliği tehdit eden Bâtını Terör merkezi Alamut Kalesine 1091-1092 yılları arasında seferler düzenlenmiştir. Askeri mücadelelerin başlaması bu dönemde hızlı şekilde Bâtını muhaliflerinin de öldürülmesine sebep olmuştur. Melikşah döneminde Alamut Kalesine dört sefer yapıldığı görülmektedir. Alamut Kalesi kuşatmalarından ikisi komutanların kuşatma sırasında ansızın vefat etmesi ile son bulmuş ve başarılı olamamıştır.

Melikşah döneminde yapılan ilk sefer Nizâmülmülk komutasında gerçekleşmiş fakat başarılı olunamamıştır. Nizâmülmülk komutasındaki ordunun olumlu bir neticeye ulaşamaması sonucu, Rudbar’ın ıkta sahibi Yoruntaş, Alamut’un fethine gönderilmiş fakat kuşatma sırasında ansızın ölünce kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Melikşah bu başarısızlık üzerine büyük bir ordu ile Emir Arslantaş

⁷⁷ A. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (1092-1104)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul ,2020, s. 105.

⁷⁸ M. KÖYMEN, **Selçuklu Devri**, s. 215; Y. Anıl, **Alamut Terörünün Kaynakları**, s. 13, O Turan, **Selçuklular Tarihi**, s. 318.

ve Emir Koltaş'ı göndermiştir. Bâtınilerin gece baskını ile Arslanşah mağlup edilmiştir. Cüveyni bu olayı şu şekilde anlatmaktadır,

*“1092 senesinin başında Sultan Melikşah, Arslanşah adlı bir emirin, Hasan Sabah ve bütün yandaşlarının sürülüp köklerinin kazınması için görevlendirmiştir. Emir de bunun üzerine Cemaziyelevvel ayının ilk gününde Alamut kapısına dayandı. O zamanlar Hasan Sabahın 60-70 kadar adamı bulunuyordu. Erzakları da tükenmek üzerdeydi fakat direndiler...”*⁷⁹

Melikşah bunun üzerine tekrar Emir Kızılarsığ'a büyük bir ordu vererek görevlendirdi⁸⁰ Emir Kızılarsığ'ın Alamut üzerine çıktığı sefer Nizâmülmülk'ün bir Bâtını tarafından öldürülmesi sonucunda Melikşah döneminde Hasan Sabbah ile yapılan askeri mücadeleler başarıyla sonuçlanmamıştır.⁸¹

Melikşah'ın vefatı ile uzun bir fetret dönemi başlamıştır. Muhammed Tapar'ın başa geçmesine kadar devam edecek olan ciddi bir siyasi boşluk oluşmuştur. Berkıaruk döneminde iç ve dış siyasette yaşanan olumsuz şartlar Bâtını terörünün de aktif olarak hissedildiği bir süreci beraberinde getirmiştir.⁸² Berkıaruk'un Bâtını hareketleri karşısında uzun süre sessiz kaldığı görülmektedir. Sultanın bu tepkisizliği halk tarafından ve taht mücadelesi içerisinde bulunduğu Muhammed Tapar ve Tapar'ın taraftarları arasında “Bâtınlık” ile suçlama seviyesine kadar ilerlemiştir.⁸³ Berkıaruk döneminde, Bâtını taraftarlarının ordu ve siyasette arttığına dair yorumlar bulunmaktadır. Bu konu ilerleyen kısımlarda “Bâtınilerle Kurulan Siyasi İttifaklar” adı altında incelenecektir. Berkıaruk döneminde İsmaililer'e karşı 1101 yılında Emir Bozkuş görevlendirilmiştir. Kuhistan üzerinden ilerleyerek Tabes kalesini muhasara eden Emir Bozkuş istikameti doğrultusunda ilerlerken birçok Bâtınıyi öldürmüştür. Kuhistan kalesini saran Emir Bozkuş, Bâtınilerden aldığı rüşvet ile işgalden vazgeçmiştir. Emir Bozkuş'un 1103-1104

⁷⁹ Süleyman Tekin, **Hasan Sabbah ve Haşhaşiler**, İlyayay., İzmir 2019, s. 74.

⁸⁰ M. Kesik, **Selçukluların Muhteşem Sultanı**, s. 179.

⁸¹ Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzide**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018, s. 351; Mirhond, **Ravzatu'-Safa (Tabaka-i Selçukiyye)**, Çev. Erkan Göksu, TTK. Yay., Ankara 2015, s.128, 150; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 96; O. Turan, **Selçuklular Tarihi**, s. 221.

⁸² Kerimeddin Aksarayî, **Müsameretü'l Ahbar ve Müsayeretü'l Ahyar**, Çev. M. Nuri Gençosman, Recep Ulusoglu Basımevi Ankara 1943, s. 117.

⁸³ A. Özyayın, **Sultan Muhammed Tapar**, s. 77; Aynı müellif, **Sultan Berkıaruk Devri**, s. 108.

yıllarında Bâtıniler üzerine bir sefer daha düzenlediği fakat bunun da başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. Berkyaruk döneminde Hasan Sabbah ve fedaileri üzerine yapılan bir diğer sefer de Emir Çavlı Sakavu tarafından gerçekleştirilmiş ve birçok Bâtınınin öldürülmesi ile sonuçlanmıştır.

Melikşah ve Berkyaruk döneminde Bâtınilerle yapılan mücadelelere bakıldığı zaman arada çok büyük bir fark olduğu görülmektedir. Melikşah dönemi merkezi otoritenin güçlü olmasından kaynaklı devlet içerisindeki bölücü unsurlarla mücadele edilirken, Sultan tarafından yetkilendirilen bir ordunun olduğu görülmektedir. Berkyaruk döneminde ise kendi hâkimiyeti altında bulunan mıntıkaların güvenliğini sağlamak için bazı emirler Bâtını Terörü ile mücadele etmiştir. Merkezi devlet zayıflığı, otoritenin azlığı, ordu ve siyasetteki güvensizlik düşman karşısında bir olmayı etkileyerek bölünmeler yaşanmıştır. Çavlı, Ram-Hürmüz ve Errecan arasında bulunan alanın valisi olarak topraklarını korumak için mücadele etmiştir.⁸⁴ Emir Bozkuş'un yaptığı saldırıların ise maddi çıkarlar için olduğunu düşünmekteyiz. Bağlılık duygusu bulunmayan askeri, idari görevlerde yer alan bireylerin vatani görevlerde, millet ve devlete bağlılıktan ziyade kişisel çıkar ve menfaatlerini gözetmeleri oldukça namüsaît olmakla beraber normal kabul edilebilir. Sorumluluk ve bağlılık duygusu bulunmayan Emir Bozkuş'un maddi çıkarlar ile ihanetinin başka bir açıklaması bulunmamaktadır.

Berkyaruk'un vefatından sonra Büyük Selçuklu Devleti tahtına Muhammed Tapar geçmiştir. Tapar tahta geçtiği andan itibaren devlet içinde ve dışında yaşanan sorunlarla mücadele etmeye başlamıştır. Berkyaruk döneminde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve çok başlılık sorununu büyük ölçüde düzelteren Muhammed Tapar, saltanatı tehdit eden en önemli unsurlardan biri olan Bâtınilere karşı birçok askeri mücadeleyi yürütmüştür. Muhammed Tapar döneminde Bâtınilere karşı düzenlenen seferler incelendiği zaman Alamut civarı ile başlayan teşkilatlanmanın kısa sürede ne kadar geniş çaplı bir coğrafyaya yayıldığı da görülür. Muhammed Tapar'ın Bâtınilere karşı ilk seferi Şahdiz Kalesi'ne olmuştur.⁸⁵ Şahdiz kalesinin fethedilmesi sırasında Muhammed Tapar devlet içerisindeki Bâtını sızıntılarından olan veziri Sa'dül-Mülk

⁸⁴A. Özeydin, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 113.

⁸⁵A. Özeydin, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 81; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 129; O. Turan, **Selçuklular Tarihi**, s. 232.

ve dört arkadaşını İsfahan kapısında astırmıştır.⁸⁶ Sultan'ın en yakını vezirine kadar yönetim tabakasına giren ve Bâtını mücadelesinde olumsuz etkisi olan kişilerin idam edilmesi, Bâtını taraftarlarının içine korku aşılama ve siyasi otoritenin güçlendiğini göstermek için atılan doğru bir adımdır. Şahdiz Kalesi'ni fetheden Muhammed Tapar, Bâtınilerin ana karargâhı durumundaki Alamut üzerine iki sefer düzenlemiştir. Alamut üzerine düzenlenen seferlerden birincisi kış şartlarından dolayı yarım kalmış diğeri ise Sultan Muhammed Tapar'ın vefat haberinin gelmesi ile sonuca ulaşmamıştır.⁸⁷

Muhammed Tapar döneminde Bâtınilere ait birçok kale kuşatılmış ve bir çok fedai öldürülmüştür. Bu dönemde Bâtıniler karşısında başarı kazanılmasının en önemli sebebi merkeziyetçi yapının ve siyasi güvenin yeniden sağlanmasıdır. Berkıyruk Döneminde yapılan mücadelelerdeki kısmi saldırı, düzensiz mücadele ve kopuk askeri, idari ilişkilerin Muhammed Tapar döneminde ortadan kalktığı görülmektedir. Emirlerin bağılılığı ve ortak strateji ile hareket eden ordu, idari makamlar; terör unsurları karşısında mutlak başarılar elde etmişlerdir.

Muhammed Tapar'ın vefatı ile Büyük Selçuklu Devleti'nin başına oğlu Mahmud geçmiştir. Devlet adamlarının yönetimde etkisinin artması ve Mahmud'un yaşının küçük olması sebebiyle amcası Sencer, Büyük Selçuklu yönetimini ele geçirmek için harekete geçmiştir. Mahmud ve Sencer arasında yapılan Save Savaşı sonrası, Büyük Selçuklu Devleti tahtına Sultan Sencer geçmiştir.

Sencer, devlet içerisindeki bölünmeleri ve emirlerin taht mücadelesindeki etkilerini azaltmak için uzun bir süre mücadele ederek otoritesini sağlamlaştırmıştır. Otoritesini güçlendiren Sencer, iç güvenlik konusundaki en büyük tehdit olan Bâtınilerle mücadele etmeye başlamıştır. Sultan Sencer döneminde 1126 yılına kadar Bâtınilerle, silahlanmalarının durdurulması ve dailik faaliyetlerine son verilmesine dair çeşitli antlaşmalar yapılmıştır. 1126 yılında Vezir Kaşani'nin Bâtınilerin yakalandığı yerde öldürülmesi, onlarla düzenli ordu vasıtasıyla savaşılmasını zaruri kılmıştır. Böylelikle iki taraf arasındaki sulh dönemi sona ermiştir.⁸⁸ Bâtıniler ile

⁸⁶ A. Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s.81; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 192.

⁸⁷ O. Turan, **Selçuklular Tarihi**, s. 318.

⁸⁸ M. Köymen **Selçuklu Devri**, s. 219.

yapılan antlaşma sona erince genişleme, silahlanma ve dailik faaliyetlerine son verme durumu ortadan kalkmış, Bâtıniler genişlemeye devam etmiş, hattâ saray içerisinde bile güçlenmeye başlamışlardır. Sultan Sencer döneminde sarayın içinde güçlendiği görülen Bâtıniler, Sultan Sencer'in döşeginin altına hançer bırakarak tehdit edecek kadar cüretkâr davranışlarda bulunmuşlardır.⁸⁹ Sultan Sencer yatağının başında hançer bulmasından sonra bir süre Bâtınilere karşı daha yumuşak davranmıştır. Bâtınilere karşı uygulanan ılımlı yaklaşımlar Sencer'in Bâtınilikle suçlanmasına neden olmuştur. Cüveyni konu hakkında “*Sultan Sencer iyi huylu ve saf mizacı Haneî inancı ve şeriata olan bağlılığından ve sunduğu destekten bellidir, halifelîge olan hürmeti ve merhameti ithamların asılsızlığının ispatıdır*” diyerek Sultan Sencer'i savunmuştur.⁹⁰ Dönemin alimlerinden Cüveyni'den aktardığımız bilgiler dışında Sultan Sencer'in meliklik döneminden itibaren Horasan'da Bâtınilerle mücadele ettiği bilinmektedir.

Bâtıniler ve Büyük Selçuklu Sultanları arasında yaşanan askeri mücadelelerin yanı sıra Bâtınilerle mücadelelerde askeri mücadeleden başka ilmi faaliyetler de gerçekleştirilmiş, dailerin halkı etkilemesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. En önemlisi de Nizamiye Medreseleri'nde Bâtını propagandasına karşı güçlü âlimler yetiştirilmiştir. Bâtıniler tarafından ilk şehit edilen Nizâmülmülk'ten itibaren, Bâtınilikle ilgili uyarı ve tavsiyede bulunan eserler yazılmıştır.

3.2 Bâtınilerle Kurulan Siyasi İttifaklar

Büyük Selçuklu dönemi Bâtını ilişkileri incelenirken, araştırmacılar tarafından çoğunlukla Bâtınilerle yapılan mücadele safhasının ele alındığı görülmektedir. Ancak Büyük Selçuklu dönemi Bâtınilerle olan ilişkilerde karşılıklı ittifakların da olduğu görülmektedir. Bâtını hareketi kendi içerisinde bir ideolojik altyapı ve teşkilatlanma barındırmakla beraber dönem siyasilerinin çıkarları içinde kullanıldığı ve karşılıklı faydanın sağlandığı da görülmektedir.

⁸⁹ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, Tarih-i Güzide, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay. Ankara 2018, s. 417.

⁹⁰ S. Tekin, **Hasan Sabbah**, s. 104.

Melikşah döneminden itibaren Bâtınilerle Büyük Selçuklu Sultanları, emirleri hatta komutanları arasında kurulan ittifakları anlatmaya çalışacağız.

Büyük Selçuklu yöneticileri ve Bâtıniler arasındaki ittifak konu olduğu zaman en büyük tartışma konularından birinin Nizamülmülk, Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan Melikşah döneminde Bâtınilerle kurulan herhangi bir ittifak hareketine rastlanmamakla beraber Nizâmülmülk ve Hasan Sabbah arasında mücadeleden ziyade bir ittifak ilişkisi hatta dostluğun olup olmadığı tartışılacaktır. Nizâmülmülk 1018 yılında dünyaya gelmiş ve 1092 yılında bir Bâtını fedaisi tarafından öldürülmüştür. Hasan Sabbah'ın ise tam doğum tarihi bilinmemekle beraber 1046-1054 yılları arasında doğmuş olduğu düşünülmektedir. Hasan Sabbah ise 1124 yılında vefat etmiştir.⁹¹ Hasan Sabbah ve Nizâmülmülk'ün Hibetullah Muvaffak-Lidînillâh en-Nîsâbü'rî'den ders aldığı ve orada tanış oldukları söylenmektedir. Nizâmülmülk ve Hasan Sabbah arasındaki yaş farkı göz önüne alınırsa ikisinin aynı dönemde ders alma ihtimalinin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Öte yandan Melikşah'ın isteği üzerine yazılan ve Bâtınililerle ilgili bilgiler de içeren Nizâmülmülk'ün “Siyasetnâme” adlı eseri 1091 yılında sultana sunulmuştur. 1090 yılında Alamut kalesinin alınması ile Selçuklu topraklarına yerleşen Hasan Sabbah ve fedailerinin 1091 yılında sunulan ve ilmi değeri oldukça yüksek olan Siyasetnâme’de Bâtınilere yer verilmesi, Nizâmülmülk'ün ileri görüşlülüğü ve devlet teşkilatlanmasındaki deneyimlerinin eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yıllık kısa bir sürede devlet içerisindeki bu yapılanmanın yaratabileceği temel sorunlara eserinde yer vermiş ve eserini sultana takdim etmesinden kısa süre sonra bir Bâtını fedaisi tarafından öldürülmüştür. 1090 yılında Alamut kalesine yerleşen Hasan Sabbah ve Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri Nizâmülmülk arasında herhangi bir ittifak söz konusu olsaydı Siyasetnâme adlı eserine de yansıtacağını düşünmekteyiz. Ayrıca devlet içerisinde Nizâmülmülk ve ailesinin oldukça güçlü bir hale geldiği ve Melikşah'ın Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra bile Nizâmülmülk ailesi, taraftarlarının yönetimde etkili olduğu bilinmektedir. Devlet içerisinde bu kadar güçlü bir teşkilata sahip olan ve siyaseti oldukça iyi bilen Nizâmülmülk'ün

⁹¹A. Özaydın, “**Hasan Sabbah**”, s. 347-350.

hizmet ettiği süre boyunca devletin bekası ve devamlılığı için mücadele ettiği görülmektedir. Devletin çıkarı için olmayacak herhangi bir siyasi, askeri ittifak içerisinde bulunmayacağını düşünmekteyiz. Nizâmülmülk'ün uzun süreli siyasi hayatında yaptığı en kötü şey Amidü'l-Mülk el Kundiri'nin öldürülmeden önce dediği gibi "Nizâmülmülk çok kötü fena bir iş yaptığını Türklere vezir ve divan sahiplerini öldürmeği öğretti" şeklindeki davranışdır.⁹² Sultan Melikşah'ın son döneminde ortaya çıkan Hasan Sabbah ve fedaileri ile Sultan Melikşah döneminde herhangi bir ittifak kurulduğunu düşünmemekle beraber incelediğimiz kaynaklarda da aksini kanıtlayacak bir bilgiye rastlanmamıştır.

Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk'ün vefatı ile Büyük Selçuklu Devleti'nde iki büyük siyasi otoritenin eş zamanlı yok olması devleti büyük bir buhrana sürüklemiştir. Sultan Melikşah'ın çocuklarının yaş olarak küçük olması eksilen otorite boşluğunun doldurulamamasına neden olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nin 1092 yılında Melikşah'ın vefatından itibaren uzun bir fetret dönemi içerisine girdiğini belirtmiştik. Merkezi otorite boşluğundan kaynaklı yaşanan Meliklerin taht mücadelesinin yanı sıra, emirlerin topraklarını genişletmek ve yönetimde söz sahibi olmak için Bâtınilerle ittifak ilişkileri kurdukları görülmektedir.

Melikşah'ın vefatından sonra uzun bir taht mücadelesi sonucu Sultan Berkyaruk Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçmiştir. Sultan Berkyaruk döneminde Bâtınilerin siyasi istikrarsızlıktan faydalanarak güçlendiği görülmüştür. Bu durum Sultan Berkyaruk'un Bâtınilikle suçlanmasına yol açmıştır. Öte yandan Berkyaruk'un Terken Hatun ve Mahmud'a karşı mücadele ederken bulunduğu yerdeki Bâtınilerin desteğini alarak güçlenmeyi amaçladığı görülmektedir.⁹³ Yörede bulunan Bâtınileri ordusuna alarak iş birliği yapan Berkyaruk'un taht mücadelesi sürecinden itibaren Bâtınilerle ittifak kurarak karşı grubun otorite ve gücünden yararlanmaya çalıştığı ortaya çıkarmaktadır.

Bahsedilen döneme kadar sadece mücadele safhasında bulunan iki karşıt gücün Berkyaruk döneminden itibaren zaman zaman Büyük Selçuklu Devleti ile iş birliği içinde olması oldukça ilginç bir durumdur. İllegal bir yapılanma olarak

⁹² M. Kesik , *Selçukluların Muhteşem Sultanı*, s. 195.

⁹³ A. Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri*, s. 114.

mücadele edilen Bâtıniler, Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret devrine girmesinden itibaren tanınan bir güç haline gelerek taraflar arasında belirleyici bir güç unsuru sayılmaya başlanmıştır. Böylelikle Bâtınilik, Berkyaruk devrinden itibaren gücü kabul edilen ve anlaşma yapılacak seviyede legal statüye dönüşen bir örgütlenme yapısı olarak karşımıza çıkmıştır.

Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında uzun süren taht mücadelesi sırasında Muhammed Tapar'ın ordunun, Berkyaruk taraftarlarına “Bâtıniler” diye seslendiği birçok kaynakta geçmektedir.⁹⁴ Bâtınilğin Büyük Selçuklu Devleti'ni nasıl içten içe yıprattığı, verdiği zararlar Abdü'l-Kahir el-Bağdadî'nin “*Bâtınilerin Müslümanlara vermiş olduğu zarar, Yahudilerin, Hristiyanların ve Mecusilerin vermiş olduğu zarardan daha büyüktür. Hatta materyalistlerin ve kâfirlerin öteki kollarının sebep olduğu zarardan daha büyüktür*” sözlerinden de anlaşılmaktadır.⁹⁵

Kurulduğu dönemden itibaren Abbâsî Hilafetinin koruyuculuğu ve Sünni İslam'ın savunmasını üstlenen Büyük Selçukluların, sözde mezhepsel bir mücadele adı altında kurulan Bâtınilik terörü ile dönemsel olarak iş birliği yapmış olması devlet gücünün küçük yapılanmalara muhtaç olacak kadar sarsıldığını göstermektedir. Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sultan Sencer döneminde Bâtınilerle mücadeleler olsa bile terör örgütünü tanıyan devlet liderlerinin zaman zaman onlardan destek aldığı göz önünde bulundurulursa mücadelenin daha zor hale geldiği anlaşılabılır.

Sultan Berkyaruk'un, Bâtınilerle iş birliği yapması, örgütün şan ve namını arttırmıştır. Bu yol açılınca dönemin emirleri de Bâtınilerle kendi siyasi çıkarları için ittifaklar kurmuştur. Görüldüğü üzere Tapar ve Sencer döneminde Bâtınilerle yapılan mücadelelere rağmen Alamut Terörü'nün güçlenmeye devam ettiği aşikardır. Yapılan askeri mücadelelere rağmen terör örgütünün büyüme sebebi olarak; devletin toprakları içinde ve dışında mücadele ettiği sorunların yanı sıra devlet yönetiminde görev alanların kişisel menfaatleri, hırsları sebebiyle karşılıklı çekişmelerinde Bâtınileri kullanmaları şeklinde değerlendirilebilir.

⁹⁴ Havendşah bin Mahmud, **Ravzatu's, Safa** s. 164.

⁹⁵ A. Özeydin, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 105- 111.

Bahsedilen ittifaklara en iyi örnek olarak Atsız'ın Sultan Sencer'ı öldürmek için Hârizm bölgesinden Horasan'a iki bâtını fedaisi göndermesini verebiliriz.⁹⁶ Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın Bâtınilerle iyi ilişkiler içinde olduğu hatta Halep'te "Dar'd-Da've" (Propaganda üssü)" kurduğu bilinmektedir.⁹⁷

3.3 Bâtınilerle Olan İlişkiler Arkasındaki Güvenlik Kaygısı

Bâtınilerle yapılan mücadelelerin yanı sıra Bâtınilerle siyasi, kişisel menfaatler üzerine kurulmuş ittifakları çalışmamızda ele almaya çalıştık. Kurulan ittifak ve yapılan mücadelelerde ortak noktanın güvenlik olduğu dikkatimizi çekmiş bulunmaktadır. Devletin, Bâtınilerle yaptığı mücadelede devletin ideolojisine ters olması ve bütünlüğünü tehdit etmesi etkili olmuştur. Kurulan ittifakların altında ise, kişilerin mevkilerini korumak ve güçlerini kaybetmemek için kurduğu ılımlı ilişkilerin yanı sıra can korkusu ile yapılan ittifakların da olduğu görülmektedir. Bâtınilerin ilk şehit ettiği devlet adamının Nizâmülmülk gibi ünlü ve güçlü bir siyasi figür olması devlet adamlarının bu korkularının asılsız olmadığını göstermektedir.

Melikşah devrinde teşkilatlanması tamamlanmamış yeni yeni oluşan bir terör örgütünün devletin en meşhur vezirini öldürmesi, ilerleyen dönemlerde daha büyük tehlikeler yaratacağının işareti niteliğinde olmuştur. Nizâmülmülk, Bâtını terörü hakkında: *"Bunların mevzusu epey uzundur; onların tek davası Müslümanlığın köklerini nasıl kuruturuz ve halkı*

ne şekilde saptırabilir ve doğru yoldan çıkarabilirizden başka bir şey değildir." sözleriyle örgütün İslam ve Selçuklu Devleti için büyük bir güvenlik zafiyeti oluşturacağını ifade etmiştir.⁹⁸

Bâtınilerin ilerleyen süreçte ne derece tehlikeli hale geleceğini anlatan Nizâmülmülk'ün öngörüsü, Berkıyruk döneminde gerçekleşmiştir. Berkıyruk döneminde birçok Bâtını muhalifinin öldürüldüğü, komutanların zırh giymeden dışarı çıkamadığı dile getirilmektedir. Bâtını Hareketine karşıtlığı ile bilenen Fahreddin er-Razi, Bâtıniler ile ilgili konuşmamaya başlaması üzerine eleştiriler

⁹⁶ M. Köymen, Selçuklu Devri, s. 225.

⁹⁷ A. Özyayın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 85.

⁹⁸ Nizâmü'l-mülk, **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s 325.

almıştır. Fahreddin Razi bunun üzerine “Çünkü onların burhan-ı kattı’ları(hançerleri) vardır” diye cevap vermiştir.⁹⁹

Görüldüğü üzere Bâtîni hareketi devletin ileri gelenlerine hizmet ederek devlet içine sızmaya başladığı gibi muhalif kesimdeki yöneticileri ve halkı korku yolu ile susturarak kendilerine karşı herhangi bir toplu direnişin önünü kesmeye çalışmıştır. Özellikle Sultan Berkyaruk döneminde öldürülen isimlerin devlette önemli mevkilere sahip oldukları görülmektedir. Korku ve propaganda yolu ile bağlılık kazanmaya çalışan terör örgütü; Rey reisi Ebu Müslim, Selçuklu Şahnesi Emir Porsuk, Berkyaruk’un annesi Zübeyde Hatun’un veziri Abdurrahman es-Sümeiremi Saferi, Emir Üner, Muhammed Tapar’ın İsfahan Şahnesi Emir Bilge, Vezir Kaşani, Musul Valisi Mevdud, Hums Hakimi Cenahü’l-Devle Alamut Terörü tarafından şehit edilen devletin bazı ileri gelenleri asındadır.¹⁰⁰

Bâtîni fedaileri hançer ile yalnızca devlet adamlarını değil aynı zamanda sıradan insanları da öldürmüştür. Halk arasında ve yöneticiler içinde korku aşıl原因an Bâtîniler, hedefleri doğrultusunda önlerinde engel gördükleri kişileri bertaraf etmekten çekinmemişlerdir. Bâtînilerin toplum üzerinde korku ile gerçekleştirdikleri otorite kısa süre içerisinde büyümelerine ve güç kazanmalarına neden olmuştur. Sahip oldukları kalelerin ele geçirilmesinin zorluğu, büyük devlet adamlarının öldürülmesi, toplum ve halk arasında can güvenliği açısından endişeye düşmelerine neden olmuştur. Propaganda olarak erişilemez olma ve muhalifleri kolayca bertaraf etmeyi kullanan Bâtîniler, yarattıkları güvensizlik ortamında, kendi iç güvenliklerini sağlarken; güvenilir alanda olmak isteyenler için kendilerini bir seçenek olarak göstermeleri ana politikalarından biri olarak karşımıza çıkmıştır.

3.4 Büyük Selçuklu Devleti Dönemi Bâtîni Propagandası

Propaganda kelimesinin kökeni ve tanımını çalışmamızın daha önce ele almıştık Propaganda kısaca; propaganda yapan kişi veya topluluğun kendi istekleri doğrultusunda karşı tarafı etkilemek üzere yaptığı bilinçli hamleler olarak

⁹⁹A. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 105.

¹⁰⁰A. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 111; Y. Şahin, **Hasan Sabbah**, s. 243.

tanımlanabilir. Propaganda unsurları daha çok dinî ve millî söylemler üzerinden karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ'da Avrupa ve Orta Doğu topraklarına baktığımız zaman dinsel ve mezhepsel propagandanın yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Büyük Selçuklu döneminde dini ve mezhepsel propagandaya en iyi örnekler; Haçlı Seferleri ve Bâtını Terör hareketidir. Bâtını Hareketinin propaganda yöntemleri üzerinde durmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Bâtını Hareketinin en başından itibaren muhalif gördüğü kişilerin saygınlığını, güvenilirliğini kırarak hamleler yaptığı görülmektedir. Hasan Sabbah, teşkilatlanma konusunda oldukça deneyimli bir lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptığı faaliyetler ve savunduğu fikirlerin doğruluğu tartışmaya açık olmakla beraber iyi bir lider olarak Alamut kalesi'ni ele geçirdiği andan itibaren kaleleri ve şehirleri ele geçirdiği ve büyük bir devleti içten içe çökerttiğine şahit oluyoruz. Psikolojik savaş taktiklerini doğru kullandığı ve temelde yönetici kesimin ve halkın, devlete olan güvensizliğinden beslendiği vakidir.

Hasan Sabbah ve Büyük Selçuklu'nun kaderinin kesiştiği nokta Fâtımi Devleti'nde yaşanan taht değişikliği ile başlamaktadır. Halife Muntasır'ın vefat etmesi sonucu büyük oğlu Nizar yerine küçük kardeşi Müsta'linin Mısır Fâtımi tahtına çıkarılması, Hasan Sabbah'ın da içinde bulunduğu Nizar ve taraftarlarının sürgün edilmesine yol açmıştır.¹⁰¹

Hasan Sabbah sürgün sonucu Alamut kalesi'ni ele geçirmiş ve fedaileri ile faaliyetlerine başlamıştır. Alamut kalesi'nin merkezi yönetim noktası olarak seçilmesi asla rastlantı değildir. Hasan Sabbah'ın stratejik bir lider olduğunu gördüğümüz ilk noktalardan birisi bu müstahkem yerin üss haline getirilmesi ile başlar. Sarp ve yüksek bir dağ olmasının yanı sıra sulak bir yerde bulunması da oldukça önemlidir. Başkent Rey'e yakın olması, halktan uzak ama halkla ilişkilere müdahale edecek mesafede bulunması kalenin önemli özelliklerindendir. Alamut Kalesi'nin bulunduğu coğrafyanın sertliği kalenin fethini zorlaştırırken karşı taraf üzerinde psikolojik bir baskı da kurmaktadır. Zamanla birçok fetih hareketine rağmen kurtulan Alamut Kalesi'nin, Bâtınlık için simgesel bir propaganda haline

¹⁰¹ Y. Şahin, **Hasan Sabbah**, s. 75-76.

geldiğini ve maddi bir güç gösterisi olarak düşman üzerinde kullanıldığını görmekteyiz. Ana üss Alamut olmakla beraber Bâtıniler İran'dan Suriye'ye kadar uzanan çok geniş bir arazi üzerinde dağılmıştır.¹⁰² Hasan Sabbah, Alamut'a hakim olduktan sonra yaptığı tahkimatla bu kaleye “ele geçirilmezlik” vasfını kazandırmıştır.¹⁰³ İlk başta Hasan Sabbah'ın Şiiliğin hakim olduğu bölgelerde genişlediği görülmektedir. Merkezi otoritenin güçlü olduğu Melikşah döneminde mezhepsel bir ayrımı temel alan Hasan Sabbah, devletin zayıflaması ile siyasi alandaki amaçları gün yüzüne çıkmıştır. İslam'da yaşanan mezhepsel çekişmelerin güçlü olduğu bilinmekle beraber Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren benimsediği hoşgörü anlayışı da aşikârdır. Sadece mezhepsel ayrımcılığı destekleyerek ve toplum içindeki ortak hafızanın kaşınması ile yaraları çıkarmak elbette ki, yeterli olmayacaktır. Melikşah ve Nizâmülmülk gibi iki büyük liderin vefat etmesi Hasan Sabbah ve ideolojisi için mükemmel bir ortam oluşturmuştur. Melikşah'ın bıraktığı geniş topraklarda hâkimiyet sağlayamayacak derecede küçük olan çocukları, Türkmenlerin temelden gelen sorunlar yüzünden her taht mücadelesinde taraf tutması, ilerleyen zamanda yaşanan ekonomik buhran, Abbâsî Halifeliği ile olan sorunlar ve devletin başında güçlü bir liderin bulunmaması zamanla Bâtını hareketinin genişlemesine fırsat vermiştir.

Zaman zaman iktidarda, orduda ve halk arasında kendini gösteren Bâtını hareketinin ana çıkış noktası dini gözükmekle beraber, hareketin isminden yola çıkıp bâtınına baktığımız zaman sadece toplum içindeki eksikliklerden beslenen ve siyasi amaç güden bir terör faaliyeti olduğu görülmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nin bu dönemdeki en büyük şanssızlığının iyi bir yönetici eksikliği ve Hasan Sabbah'ın teşkilatlanma başarısı olduğu söylenebilir.

Hasan Sabbah planlı, zeki bir lider olmakla beraber seçtiği fedailerin aciz kimseler olduğu ile ilgili bilgiler mevcuttur. Şehristani “ed-Da'vetü'l-Cedide” adını verdiği propaganda yöntemi ile sağını solunu ayırt edemeyen, isyan edemeyecek

¹⁰² Y. Şahin, **Hasan Sabbah**, s. 208.

¹⁰³ A. Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 106.

kadar bilinçsiz, ama isyana teşvik edecek kadar kurnaz kişilerin beyin yıkama suretiyle hareket içine katıldığı aktarılmaktadır.¹⁰⁴

Hasan Sabbah ve fedaileri İslam'ı bir maske olarak kullanmışlardır. İslam kisvesi altında dini propaganda yapıyormuş gibi gözüken siyasi bir terör örgütü olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal kargaşayı besleyerek, korku yönetimi kurarak yandaş kazanmayı amaçlayan Hasan Sabbah ve Bâtını Terör örgütü dinî propaganda yoluyla Bâtını amaçlarını saklamak suretiyle ilerlemeye çalışmıştır.

Yöneticilerin mevki, makam hırsı, insanların güç isteği ile beslenen korku ile büyüyen bu teşkilat Moğol işgalinde Alamut Kalesi'nin yıkılması ile son bulana kadar yer aldığı coğrafyada bulunan bütün siyasi teşekküller için sorun teşkil etmiştir.

3.5 Sencer Dönemi Suriye Bölgesi

Suriye'ye de ilk Türk varlığı Hanoğlu emir Harun et-Türkmani ve ona bağlı Türkmenlerin Halep'e gelmesiyle görülmektedir. Hanoğlu Harun'un Suriye'de varlık göstermeye başladığı dönemde Hatay topraklarının Bizans yönetiminde olduğu görülmektedir. Harun ve Türkmenler Suriye'ye girdikleri dönemden itibaren (1064), Suriye siyasi yönetiminde belirleyici rol oynamaya başlamışlardır. Suriye ve Anadolu sınır bölgesinde yer alan Mirdasoğullarının başında bulunan Esedü'd-Devle Atiyye ve yeğeni Mahmud arasındaki iktidar savaşında kilit roller üstlenerek yanında yer aldığı gücün yönetimi ele almasını sağlamıştır. Harun bu iktidar mücadelesinde ilk başta Mirdasoğullarından Esedü'd-Devle Atiyye'nin yanında olmuştur. Atiyye, Harun ve Türkmenler sayesinde yeğeni Mahmud'a karşı üstünlük sağlamıştır.

Dönem kaynaklarında Harun'un Bizans'ın elinde bulunan Hatay (Antakya) üzerine birçok akın düzenlediği görülmektedir. Atiyye yönetimindeki Halep halkı Harun ve askerlerinin Arap olmamasından rahatsızlık duymakta ve yönetime bu konu hakkında baskı yapmaktaydı. Atiyye, Halep halkının bu baskıları sonucu, ilerde iktidarına mal olacağını gördüğümüz bir hareket planladı. Bir gece Atiyye, Harun ve

¹⁰⁴ A. Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 120.

askerlerine baskın yaparak birçok Türkmen askerini şehit etti. Halep'ten ayrılan Harun ve Türkmenler Nümeyroğulları, Bizans, Kureyzoğulları, Ka'boğlu Rebia gibi bölgedeki kuvvetlerle mücadele ederek ilerlemişlerdi. Askeri kuvvetlerinin çoğunu kaybeden Harun, Atiyye'ye karşı taht idiacısı rakibi Mahmud'u destekleyerek 102 gün süren kuşatma sonucunda Halep'i Atiyye'nin elinden almıştı (1065). Harun bu dönemde Antakya savunması için önemli olan Artah (beş aylık kuşatma) ve İmm kalelerini ele geçirerek Hatay'a yaklaşıldığı gibi Halep bölgesinin güvenliği de artırılmıştır.(1068)¹⁰⁵

1068 yılı itibariyle bölgede Sultan Alp Arslan'ın önemli komutanlarından Afşin'i de görmekteyiz. Afşin'in Gümüştekin'i nedeni bilinmeyen bir kavga sonucu öldürmesi üzerine, Sultan Alp Arslan'dan çekindiği için Kuzey Suriye topraklarına gelmiştir. Daha önce Anadolu topraklarını keşif için Ahlat üzerinden Anadolu'ya giren komutan Afşin, Suriye bölgesine kaçtığı sırada Anadolu için Suriye bölgesinin önemini görmüştür. Sultan Alp Arslan'dan af mektubu gelene kadar bölgede akın faaliyetlerine devam etmiştir. İlerleyen tarihlerde Suriye-Filistin Selçuklularının kurulmasında önemli rol oynayan komutan Afşin'in akın faaliyetleri bölgenin karışıklığını, bölgede Harun ve Türkmenlerinin varlığının ve Anadolu savunmasında önemli bir giriş kapısının görülmesini sağlamıştır.¹⁰⁶

1068 yılında, Afşin ve Harun'un Suriye ve Hatay da yaptığı akınlar dışında Bizans tahtında da önemli bir gelişmeye şahit olmaktadır. Bizans İmparatorluğu'nun başına geçen Romanos Diogenes, Kuzey Suriye'deki Bizans topraklarının kaybını önlemek için sefer düzenlemiştir. 1068-1069 yılları arasında Bizans'ın Hatay'daki varlığını korumak için daha önce Harun tarafından alınan Menbiç ve Artah kalelerinin tekrar Bizans'ın eline geçtiğini görmekteyiz.

1068 yılında Sultan Alp Arslan'dan kaçan ve bu sırada bölgeyi tanıyan Komutan Afşin bu tarihten iki yıl sonra 070 yılında Sunduk et-Türki komutanlığında tekrar Kuzey Suriye'de görülmüştü. Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak Bizans'ın elinde bulunan Hatay'a akınlar yapan ve kışı burada geçiren Türk ordusu daha sonra Doğu Anadolu fetihlerine devam etmek üzere bölgeden ayrılmıştır.

¹⁰⁵ A. Öngül, **Suriye Selçukluları**, s. 2.

¹⁰⁶ A. Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK. Yay., Ankara 2000, III. Baskı, s. 20.

Sultan Alp Arslan'ın eniştesi Erbasan'ın Bizans'a sığınması üzerine ona bağlı Navekiye Türkmenlerinin bir kısmı Kurlu et-Türki önderliğinde Fâtımi Devleti'nin elinde olan Filistin de Büyük Selçuklu Devleti adına akınlar düzenlemiştir. 1068 yılı itibariyle, Afşin önderliğinde Suriye ve Türkiye toprakları üzerinde Hatay merkezli kurulan zihni bağ, Kurlu et- Türkiye önderliğinde Filistin topraklarına kadar genişlemiştir. 1071 yılında Kurlu et-Türki'nin vefatı üzerine Suriye ve Filistin fetih hareketlerinin başına Atsız b. Uvak geçmiştir. Onun burada bulunduğu dönemde Kudüs ve Remle bölgeleri Selçukluların eline geçmiştir. Atsız'ın 1079 yılında vefatına kadar Büyük Selçuklu Devleti; Kudüs, Remle, Taberriye, Trablusşam, Sur, Akka, Hıms, Rafeniye, Dımaşk gibi Suriye-Filistin bölgesindeki birçok şehir Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah adına kontrol altına almıştır. Atsız'ın başta bulunduğu dönemde Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'ın Suriye üzerine sefere çıktığını ve Suriye'den önce Antakya üzerine yürüyüp burayı fethetmiştir. Buradan anlıyoruz ki, Antakya, Suriye-Filistin bölgesinde var olmak ve kendini güvence altına almak isteyen her kuvvetin temel hedefi olmuştur. Mirdasoğulları, Bizans, Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları ve sonrasında kurulan Atabeylikler ve Haçlı Seferleri ile Dünya savaşları sırasında izlenen politikalarda da buna şahit olmaktayız.

Atsız'ın 1079 yılında vefat etmesinden sonra bölgede Tutuş'un hâkimiyeti başlamıştır. Tutuş döneminde Anadolu ve Suriye bölgesinde artan bir Türk hareketi yaşanmış ve 1084 yılında Antakya-Bizans arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. 1079 yılından itibaren Bizans valisi Ermeni Philaretos, yönetimi döneminde Antakya halkını büyük bir baskı altında tutmuştur. Baskıcı yönetim altında kurtuluş olarak Süleyman Şah bölgeye çağırılmış ve Antakya'nın yönetiminin Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'a verilmesi istenmiştir. Suriye ve Filistin'de yönetimi elinde bulunduran Tutuş, Selçuklu soyundan bir hakimin sınırlarında hakimiyet kurmasını istememiş ve Hatay'ın Suriye-Anadolu toprakları arasında mühim bir nokta olması hasebiyle iki Türk ordusu Ayn-ı Seylem bölgesinde karşılaşmıştır. Bu savaşta Süleyman Şah hayatını kaybetmiştir. Nasıl vefat ettiğine dair birçok farklı rivayet bulunmaktadır. Merkeziyetçi bir anlayışla devleti yöneten Sultan Melikşah Suriye sınırında yaşanan bu gelişmeler üzerine 1086 yılında beraberindeki Porsuk, Bozan ve Aksungur ile Kuzey Suriye seferine çıkmıştır. Sultan

Melikşah'ın Kuzey Suriye seferi sonucunda kardeşi Tutuş da dâhil olmak üzere Suriye'deki bütün vassal Arap emirleri sultana itaatlerini bildirmiştir.

Melikşah'ın bu seferi sonucunda,

Bozan, Urfa'nın fethi ve yönetimine memur edilmiş,

Aksungur, Halep şihneliğine atanmış,

Yağısıyan ise Antakya valiliğine atanmış ve Hatay bölgesinde Sultan tarafından onaylanan resmi bir Türk yönetimi başa geçmiştir.

1092 yılında Suriye Selçuklu meliki Tutuş Sultan Melikşah'a bağlılığını iletmek için Bağdat'a gitmek üzere yola çıktığı sırada Sultan Melikşah'ın ölüm haberi gelmiştir. Sultan Melikşah'ın ölümü ve çocuklarının küçük yaşta olması sebebiyle ülke uzun bir müddet taht mücadeleleri ve iç bunalım yaşamıştır. Melik Tutuş diğer taht adayları gibi Büyük Selçuklu tahtına geçmek için harekete geçmiş ve Aksungur, Yağısıyan ve Bozan'ın da bağlılıklarını alarak adına hutbe okutmuştur. Babası öldükten sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başına Berkjaruk geçmiş, Aksungur ve Bozan Tutuş'un safhından Berkjaruk tarafına geçmiştir. Bunun üzerine Tutuş, Halep ve Urfa valiliği yapan Aksungur ve Bozan'ı öldürmüştür. Tutuş'un ve diğer taht iddiacılarının öldürülmesi ile Berkjaruk, Büyük Selçuklu tahtına geçmiştir. Antakya hâkimi Yağısıyan ise bu savaş sırasında Berkjaruk tarafından esir edilmiştir. Tutuş'un vefatıyla Suriye Selçukluları onun iki oğlu Dukak ve Rıdvan arasında paylaşılmış; Halep Selçuklu Melikliği ve Dimaşk Selçuklu Melikliği kurulmuştur. Aksungur ve Bozan gibi önemli komutanların öldürülmesi, Yağısıyan'ın tutuklanması ile Halep, Urfa, Antakya gibi müstahkem kalelerde güvenlik sorunu yaşanmıştır. Komutanların önemi, Haçlı Seferleri sırasında bölgenin korunamaması ve önemli kalelerin Haçlıların eline geçmesi ile net bir şekilde anlaşılacaktır. Tutuş'un ölümünden sonra Atsız döneminden itibaren kazanılan Suriye ve Filistin topraklarındaki başarıların devamı sağlanamamış. Melikşah zamanında atanan kilit noktalardaki emirlerin böyle bir akıbete uğraması ile Suriye toprakları savunmasız hale gelmiştir.¹⁰⁷ 1068 yılından itibaren Suriye-Anadolu

¹⁰⁷ A. Sevim, **Suriye Selçukluları**, s. 177.

topraklarında yaşanan çatışmalara baktığımız zaman Halep, Antakya ve Urfa'nın Suriye, Anadolu ve Filistin toprakları için önemi net şekilde anlaşılacaktır.

Suriye'de görülen bölünmüş yapı, Melikşah'ın ölümünden itibaren Türkiye Selçuklu topraklarında da görülmektedir. Bu dönemde Anadolu'nun siyasi durumu şu şekildedir.

İzmir çevresinde Çaka Bey,

Sivas, Niksar ve Tokat civarında Dânişmendiler,

Erzurum çevresinde Saltuklular

Erzincan ve çevresinde Mengücekliler hâkimdi.¹⁰⁸

Görüldüğü üzere Büyük Selçuklu topraklarının tamamında Melikşah'ın saltanatının bitişi ile ülke içerisinde hissedilir bir otorite boşluğu, birlik olamama sorunu ortaya çıkmıştır.

Büyük Selçuklu topraklarında güç savaşlarının devam etmesi ve iç çatışmaların yaşanması; VII. Michael Dukas ve Papa VII. Gregor döneminde atılan Haçlı Seferleri felsefesi, 1092 yılında Melikşah'ın ölümüyle yeni bir sürece girdi. Ülke içindeki karışıklıklardan yararlanmak isteyen Bizans, kaybettiği toprakları ve itibarını geri kazanmak adına Aleksios Komnenos döneminde Haçlı Seferleri fikrinin yeniden canlanmasını sağladı. Böylece Haçlı Seferleri bir düşünce olmaktan çıkarak fiili bir hal kazandı.

1096 yılında ilk olarak düzensiz bir ordu, daha açık bir ifade ile çapulcu bir Haçlı grubu İznik'e girdi. Düzensiz ordunun ardından Avrupa'da prensler ve dükler tarafından oluşturulan düzenli bir ordu sözde hedefleri olan Kudüs'e ulaşmak amacıyla yola koyuldu.¹⁰⁹

Avrupa prensleri, dükleri tarafından oluşturulan bu düzenli ordu, 1097 yılında Sultan I. Kılıç Arslan, Malatya kuşatmasında iken Türkiye Selçuklularının başkenti

¹⁰⁸ A. Öngül, **Anadolu Selçukluları**, Çamlıca Yay., İstanbul 2018, s. 23.

¹⁰⁹ A. Öngül, **Anadolu Selçukluları**, s. 36.

İznik'i ele geçirdi.¹¹⁰ Haçlılar buradan Eskişehir'e, ardından da Konya'ya ilerleyip nihayet Antakya önlerine geldiler. Burada bir kısmı Antakya'yı kuşatırken, diğer bir kısım Urfa'ya gelip burada Urfa Haçlı Kontluğu (Mart-1098)'nu kurdular.

Selçuklu Valisi Yağısıyan emirinde bulunan Antakya (30 Haziran 1098) da işgal edilerek, burada da Antakya Haçlı prinkepsliği kuruldu. Orta Çağ'ın en önemli müelliflerinden İbnü'l-Esîr'in eserinde aktardığı bir rivayete göre;

“Şii Mısır Fâtımileri Selçuklu Devleti'nin gücünü kuvvetini, Gazze'ye kadar Suriye şehirlerini ele geçirip yerleştiklerini ve Mısır ile aralarında onlara mani olacak başka bir vilayet kalmadığını; Atsız'ın Mısır'a girip orayı muhasara ettiğini görünce korktular ve Franklara haber gönderip Suriye'yi ele geçirmek üzere harekete geçmeğe ve böylece Müslümanlarla kendileri arasına girmeye davet ettiler.”¹¹¹demektedir.

Bu rivayet ihtimal dâhilinde olmakla birlikte Haçlı Seferlerinin ana çıkış noktasını oluşturmayacak kadar güçsüzdür. Bölgede ittifak halinde hareket edebilecekleri bir gücün olduğunu bilmek Haçlı faaliyetlerinin başlamasında etkin olabilirdi. Fakat Haçlı Seferlerinin başlamasında ana neden olarak dini sebeplerin gösterilmesi yani Kudüs'ün Müslümanların elinden alınması amaçlandığına göre Fâtîmi-Haçlı ittifakının en baştan olamayacağını çünkü Fâtımilerin elinde bulunan Kudüs'ün temel hedef olarak gösterildiğini görüyoruz. Şayet böyle bir ittifak söz konusu olsaydı, Haçlı Seferlerinin temel hedefi olarak “Kudüs'ün Müslümanlardan kurtarılması, kutsal toprakların Haçlılar tarafından geri alınması” niyeti gizlenerek yola çıkılır ve Suriye seferinde Fâtımilerin sahada yardımlarına şahit olunurdu. Fakat elimizdeki hiçbir kaynakta böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Kudüs yolunda ilerlerken arkalarından gelebilecek saldırıların önünü Urfa ve Antakya'nın alınması ile kesen Haçlılar, 15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs'ü Fâtîmi Devleti'nin elinden almışlardı.¹¹²

Antakya saldırısından önce İbnü'l Kalanisi de Haçlı birliklerinin Antakya ve çevresini kuşatarak 17 Eylül 1097'de Antakya içerisinde gıda ve diğer önemli

¹¹⁰ A. Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 181.

¹¹¹ İbnü'l Esir, **el- Kamil fi't Tarih**, Ravza Yay., İstanbul 2019, c. VIII, s. 411.

¹¹² A. Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 183.

malzemelerin kıt duruma geldiğini ve şehir halkının zora düştüğü anlatmaktadır. Şehrin valisi Yağısıyan, Haçlılar üzerine beklenmedik saldırılar yaparak güçlerini kırmaya çalışmıştı.¹¹³ Emir Yağısıyan, Antakya ve Haçlılar arasına hendek kazarak şehrin güvenliğini sağlamıştı.¹¹⁴

Mayıs 1098 yılında Emir Yağısıyan emrindeki Firuz (Feyruz)¹¹⁵ isimli bir zırh ustası, Antakya'yı teslim etmek için Haçlılarla anlaştı. Sabaha karşı şehre Haçlı kuvvetlerinin girmesiyle beraber Yağısıyan ve ordusu şehirden kaçmıştı. İbnü'l Kalanisi, Antakya halkından bir grubun Haçlılarla anlaşarak kaleyi teslim etmelerinin nedeni olarak Emir Yağısıyan'ın sert davranışlarını göstermektedir.¹¹⁶ Kalenin teslim edilmesinin sebebi Emir Yağısıyan'ın halka kötü davranışları olsaydı dokuz ay süren Haçlı kuşatmasında şehir daha önce teslim edilirdi. İbnü'l-Esir'den aldığımız bilgilerle karşılaştırarak ilerlersek şehri teslim eden zırh ustası Firuz'un kişisel çıkarları için Haçlılarla anlaştığını görürüz. Bu ihanetin altında başka herhangi bir neden bulunmadığı sonucuna varabiliriz. Şehirde yaşayan Hristiyan halk, Müslümanlar ve Haçlılar arasında tampon görevi görüp hiçbir şekilde gıda ve ihtiyaçların azalması zorluğunda dahi geri çekilmemişken tek bir kişinin giriştiği hareketin bir şehir liderine mal edilmesi yanlış olacaktır.¹¹⁷

Antakya kalesinin düşmesi üzerine Dimaşk'tan büyük bir Müslüman ordusu Kürboğa liderliğinde hareket ederek Haçlıların eline geçen Antakya kalesini kuşatmıştır. Haçlılar pes edecek kadar aç ve güçsüz düşmelerine rağmen Müslümanlar kaleyi düşüreceklerine emin iken bir anda Haçlı ordusu toparlanarak Müslüman ordularını yenmiştir. Haçlıların toparlanmasının arkasında manevi nedenlerin olduğu tahmin edilebilir. Antakya Prinkepsi I. Bohemund, emrindeki rahiple anlaşarak Antakya şehrinin kutsallığına vurgu yapmış şehir kalesinde Hz. İsa'nın kılıcının bulunduğunu eğer onu bulurlarsa zaferin kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir. Kılıç olayı sadece manevi duyguların sömürülmesinden ibaret olup aslında rahip tarafından saklanmıştır. Kutsal amaçlar için Kudüs'e hareket ettiklerine

¹¹³İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl, -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, İş Bankası Yay., İstanbul 2020, II. Baskı, s. 2.

¹¹⁴ İbnü'l Esir, a.g.e., s. 411.

¹¹⁵ İbnü'l Esir, a.g.e., s. 412.

¹¹⁶ İbn Kalanisi, a.g.e., s. 3.

¹¹⁷İbn Kalanisi, aynı yer.

inanan ve bu yol üzerinde Urfa, Antakya gibi Hristiyanlar için kutsal ve değerli yerleri ele geçirmek isteyen; liderlerinin ve daha sonraki Haçlı Seferlerine katılacak olan askerlerin aksine manevi duygularla hareket eden bu askeri grup için simgesel bir kılıcın bulunması inanılmaz bir güç ve isteğe dönüşerek savaşı kazanmaya hazır bir askeri grup haline gelmiş ve Müslümanları hezimete uğratmışlardır. Haçlı ordusu Antakya şehrine tamamen hâkim oldukları andan itibaren verdikleri sözleri tutmayarak halka zulüm etmişlerdir. Halkın ödeyemeyeceği tutarlar talep ederek halkı ezmişlerdir.

Antakya Prinkepsliği tarihi incelendiğinde toplamda on tane yöneticinin başa geçtiği görülmektedir. Ancak şu konu bilinmelidir ki, kuruluşu entrikalara dayalı olan Antakya Prinkepsliği'nin yıkılışının gecikmesi kendi yöneticilerinin başarısı değil Haçlıların desteği sayesinde. Kudüs üzerinde varlığını korumak isteyen Haçlılar, Suriye-Filistin bölgesinin içlerine giriş kapısı olarak gördükleri dönemin müstahkem kaleleri olan Urfa ve Antakya'yı sürekli desteklemiştir. Türk Emirlerinin giderek güçlenmesi, Bizans'la Haçlı kuvvetlerinin arasının açılması ve Selahaddin Eyyûbi'nin Kudüs'ü almasıyla birlikte Antakya Haçlı Prinkepsliği ve Urfa Kontluğu içerden aldıkları gücü kaybederek hâkimiyet alanlarını giderek kaybetmiş en sonunda da yıkılmıştır.

Büyük Selçuklu'nun kuruluşundan itibaren Suriye'deki Türk varlığı ve bölgedeki siyasi güç değişimleri kısaca anlatılmaya çalışılmıştır. Sultan Sencer dönemi Suriye durumuna bakacak olursak Suriye Selçuklu Devleti'nin Halep kolunun 1118 yılında sona erdiği görülmektedir. Sultan Sencer döneminde Selçuklu Devleti'ne ait bir kol bulunmamasına rağmen bölgede İmâdeddin Zengi, gibi güçlü Türk hükümdarlarının ve emirlerin varlığını görmekteyiz. Ülke içerisindeki değişimlerin yanı sıra Büyük Selçuklu Devleti topraklarına doğrudan zaman zaman da koruması altında olan bölgelere dolaylı yoldan saldırılara karşı bölgedeki komutanlar mücadele etmiştir. Sultana bağlı olan ve bölgede beylikler halinde yapılan siyasi yapılar bir devlet kadar büyük olmamakla birlikte bölgede etkin bir güç olarak kendilerini göstermişlerdir.

Anadolu-Suriye sınırında ve Suriye'nin iç bölgelerinde ilerleyen Haçlıların varlığı, bölgede güçlü bir Türk Devletinin kurulmasına engel olmakla beraber, burada bulunan Türk Beylikleri zamanla burada güçlenip kendilerine karşı saldırılar düzenlemesine engel olamamışlardır. Sultan Sencer döneminde Suriye Selçuklu Devleti'nin yıkılmış olması bölgeden uzak kalmak istemeyen sultanın Selçuklu Devleti içerisinde yeni bir kol oluşturmaya ve Irak Selçuklularını kurmasına sebebiyet vermiştir.

3.6 Irak Selçukluları

Sultan Sencer kardeşi Muhammed Tapar'ın vefatından sonra bir süre yas tutmuş ve hakim olduğu Horasan topraklarında kardeşi adına dualar okutmuştur. Tapar'ın vefatından sonra yerine oğlu Mahmud geçse de yaşının küçük olması ve yanındaki emirlerin siyasi yönlendirmeleri, saltanata müdahale etmeleri nedeniyle Sencer kardeşinin oğlu Mahmud ile Save Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş ve tahtı ele geçirmeyi başarmıştır.

Babası Melikşah'ın vefatından sonra yaşanan kardeşler arasındaki mücadele, taht kavgaları, halife ve ülke içerisindeki emirlerin güç mücadelesi ve hırslarına şahit olan Sultan Sencer, kardeşinin vefatı ile ülkeyi içinde bulunduğu istikrarsız siyasi süreçten kurtararak canlandırmayı amaç edinmiştir. Belirlediği amaç doğrultusunda devleti taksime giden Sultan Sencer Hemedan merkezli Irak-Acem bölgesinin bir kısmı ve Irak-Arap, Mezopotamya ve Suriye'nin bir kısmını yeğeni Mahmud'a vererek Selçukluların, Irak Selçukluları kolunu kurmuştur.

Irak Selçuklu Devleti'nin kurulması ve ülkenin paylaştırılma aşaması hiçbir şekilde rastlantı eseri olarak düşünülmemelidir. Uzun yıllar ülke yönetimindeki hataları, eksiklikleri gören ve dışarıdan büyüyerek gelen Haçlı kuvvetleri karşısında Irak ve Suriye bölgesindeki eksikliğin farkında olan Sencer'in Irak Selçuklu Devleti'ni kurması bölge hâkimiyeti için oldukça önemli bir adımdır. Suriye Selçuklularının yıkılması sonrası, Abbâsî Hilafetini koruma görevi üstlenen Selçuklular, Irak Selçuklu kolunun kurulması ile bölge içlerinde yeniden aktif hale gelmelerini sağlayacak bir karar almışlardır. Böylece Suriye bölgesi dâhil Irak merkezli bir devlet kurulmuştur.

Sencer, Irak Selçuklu Devleti'nin başına Save Savaşı'nda taht için mücadele ettiği Mahmud'u geçirmiştir. O'nun Sultan Mahmud ve kardeşleri üzerinde otoritesini hissettirdiği görülmektedir. Bölgede Selçuklu varlığını yeniden oluşturan Sultan Sencer, kardeşler arasındaki çatışmayı engellemek için Tuğrul ve Selçukşah'a da topraklar ikta ederek ülke yönetiminde söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Sultan Sencer tarafından kurulan Irak Selçukluları iç mücadelelere rağmen Sencer'in vefatından sonra (1157) bile bölgede varlığını sürdürmüştür. Irak Selçuklularının son dönemde Hârizmşahlar ve Eyyübilerle mücadelelere girdiği görülmektedir. II. Tuğrul'un Hârizmşahlarla yaptığı savaşta öldürülmesi sonucu 1194 yılında Irak Selçukluları tarih sahnesinden silinmiştir.¹¹⁸

3.7 İmâdeddin Zengi'nin Yükselişi ve Değişen Dengeler

İmâdeddin Zengi, Halep valisi Kasımüddeve Aksungur'un oğludur. Sultan Melikşah zamanında Aksungur'un bölgeye atandığı ve Melikşah'ın ölümüne kadar bölgede vali olarak bulunduğu görülmüştür. Sultan Melikşah'ın vefatı ile yaşanan taht mücadeleleri sırasında Suriye hakimi Tutuş'u değil, Berkayaruk'u desteklemiştir. Taht mücadelesinde Aksungur'dan destek bulamayan Tutuş ve Aksungur arasında yaşanan askeri mücadelede Aksungur ölmüştür. Bu sırada oğlu İmâdeddin Zengi'nin 10 yaşlarında olduğu düşünülmektedir.¹¹⁹ Babasının vefatından sonra İmâdeddin Zengi Halep'de babasının hakim olduğu topraklarda büyümüştür.¹²⁰

Musul bölgesiyle babasının görevi sebebiyle küçük yaşta tanışmıştır. Daha sonra sırasıyla; Şemsüddeve Çökörmüş, Çavlu Sakavu, Mevdud, Aksungur el-Porsuki, Mahmud b. Muhammed Tapar'ın yönetiminde Musul bölgesinde hizmet vermiştir. Siyasi aktörler değişse de bölgede yaşanan askeri faaliyetlerde İmâdeddin Zengi'nin aktif olarak yer aldığı görülmektedir. Küçük yaştan itibaren bölgede bulunması ve Selçuklu Devleti'ne olan bağlılığı ve askeri başarılarının desteği ile zaman içerisinde Musul da hakim bir güç haline gelecektir.

¹¹⁸ Faruk Sümer, **Irak Selçukluları**, DİA, İstanbul 2009, c. XXVI, s. 387. Erişim Tarihi: 09.05.2023

¹¹⁹ Halil İbrahim Gök, **Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu- 1146-1233)** TTK., Yay., Ankara 2013, s. 42.

¹²⁰ Ali Muhammed Sallabi, **Zengiler Dönemi-İslami İdarenin Yeniden Hakim Kılınması**, Ravza Yay., İstanbul 2016, s. 43.

Muhammed Tapar'ın vefatın sonrası Sultan Sencer'in tahta geçmesi ile Halife ve Sultan Mahmud arasında yaşanan mücadelelerde İmâdeddin Zengi'nin Selçukluların tarafında büyük bir mücadele verdiği görülmektedir. Mahmud ve Halife arasında yaşanan askeri mücadelelerde başarılı olan İmâdeddin Zengi'nin ilk atamasının Bağdat Şihneliğine olduğu görülmektedir. Büyük Selçuklu devletine olan sadakati Sultan Mahmud tarafından tekrar ödüllendirilerek 1127 yılında Musul'a vali olarak atanmıştır¹²¹ Musul valisi olarak göreve başladığı zaman bölgede birkaç atabeyliğin olduğu görülmektedir. Önemli bir bölge olan Musul, Halep çevresinde iktidar sahibi olmak isteyen, topraklarını genişletmek ve Haçlılar karşısında başarı elde etmek isteyen birden çok atabeylik ile İmâdeddin Zengi ilk andan itibaren karşı karşıya gelmiştir. İlk seferini Halep üzerine düzenleyip Mardin Artuklularını mağlup ederek şehri almıştır. Babası Aksungur'un da Halep'te hakim olduğu ve bölge halkı tarafından desteklenmesi oğlu İmâdeddin Zengi'nin de şehir kuşatmasında herhangi bir muhalefetle karşı karşıya gelmemesine neden olmuştur.¹²²

İmâdeddin Zengi bölgede Türk ve Arap emirleri ile mücadele edip durumunu kuvvetlendirdikten sonra Haçlı kuvvetleri ile mücadele etmiştir. II. Bohemund'un öldürülmesi ve Antakya ordusunun dağılması üzerine şehrin yönetiminde 6 yıllık bir boşluk olduğunu ve Kudüs Kralı Foulque'nin müdahalesi ile Fransa'dan yönetici olarak Raymon de Poitiers getirilmiştir. Antakya'nın Kudüs'e ulaşmadaki rolünden dolayı Antakya Prinkepsiği ile Kudüs Haçlı Krallığı arasında siyasi evlilikler yapıldığını ve Kudüs Kralının denetimi dışında Antakya'da güçlü veya güçsüz herhangi bir gücün bulunmasını istemediğini göstermektedir.

Raymond, tahta çıkar çıkmaz bölgeyi ve yönettiği halkı tanımamasından yararlanmak isteyen Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos, 1137 yılında Suriye seferine çıkarak Haçlıların, Bizansın elinden aldığı topraklar üzerine hareket etmiştir. Raymond zaten zor bir dönemde iktidara geçmiş olması münasebetiyle sözde de olsa, vassallık yemini ederek Antakya'yı Ioannes'e teslim razı olmuştur. İmparatorun sancağı iç kaleye çekilmiştir. Bu anlaşma doğrultusunda birleşik Hristiyan orduları

¹²¹ H. İ. Gök, a.g.e.,s. 44.

¹²² Fazıl Bayat, **Moğol istilasına Kadar Irak Türkleri**, Türkler, c. IV, s. 1298.

Müslümanlar üzerine sefere çıkma kararı almışlar fakat harekete geçilmeden İmparator Ioannes Komnenos İstanbul'a geri dönmüştür.

Niketas Khoniates'in Historia'sında halkın ve Raymond'un Bizans Kralını sevinçle karşıladığı hatta bölgede yapılan akınlarda birlikte hareket ettikleri söylenmektedir. Üç yıl boyunca kaldığı Doğu Seferi'nde Antakya'nın bağlılığını aldıktan sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Türklerle yapılan mücadeleler ise yine Historia'da şu şekilde ifade edilir:

“(İmadeddin Zengi)'nin ve diğer Türk emirlerinin ordu birlikleri Bizanslıların artçı kuvvetini taciz etmekteydi. Bizanslıları küçümseyerek ve barbarca bir cüretle bunlar hemen hemen“ rüzgâr kadar süratli atları” üzerinde yaklaştılar. Tanrı'nın bu akılsızca cüreti cezalandırması gecikmedi. Bunlar sadece, bütün beklentilerin aksine, şerefli bir başarı elde edemediler...”¹²³

Ioannes Komnenos bu başarılarından sonra II. Suriye seferini 1143 yılında gerçekleştirdi ve Antakya'yı ele geçirdi. Bu konuda Urfalı Mateos:

“Ioannes Komnenos, Antakya'yı muhasara etmek için gelmişti. Bu şehrin senyörü Raymond, karşı koyacak vaziyette olmadığından dolayı imparator, maiyeti ile beraber istediği zaman Antakya'ya girmek hususunda serbest olacaktı. İmparator törenle şehre girmişti. Antakya prensi ile Urfa Kontu Joscelin, bu giriş esnasında imparatorun atının dizginini tutmuşlardı. Patrik, ruhani sınıf ve halk da beraber, dini kasideler okuyarak ve çalgılar çalarak onun önünden gidiyorlardı. Böylelikle imparator, büyük kiliseye oradan da saraya götürüldü...”¹²⁴ şeklinde kayıt düşer.

Raymond döneminden itibaren Müslümanların bölgede güçlendiğini ve Haçlı birliklerinin yavaş yavaş dağıtılmaya başlandığını görüyoruz. I. Haçlı Seferi'nde kaybettiğimiz ilk toprak olan Urfa'nın Musul valisi İmâdeddin Zengi tarafından fethedilmesi ile Türklerin bölgede güçlendikleri resmi bir şekilde de ortaya

¹²³ Niketas Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, Çev. Fikret İşıltan TTK., Yay., Ankara 1995, s. 50.

¹²⁴ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 - 1162)**, TTK., Yay., Ankara 2000, III. Baskı, s. 296.

konmuştur. İmâdeddin Zengi Musul'a atanmasından itibaren Büyük Selçuklu Devleti çıkarları ve kendi yönettiği toprakların bekası için mücadele etmiştir. Bölgede Haçlılara karşı mücadelede bulunan birçok beylik bulunmasına rağmen İmâdeddin Zengi'nin Urfa'yı Haçlıların elinden alması, Haçlılar için gerçek bir yıkım olduğu kadar simgesel bir gerilemeyi de temsil etmektedir. İmâdeddin Zengi İslam dünyasında Haçlıların elinde bulunan Urfa'yı alması ile gücünü kanıtlamış ve saygınlığını arttırmıştır. Suriye bölgesinde genişleme faaliyetlerine devam ederken Caber Kalesine düzenlediği sefer sırasında Yarınkuş Zekevi tarafından 1146 yılında şehit edilmiştir.

İmâdeddin Zengi'nin Musul valisi olarak atandığı dönemden itibaren görevlendirildiği bölgenin istikrarı için mücadele ettiği görülmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren Abbâsî Halifeliği'nin ülke siyasetine müdahale etmeye çalışması sorun olarak karşımıza çıkmıştır. İmâdeddin Zengi ülkenin içişlerine müdahale etmek isteyen halife güçleri ile mücadelede de başarılı olarak ülkenin iç güvenliğinin sağlanmasına destek olmuştur. Kendi hakimiyet alanı dışında, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlılıkla hareket eden İmâdeddin Zengi'nin bir yöneticiden ziyade tam bir lider olduğu görülmektedir. Bulunduğu bölgede ülkenin iç güvenliği ve dış güvenliği konusunda mücadele eden İmâdeddin Zengi Haçlılar, Abbâsî Halifeliği ve diğer beylikler ile bölücü güçler üzerinde başarı elde etmiştir.

3.8 Sencer'in Vali Atamalarında Siyasi İttifakların Rolü ve Güç Dengeleri

Sencer döneminde devlet yönetiminin tekrar düzenlenmesi ve bu düzenleme altında yatan siyasi ittifaklara bakacak olursak; Sultan Sencer ülke yönetimini ele aldığı andan itibaren yaptığı ilk atama kardeşinin oğlu Mahmud'u Irak Selçuklu bölgesine göndermesi olmuştur. Irak-ı Acem'in bir kısmı Tuğrul'a, Fars eyaletleri, İsfahan ve Huzistan ise Selçukşah'ın yönetimine verilmiştir.¹²⁵ Yapılan atamalardan sonra Sencer'in bölgedeki dengeleri takip etmek ve gücünü devletin batısında da hissettirmek için Sultan Mahmud ile kızını evlendirerek aynı zamanda

¹²⁵ A. Sevim, **Selçuklu Devletleri**, s. 308; A. Bayındır, "Sultan Sencer (Sancar) Dönemi Selçuklularda Taht Mücadeleleri". Gaziantep Üniv., Sos. Bil. Der., (2017). S. 16(1), s. 115-127.

akrabalık bağı ile de denetim altında tutmaya çalışmıştır. Sultan Sencer, yeğeni Mahmud'u Save Savaşı'na iten yanındaki komutanları cezalandırdıktan sonra Mahmud'a hizmet etmek üzere görevlendirilen devlet adamlarını bizzat kendisi atamıştır.

Sultan Sencer Doğu'da Karahanlılar Gaznelileri ve Hârizm valilerini denetim altında tutarken, Batı'da halifenin Sultan Sencer'e karşı ittifaklar yaptığını görmekteyiz. Irak Selçuklu Devleti'ni ülkenin bölünmesinde araç olarak kullanmak isteyen Halife, Sencer'in bölge üzerinde hâkimiyet sağlaması sonucu amacına ulaşamamıştır. Sencer, Irak Selçuklu Sultanı Mesûd'u destekleyerek, yerine geçirmek isteyen halifeye karşı, bölgeye güvendiği emirleri atayarak halifeyi kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu çerçevede Musul valisi Zengi'yi Bağdad şihneliğine, Dübey's'i de Hille'ye tayin etmiştir. Irak Selçuklu Sultanı Mesûd'un ise amcası tarafından affedilerek Gence tarafına atanmıştır. Mahmud'un vefatı üzerine kardeşler arasında yapılan bu taht mücadelesine Sencer müdahale ederek Irak Selçuklularının başına önce yeğeni Tuğrul'u atamıştır. Mahmud döneminde olduğu gibi Tuğrul'un yanında görev yapacak devlet adamlarını da yine Sencer belirlemiştir.

Sultan Sencer'in saltanatı boyunca mücadele ettiği siyasi güçlerden biri de "Hârizmşah" da denilen Hârizm valileri olmuştur. Vali Atsız'ın, Hârizm bölgesinde bağımsız olmak için birçok kez ayaklandığı ve Sencerle mücadele ettiğini görmekteyiz. Sultan Sencer, Hârizmşahlara karşı yaptığı; I. Hârizm Seferi'nde bölge yönetimini yeğeni Süleymanşah'ın idaresine bırakmıştır. Bölge hâkimiyetini verdiği yeğeni Süleymanşah'a destek olmasının yanı sıra aldığı kararlarda denetlenmesi için Süleymanşah'a kendi seçtiği vezir ve hacibi tayin etmiştir. Fakat halkın bu atamadan memnun olmaması sonucu Hârizm bölgesinde Atsız tekrar güçlenerek bağımsızlık için mücadele etmiştir.

Görüldüğü üzere Sultan Sencer devletin gerileme döneminde kardeşler arasında yaşanan savaşlara yakinen şahit olmuş bir isim olarak devlet içindeki otoriteyi korumak için kendine bağlı devlet adamlarını ihtiyaç duyulan bölgelere atamıştır. Ülkenin Doğu sınırına hakim olan Sencer, Batı sınırındaki gelişmeleri takip etmek için akrabalık ilişkileri kurmanın yanı sıra, sıkı bir denetleme zinciri

kurarak yöneticiler ve emirler aracılığıyla Batı bölgesindeki gelişmelerden haberdar olmaya çalışmıştır. Ayrıca bölge üzerindeki hâkimiyetinin zayıfladığı dönemlerde düzenlediği seferlerle hâkimiyetini sağlamlaştıran Sencer, devlet içinde yaptığı atamalarla da bölgedeki varlığını hissettirmeyi başarmıştır.

3.9 Sencer ve Oğuzların Mücadelesi

Devletlerin kurulması kadar yıkılması da oldukça normal bir durumdur. Devletlerin siyasi ömürleri iyi liderler tarafından uzatılırken aynı zamanda devleti içten içe sarsan sorunlar da gün yüzüne çıkmaktadır. Büyük Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinde bulunduğu sürece baktığımızda bazı unsurların kuruluş ve yıkılışa ortak payda olduğunu görürüz. Oğuz Türklerinin durumu bu türdendir. XI. yüzyıl ortalarında, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda ve Orta Çağ tarihinde yaşanan pek çok olayda önemli rol üstlenen Türk kabilelerinden biri olan Oğuzlar, dönem içerisinde "Türkmenler" olarak da isimlendirilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda önemli görevler üstlenen Oğuzlar, Nesa, Serahs ve Dandanakan Savaşlarının kazanılmasında ve nihayet Selçuklu Devleti'nin siyasî bir teşekkül olarak ortaya çıkmasında, bir bakıma meşrutiyetini sağlamasında büyük rol oynamışlardır. Devletin kurulmasından sonra da yöneticilerin seferlere Oğuz Beylerini gönderdikleri görülmektedir.¹²⁶ Devletin doğuşunda önemli rol oynayan Oğuzların, devletin gelişim süresince istedikleri mevkilere gelmemeleri, siyasi yapıya tepkilere neden olmuştur. Bu sebeple devlet içindeki taht mücadelelerinde hep tahta muhalif tarafı desteklemişlerdir. Öte yandan Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş safhasında askeri olarak büyük bir rol alan Türkmenlerin ordu içerisindeki Gulam nüfusunun gerisinde kalması, devlet içindeki küslüklerin bir başka nedeni olmuştur.

Oğuzların hak ettiği değeri bulamamalarının kırgınlığını, şikâyetlerini, Selçuklu iktidarına olan tepkilerini gösterdikleri ayaklanmaların en son noktası Sultan Sencer döneminde yaşanmıştır. Selçuklu Devleti için bir dönüm noktası olan Katavan Savaşı sonrasında Sencer'in otoritesini kaybetmesi, yaşanan ekonomik

¹²⁶ M. Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 165.

sıkıntılar, devlete tâbi olan teşekküllerin durumları bir kenara Sencer'e son darbe Oğuzlardan gelmiştir.

Esasen siyasi ve askeri sahada istedikleri önemi haiz olamayan Oğuzlar, Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi süreci boyunca zaman zaman isyan etmişlerdir. Muhammed Tapar'ın tahta geçmesi ile otorite yeniden sağlanmaya çalışılmıştır ancak Sultan Sencer döneminde özellikle emirlere karşı yapılan baskılar sonucu devlet içi düzenin daha sıkı bir şekilde gündeme alındığı görülür.

1141 yılında Sultan Sencer ve Karahıtaylar arasında Katavan Çölü'nde yapılan savaşta Sencer mağlup olmuştur. Bu Sultan Sencer'in hakimiyet süresi boyunca yaşadığı ilk mağlubiyettir ve kendisini oldukça sarsmıştır. Devlet otoritesinde yaşanan zaafiyet devlet içerisinde bozulmaya başlayan ekonomik yapının da gün yüzüne çıkmasını sağlayamıştır. Katavan Savaşı sonucunda bölgede yaşayan Oğuzların, Tohoristan bölgesine yerleştiği ve Sencer'in hâkimiyetini ödediği vergilerle kabul ettikleri görülür.¹²⁷ Oğuzların yerleştiği bölgede vali olarak Kumac bulunmaktadır. Sultan Sencer'in hakimiyetini kabul eden Oğuzlar, vergi vererek bağlılıklarını göstermiştir. Vergilerin arttırılmak istenmesi ve Sencer'in bilgisi dahilinde bölge hakimi Kumac'ın Oğuzlar üzerine sefer düzenlemesi, Oğuzlar ve Büyük Selçuklu Devleti arasındaki gerginliği arttırmıştır. Kumac düzenlediği sefer sırasında Oğuzlar tarafından öldürülmüştür. Oğuzlar, yaşanan haksızca sefer sonucunda bile Sultan Sencer'e “*Biz Sultan'a daima sadık kullarız...*” diyerek anlaşma yolu arasalar da Sultan Sencer ve Oğuzlar arasında anlaşma sağlanamamıştır. Oğuzların barış adımlarının kabul görmemesi sonucu iki grup arasında büyük bir savaş gerçekleşmiştir. Sultan Sencer üzerine akın yapan Oğuzlar karşısında Büyük Selçuklu Devleti ordusu başarısız olmuştur. Kurulduğu andan itibaren Sünni İslam'ın manevi gücü Abbâsî Halifeliği'ni bile yöneten Büyük Selçuklu Devleti sultanı, siyasi bir yapı bile olmayan bir topluluk karşısında başarısız olarak esir alınmıştır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Büyük Selçuklu Devleti tarihi akışında birçok benzer ve farklı noktanın bağlantılı olduğu görülmektedir. Sultan Sencer, kardeşi

¹²⁷ Faruk Sümer, **Oğuzlar**, TDAV Yay., İstanbul 1992, s.104.

Tapar'ın ölümünden sonra uzun yıllar şahit olduğu kardeş mücadelesinin yaşanmaması için birçok önlem alırken esir düştüğu andan itibaren devlette emirlerin yönlendirmesi ile yeniden çok başlılığın ortaya çıktığı görölmektedir. Süleymanşah ve Mahmud arasında taht mücadelesi devam ederken, Sultan Sencer'in kurtarılması için Oğuzlar üzerine akınlar düzenlense bile başarı sağlanamamıştır. Sultan Sencer'in esaret döneminin başlarında Oğuz hâkimiyetinde bulunan topraklarda ilk başta Sultan Sencer'in daha sonra ise Oğuz beyinin adı okunarak Büyük Selçuklu Devleti'nin gücü ve sultanının adı sembolik olarak Oğuzlar arasında kullanılmaya çalışılmıştır.

Sultan Sencer'in üç yıl süren esaret hayatı Müeyyed Ay-Aba'nın çabası ile son bulmuştur. Esareti sonrası devletin kalkınması için yeniden uğraşsa da Sultan Sencer'in vefatı ile Büyük Selçuklu Devleti yıkılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SENCER DÖNEMİ DIŞ İLİŞKİLER

4.1 Sultan Mahmud ve Halife İttifakı

Tuğrul Bey döneminden itibaren başlayan ve Abbâsî halifeleri ile kurulmak istenen akrabalık bağının Sencer döneminde de yaşandığını görmekteyiz. Sultan Sencer'in kızı dönemin halifesi Müsterşid-Billâh ile evlenerek iki devlet arasında akrabalık bağı tekrar oluşturulmuştur. Abbâsî Devleti ve Selçuklular arasında her ne kadar akrabalık ilişkisi kurulsa da iki devletin dini statü mücadelesi dış ilişkilerde belirleyici olmuştur.

Sultan Sencer'in tahta geçmesi ile Irak Selçuklularını kurarak devleti yeniden taksim edip ülke içerisindeki düzeni tekrar sağlamaya çalıştığından bahsetmiştik. Devlette düzen sağlandıktan sonra Sultan Sencer'in yeğeni Mahmud'a belli üstünlükler verdiğini görüyoruz. Kendisinin “es-Sultânü'l-‘Azam” Mahmud'un ise, “es-Sultânü'l-Muazzam” unvanlarını kullanması, bu ayrıcalıkları gösteren simgesel üstünlüklerden en belirginini olarak karşımıza çıkmaktadır. Sencer'in taht iddiası olan Mahmud'a ve diğer yeğenlerine devlet yönetiminde yer vermesinin ana sebebi olarak emirlerin ve halifenin ülke içinde bölücü faaliyetlere girişimini engellemek olduğu aşikârdır.

Sultan Sencer'in aldığı bu önlemlere karşı yeğenlerinden Tuğrul'un Mahmud'a karşı isyan girişiminde bulunduğunu görürüz. Mahmud ise aldığı bütün imtiyazlara rağmen zaman zaman Sultan Sencer'e karşı dönemin halifesi ile müttefik olmaya meyletmiştir. Sultan Mahmud'un Sencer'in bağışlayıcı ve hoşgörülü tavrı karşısında halife ile ittifak kurması altında tam bağımsızlık elde etme ve belki de Büyük Selçuklu tahtına geçme isteğinin bulunması büyük ihtimal dâhilindedir. Halifenin amacı ise Sencer'in güçlü duruşu karşısında genç ve daha deneyimsiz bir şahıs olan Mahmud'un tahta geçmesini arzu etmesinden dolayıdır. Zira halifenin düşüncesinin odak noktası, Tuğrul Beyden itibaren Selçuklulara kaptırılan dünyevi güç ve itibarı geri almaktır ve bu önemli bir fırsattır.

Konunun daha iyi anlaşılması açısından Sultan Sencer'in Mahmud'a yazdığı mektuptan bazı alıntıları zikretmekte fayda var.

“ Sen benim sağ kolumsun halife ise bana ve sana karşı oyun oynamaya azmetmiştir. Seninle ittifak ederek beni tasfiye ettikten sonra sana dönecektir.... Seni veliahtım edindim, damat edindim... Senin hakkındaki fikrim bir babanın evladına olan fikir ve kanaatidir.. ”¹²⁸

Görüldüğü üzere Sultan Sencer yazdığı mektupta yeğenini tehdit etmek bir yana dursun nasihat vererek içinde bulunduğu ittifakın ona zarar vereceğini ve Mahmud'u affetmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Sultan Sencer'in erkek evladının olmadığını belirterek onu veliaht olarak benimsediğini dile getirmesi, Halifenin Mahmud'a vadettiği kazanımların zaten Sultan Mahmud'un elinde olduğunu hatırlatmaktadır. Sultan Sencer'in yeğenine yaklaşımı incelendiğinde, zekice yazılan bu mektup söz konusu, mektupta Sencer, Irak'da gerçekleşen hareketleri yakından izlediğini gösterdiği gibi, affedici bir şekilde konuşarak Irak içerisinde yaşanabilecek bir karışıklığın önlenmesi açısından da yumuşak bir üslup yer alır. Ayrıca mektupta *“seninle ittifak ederek beni tasfiye ettikten sonra sana dönecektir”* sözleri halifelik makamının Tuğrul Bey'den beri içinde bulunduğu siyasi emellerinin özeti niteliğindedir. Mahmud, amcası Sencer'in yüksek hâkimiyetini kabul ederek bulunduğu ittifaktan çıkmış ve Rey'de Sencer'e bağlılığını tekrar göstermiştir.¹²⁹

4.2 Sultan Sencer'in Evlilik Bağı ile Kurduğu İlişkiler

Sultan Sencer döneminde kurulan siyasi ilişkilerde evlilik bağından yararlanılmasından önce Türklerde kadının ve evliliğinin önemine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Tarih boyunca Türk kadını siyasî, askerî, idarî ve sosyal hayatın her alanında birçok görevde yer almıştır. Köklü tarihimiz yapılırken ve yazılırken her alanda izini gördüğümüz Türk kadını, Büyük Selçuklular döneminde de aktif rol almıştır. Devletin kuruluşunda eski Türk yönetim geleneğini, İslam ile harmanlayarak kurulan Büyük Selçuklu Devletinde kadının; eski Türklerde olduğu

¹²⁸M. A. Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II. İmparatorluk Devri**, TTK. Yay., Ankara 2017, s. 86-87.

¹²⁹M. Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, s. 120-121.

gibi yönetimde hakandan sonraki ikinci kişi olduğunu ve siyasetin içerisinde, karar almada aktif rol aldığını görüyoruz. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'un devlet idaresindeki başarı ve ileri grşllğnn anlaşılması devletin ilerleyen sürecinde evlilik ve eşe atfedilen roller hakkında bize yol göstermektedir.

Altuncan Hatun, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında bölünmesini engelleyen en önemli şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tuğrul Bey döneminden itibaren halife sorununun ve siyasi ayaklanmaların başladığını görmekteyiz. Selçuklu hanedan üyelerinden olan İbrahim Yınal ve Büveyhî Devleti'nin başında bulunan komutan Arslan Besasirî'nin, Büyük Selçuklu Devleti üstünde siyasi çıkarlar dolayısıyla ittifak kurduklarını görmekteyiz. Tuğrul Bey'in Abbâsî Halifeliği'ne yardım etmesi ve Sünni İslam'ı savunması, bölgede güçlenmiş olan Büveyhiler için tehlike oluştururken Tuğrul Beyin devlet ve Sünni İslam'ı benimseyen ülkeler üzerinde otoritesinin artması, İbrahim Yınal'ın taht üzerindeki iddiasını tehlikeye atmakta idi. Tuğrul Bey'in güçlenmesi ülke içinde ve dışında dengeleri değiştirirken Arslan Besasiri ve İbrahim Yınal'ın Tuğrul Bey'in güçlenmesi karşısında bir araya geldiklerini ve Altuncan Hatun'un müdahalesi olmasaydı amaçlarını gerçekleştireceklerini anlıyoruz.

Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ile mücadele etmek için geldiği Hemedan'da pusuya düşürülerek Hemedan Kalesi'ne sığınmıştır. Tuğrul Bey'in Hemedan Kalesi'nde bulunduğu süreçte veziri ve Abbâsî halifesinin de kendi güçlerini korumak adına Altuncan Hatun'un önceki kocasından olma oğlu Enşirvan'ı tahta geçirmeye çalıştığını görmekteyiz. Altuncan Hatun, Büyük Selçuklu Devlet yönetiminde bulunan vezirin ve Abbâsî Halifeliği'ne verdikleri desteklerin karşılıksız kalması sonucunda Bağdat'ta bulunan Oğuz birliklerinin başında harekete geçerek Tuğrul Bey'i kurtarmıştır. Altuncan Hatun'un zaferinin arkasındaki bir diğer önem ise Enşirvan'ın Altuncan Hatun'un oğlu olmasına rağmen devletin bekası için öz oğlunu tutuklatmasıdır.

Altuncan Hatun, Türk devlet geleneğinde kadının kağandan sonra neden ikinci sırada geldiği ve siyasette, idarede aktif rol alması gerektiğini devletin kuruluş

aşamasında ortaya koymuştur. Tuğrul Bey'i kurtararak devletin devamlılığını güvence altına alan Altuncan Hatun'un Türk geleneklerindeki evlilik ve çeyiz anlayışının da devlet çıkarları için kullanılması konusunda Tuğrul Bey'i yönlendirdiği görülmektedir.

Altuncan Hatun, vefatı öncesinde, Tuğrul Bey'e halifenin kızı ile evlenmesini vasiyet ettiği gibi kendi mal varlığını da halifenin kızına çeyiz olarak bırakmıştır. Devletin devamlılığı, dış ilişkilerde evlilik yoluyla akrabalık bağı oluşturulmasında da devlette öncü konumunda olmuştur. Tuğrul Bey'den sonra gelen sultanlarda da siyasi ilişkileri güçlendirmek veya karşı ülkeyi, yöneticiyi denetim altında tutmak için evlilikler yapıldığını görmekteyiz. Sultan Alp Arslan'ın, Abhaz Meliki Bagrad'ın kızı ile evlenmesi ve Melikşah'ın Alexios Komnenos'un kızlarından birini oğlu ile evlendirme isteği altında bağlantıları güçlendirme isteği yanı sıra, karşı devleti denetim altında tutmanın da amaçlandığı anlaşılr.¹³⁰

Devletin bekası için Selçuklu Devleti yöneticilerinin devlet çıkarlarını, devletin devamlılığını esas alarak birçok devletle kız alıp verme yoluyla siyasi ilişkileri güçlendirdiklerini anlıyoruz. Sultan Sencer de ataları gibi siyasi ilişkilerde evlilik yolunu başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Sultan Sencer'in meliklik döneminden itibaren özellikle Gazneli ve Karahanlı Devletleri ile yakın ilişkiler içinde olduğunu ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi buhran sürecinde sınır güvenliğini sağlamak için birçok sefer düzenlediğini belirtmiştik. Onun devletin başına geçtiği andan itibaren siyasi ilişkilerde askeri mücadelenin yanı sıra evlilik bağına da ustaca kullandığına şahit olmaktayız. Sencer'in tahta geçme sürecinden sonra siyasi çıkarlarla kurduğu ilk evlilik bağının Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçirdiği yeğeni Mahmud b. Muhammed Tapar ile olmuştur. Yeğeni Mahmud ile kızı Mahmelek Hatun'u evlendirerek, kızı ile beraber maddi ağırlığı fazla olan çeyizini de Irak Selçuklularına vermiştir. Maddi ve manevi bağlılığı sağladıktan sonra Sencer'in kızı Mahmelek'in vefatı sonrasında Mahmud ile diğer kızı Gevher Nesibe'yi evlendirdiğini ve yine yüklü bir çeyiz verdiğini görmekteyiz. Sencer'in Irak Selçuklularını, gerek düzenlediği seferlerle, maddi

¹³⁰ A. D. Kuşcu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Der., (2016), S. (1), s. 173-191.

bağımlılık ve bağıllık yaratarak gerekse aile ilişkisi kurarak denetim altında tutma çabası içinde olduğuna şahit oluyoruz. Öte yandan Mahmud'un da yönetime olan bağıllığını güçlendirmek için kullandığı bir yol olarak evlilik görülmektedir.¹³¹ Sencer'in, Mahmud'u kızları ile evlendirirken verdiği çeyizler de O'nun üzerinde bir baskı oluşturmuş olabilir.

Sultan Sencer döneminde Karahanlı Devleti ile de akrabalık ilişkisi kurulmuştur. Sencer'in Karahanlı taht mücadelelerine müdahale ettiğine değinmiştik. Karahanlı Devleti'nin iç siyasetine müdahalesinin altında sadece Büyük Selçuklu Devleti'nin güvenliği olmadığını, aynı zamanda akrabalık ilişkisi kurduğu Karahanlı soyundan olan yeğeni Muhammed b. Süleyman'ı tahta çıkarmayı amaç edindiğini anlıyoruz.¹³²

Büyük Selçuklu Devleti'nin evlilik yolu ile kurduğu ilişkilerin Tuğrul Bey zamanına dayandığını daha önce ele almıştık. Muhammed b. Süleyman'ın Sencer döneminde tahta geçmesi ve Selçuklulara karşı sadakatinin temellerinin de Melikşah döneminde atıldığı vakidir. Sultan Sencer ve Muhammed b. Süleyman arasındaki akrabalık bağı Muhammed b. Süleyman'ın Melikşah'ın torunu olmasındandır. Bu iki aile arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için Melikşah döneminde temelleri atılan bu sıhriyet, Sencer tarafından Karahanlı Devleti başında bulunan yeğenini, Irak Selçuklu Devleti başında bulunan yeğenine yaptığı gibi evlilik yoluyla denetim altında tutmak için kullanmıştır. Sencer bu amaç doğrultusunda Muhammed b. Süleyman'ın kızı ile evlenmiştir.¹³³

Sencer döneminde yapılan bir diğer önemli evlilik ise Abbâsî Devleti ile olmuştur. Bu dönemde Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh halifeliğin eski gücünü kazanması için daha saldırgan bir tutum içine girmiştir. Halife Müsterşid-Billâh'ın dış politikada izlediği bu saldırgan metot Büyük Selçuklu Devleti ile halifeliğin arasının açılmasına yol açmıştır. Müsterşid-Billâh'ın Sultan Sencer'in kızı ile

¹³¹ A. Bayındır, a.g.m., s. 115-127; A. Özaydın, **Sencer**, DİA, İstanbul 2009, c. XXXVI, s. 507-511.

¹³² Yasemin Akyol, **Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu Politikası**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Univ., Sos. Bil. Ens. Konya 2013, s. 69.

¹³³ Ali Erkul, "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", Türkler, c. III, s. 92.

evlendirilerek iki ülke arasındaki ilişkiler düzeltilmek istense de bu evliliğin başarılı bir sonuç doğurduğu söylenemez.

4.2.1 Sencer Dönemi Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin Statüsü

Sencer'in meliklik döneminden itibaren devletin doğu sınırını korumak için mücadele ettiğini yeri geldikçe açıkladık. Devletin gerileme döneminin başladığı, Melikşah'ın ölümünden itibaren, kardeşler arası taht mücadelesinde her zaman Sencer'in geri planda olduğunu görüyoruz. Devletin fetret devrinde, Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin bağımsızlık mücadelelerini engellemek için seferler düzenlendiğini kaydettik. Sencer'in üstün liderlik vasıflarına sahip olduğunun en önemli göstergesi daha meliklik döneminde Karahanlı ve Gazneli Devletlerini denetim altında tutması olmuştur. Devletin içinden geçtiği sancılı dönemde taht mücadelelerinin yanı sıra -daha önce ele aldığımız- Bâtını hareketinin devam etmesi, Haçlılarla mücadele, sınır güvenliği sorunu devletin karşı karşıya kaldığı sorunlar idi. Bu sorunlarla mücadele edecek bir otoritenin bulunmaması devletin gerilemesine ve devlet içindeki diğer sorunların hızlı bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştu. Sencer fetret döneminde devlet için önemli bir sorun olan doğu sınırının güvenliğini sağlayarak Gazneli ve Karahanlı Devletlerinin Büyük Selçuklu Devletine bağlı kalmasını sağladı. Özellikle meliklik döneminde iki devlet içindeki taht değişimlerinde etkili oldu. Gaznelilerin okuttukları hutbede melik olmasına rağmen Sencer'in adının zikredilmesi Karahanlılar gibi Gaznelilerin de Sencer'in iktidarını kabullenmesinin göstergesidir.

Sencer'in meliklik dönemi onun ülkenin doğu sınırını tanıması ve ülke dışı unsurlara kendi gücünü ispatlamasının ilk adımı olmuştu. Tahta geçtiği andan itibaren ülkenin doğusunda bulunan değişimler; Karahıtayların bölgeye gelmesi, Oğuz göçleri, Gurluların güçlenmesi, Hârizmşahların bağımsızlık için ayaklanmalarının ülke içerisindeki etkilerinin hemen hissedilmemesinin sebebi Sencer'in meliklik dönemindeki basireti ile alâkalıdır.

4.2.2 Sencer'in Karahanlılar Üzerine Yaptığı Seferler

Sultan Sencer'in Karahanlı ve Gazneli Devletleri ile yaptığı mücadelelerin meliklik dönemine kadar uzandığını söylemiştik. Melikşah'ın ölümünden sonra devlet içerisinde yaşanan sorunlar kadar devlet dışı aktörlerin bağımsızlık için ayaklandığı vakidir. Sultan Sencer, Horasan Melik'i olduğu dönemden itibaren Selçuklu Devleti sınır güvenliğini sağlamıştır. Sencer'in Doğu sınırında güvenliği sağlamak için Karahanlı ve Gazneli Devletleri üzerine birçok sefer düzenlendiğini biliyoruz. 1102 yılında Karahanlı hükümdarı Kadir Han Cibraile ve Sencer arasında yaşanan mücadele sonrası Sencer Karahanlı tahtına Muhammed Arslan Han b. Süleyman'ı geçirmiştir. Böylelikle Melik Sencer, kendi iç güvenliğini bozabilecek Karahanlılara karşı önlemini almış ve Muhammed Arslan Han'ın vefatına kadar Karahanlılar ve Melik Sencer arasında herhangi bir mücadele yaşanmamıştır.¹³⁴

Karahanlı Devleti'nde Muhammed Arslan Han'ın vefatından sonra yönetimde II. Ahmed Han'ın aktif rol aldığını görmekteyiz. Ahmed Han babasının aksine bağımsız bir siyaset izleyerek Horasan Meliki Sencer ile karşı karşıya gelmiştir. Melik Sencer vassalı olan Karahanlıların bağımsız hareket etmesini engelleyerek tekrar Karahanlı iç siyasetine müdahale etmiş ve ülke içerisinde kendi siyasetine bağlı olacağını düşündüğü İbrahim Han ve ardından da Mahmud Han'ı Karahanlı Devleti'nin başına geçirmiştir.

Bu tedbirler sayesinde Sultan Sencer döneminde Karahanlılar ile büyük çatışmaların yaşanmadığına şahit oluyoruz. İki devlet arasında kurulan ılımlı ilişkilerde siyasi evliliklerin de rolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹³⁵

Karahanlı hükümdarı Mahmud Han döneminde Karahıtaylar Mâverâünnehir bölgesine gelmiştir.¹³⁶ Karahanlılar ile Selçuklular arasında Mahmud Han döneminde kurulan sıkı bağ aslında Selçuklu Devleti'nin çöküşünü hazırlayan Katavan Savaşı'na taraf olmayı beraberinde getirmiştir. Sultan Mahmud, kendi sınırları yakınında güçlenen Karahıtaylılarla mücadele edemediği için Sultan Sencer'den

¹³⁴Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK., Yay., Ankara 2002, s. 22.

¹³⁵A. Özaydın, Sencer, s. 507-51.

¹³⁶R. Genç, a.g.e., s. 24.

yardım istemiştir. Sultan Sencer'in ilk yenilgisi olan Katavan Savaşı sonrası Karahıtayların bölgede hızla ilerlemeye başlamıştır. Katavan Savaşı sonrası büyük Selçuklu Devleti'nde bir bunalım dönemi yaşanırken Karahanlı Devleti'nde ise uzun süreli taht kavgaları yaşanmıştır.

4.2.3 Sencer'in Gazneliler Üzerine Yaptığı Seferler

Selçuk Bey'in Cend bölgesine gelmesinden itibaren Selçukluların Karahanlı ve Gazneli Devletleri ile bazen mücadele bazen de ittifak halinde olsa da sürekli bir münasebet halinde olduğuna şahit oluruz.

Selçuk Bey'in bölgeye yerleşmesi ve daha sonra Arslan Yabgu'nun başa geçmesi ile Selçukluların hem Gazneli ve Karahanlılarla hem de iki devletin birbirleri arasındaki münasebetlerde aktif bir taraf olduğunu ve çıkarları doğrultusunda denge siyaseti kurduğunu gözlemleriz. Gaznelilerin büyük Sultanı Mahmud döneminde Selçukluların daha geri planda kalarak hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Sultan Mahmud'un vefatından itibaren Selçuklu Devleti'nin temellerinin atılması için verilen mücadele hız kazanmış, nihayet on yıl gibi kısa bir süre içinde Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından Horasan'da bir devlet kurulmuştur. Böylece Selçuklular bölgede aktif bir rol almaya başlamış ve kısa süre içerisinde Sünni İslam'ın ve Halifeliğin koruyucusu haline gelmişlerdi.

Selçukluların Sultan Mahmud döneminde Karahanlıların ve Gaznelilerin dış siyasetine dâhil olduğu olaylardan biri Karahanlı Sultanı Nasr ve Gazneli Sultan'ı Mahmud arasında yaşanan mücadele sırasında olmuştur. Gazneli Mahmud, Nasr'ın damadı idi. Bu dönemde Ceyhun Nehri iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmişti. Bu durum kısa sürdü¹³⁷ ve Nasr ile Mahmud mücadeleye girdi. Bu mücadelede Arslan Yabgu, Karahanlıların yanında yer aldı. Arslan Yabgu'nun Gaznelilerin karşısında Karahanlıları desteklemesi Gazneli Mahmud tarafından unutulmadı ve O'nun Oğuzlara karşı daha temkinli olmasını sağladı. Nihayet bir müddet sonra Karahanlılar ile anlaşılan Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'yu esir etmekten geri durmamıştı.

¹³⁷ Erdoğan Merçil, **Gazneliler**, Türkler, IV, s. 870.

Gaznelilerin Selçuk Bey ve Oğuzların Cend'e ilk göçünden itibaren başlayan ilişkilerin Sultan Sencer'in meliklik döneminde de yoğun olarak devam ettiğini anlıyoruz. Selçuklu Devleti'nin kurulduğu dönemden itibaren, ikili teşkilat esası ile yönetildiği, Tuğrul ve Çağrı Beyler arasında yönetsel bir paylaşımın olduğu daha önce ele alınmıştı. Çağrı Bey devletin Doğu kısmını yönetirken Tuğrul Bey fetih yönü olan Batı'ya hareket etmiştir. Çağrı Bey'in sınır güvenliğini ve özellikle Gazneli Devleti'ni hâkimiyet altında tutmak için mücadele ettiğini görüyoruz. Çağrı bey'den sonra Sultan Alp Arslan, Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk gibi önemli siyasi aktörlerin varlığı ile sınır güvenliği sağlanırken Melikşah'ın vefatından sonra devlet içi siyasi mücadelelerin sonucu olarak vassal statüsünde bulunan devletlerin ayaklanmaya ve tam bağımsızlık için mücadele etmeye başladığını tespit ediyoruz. Devlet çalkantılı ve istikrarsız bir dönemden geçerken Sencer meliklik bölgesi Horasan'da hâkimiyetini sağlamış, Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin Büyük Selçuklu Devletine bağlılığını devam ettirmişti. Hattâ bu iki tâbi devleti hâkimiyeti altında tutmak için bir çok sefer düzenlemişti.

Devletin büyüdüğü temellerinin atıldığı dönemde Çağrı Bey'in üstlendiği devlet stratejilerinin gerçekleşmesi amacıyla, ülkeyi dış tehlikelerden koruma, sınır güvenliğini sağlama görevi be defa Sencer tarafından üstlenilmişti. Kardeşleri arasında yaşanan taht mücadelesi sırasında Melik Sencer'in devlet içerisinde yaşanan mücadeleler sırasında hâkim olduğu Horasan topraklarının stratejik öneminin farkında olarak devletin giriş kapısı konumundaki bu bölgeyi koruduğu, daha açık bir ifade ile meliklik dönemi sırasında dahi sultanlar karşısında daha fazla otoriteye sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁸

¹³⁸Gazneliler konusunda en derli toplu çalışmayı yapan Erdoğan Merçil, eserinde Gazneli Devleti tahtına geçmek isteyen Arslanşah'ın Kirman Selçuklu hükümdarından yardım istemesine rağmen Kirman Selçuklu Hükümdarı I. Arslanşah'ın Behramşah'ı o dönem sadece Horasan Meliki Sencer'e yönlendirmesinden bahsetmektedir. (E. Merçil, **Gazneliler**, s. 86). M. Köymen ise eserinde, Behramşah'ın tahta geçtikten sonra okuttuğu hutbede Abbâsî Halifesi, Sultan Muhammed Tapar, Melik Sencer, en sonra da kendi adını "sultan" olarak zikrettirmesine ilginç bir olay olarak yer verir. (M. Köymen, **Selçuklu Devri** s. 131). "Melik" unvanı olan birinin hutbede, kendisini "sultan" olarak tanımlatan bir liderden önce zikredilmesi, iktidar mücadelesi ortamında birçok savaşın yaşandığı bir süreçte Sencer'in üstünlüğünün kabulü olduğu gibi, Sencer'e duyulan saygı ve korkunun bir neticesi olsa gerektir.

Gazneli tahtına geçmek için Arslanşah ile mücadele eden Bahramşah'ın bile dönemin Horasan Meliki olan Sencer'den yardım alması Sencer'in gücüne olan güvenin göstergesidir.

Behramşah Gazneli Devleti'nin başına geçtikten sonra uzun bir süre devletin başında olduğunu ve Sencer'in sultan olmasından sonra da bağlılığını devam ettirdiği görülür. 1135 yılına kadar Sencer'e bağlılığı devam eden Behramşah'ın bu tarihte vergilerden kaynaklı ayaklandığı ve vergi ödemediği ortaya çıkar.¹³⁹ Oğuz isyanında olduğu gibi Gazneli isyanında da ülke içindeki ekonominin kötüye gitmesi ve vergi oranlarının arttırılması sebep olarak görülmektedir. Sencer'in meliklik döneminden itibaren iktidarında ona karşı bağlılığını sunan Behramşah'ın uzun bir süre sonrasında isyan hareketine girişmesinin bundan başka mantıklı herhangi bir sebebi görülmemektedir. Üstelik kalkıştığı isyan hareketinin arkasında duramamıştır.

Sencer'in, Behramşah'ın isyanı karşısında Gazneli topraklarına hareket etmesi üzerine Behramşah ülkeyi terk ederek Hindistan civarına çekilmiştir.¹⁴⁰ Behramşah'ın herhangi bir zafer hayali ile isyana kalkışmadığı Sencer ile karşı karşıya gelmekten de çekindiği anlaşılmaktadır. Devlete karşı yapılan bu isyanın nedenleri doğru okunursa ekonomik temelli bir baş kaldırı olduğu ortaya çıkar. Doğu'da Karahıtayların bölgeye gelişi, Gurluların güçlenmesi, Oğuz göçleri ile bölgedeki demografik yapının değişmesi gibi önemli olaylar, vergilerin ağırlaşmasını ve ağır bir ekonomik baskının var olduğunu gösterir. Nitekim Behramşah'ın Gazneli topraklarına dönüşü Sencer'den aldığı teminat sonucu gerçekleşmiştir.¹⁴¹

Öte yandan Sencer, Gazneli Devleti üzerine yaptığı seferde hükümdar değişikliği yapmamasına karşın Gazne Devleti içerisindeki maddi kaynaklara el koymuştur. Bu manzaradan maddi amaçlı ortaya çıktığını düşündüğümüz ayaklanmanın maddi çıkarlar ile sona erdiğini söyleyebiliriz.

¹³⁹ M. Köymen, **Selçuklu Devri**, s. 132.

¹⁴⁰ E. Merçil, **Gazneliler**, s. 88; M. Köymen, **Selçuklu Devri**, s. 132.

¹⁴¹ M. Köymen, **Selçuklu Devri**, s. 133.

4.3 Hârizm Bölgesi ve Sencer'in İzlediği Politikalar

Devlet kurulduktan kısa bir süre sonra Tuğrul Bey döneminde fethedilen Hârizm bölgesi, ilk zamanlar muhtemelen mahallî reisler arasından seçilen valiler tarafından idare edilmişti¹⁴² Sultan Alp Arslan (1063-1072) zamanında O'nun 1065'te çıktığı Mankışlak seferinde buranın idaresini oğlu Ayaz'a bırakmıştır. Ancak Alp Arslan buranın gelirini "taştdarı" (leğen tutan) olan Anuştekin ve soyundan gelenlere vermişti. Sultan Alp Arslan sonrasında yani Melikşah (1072-1092) döneminde muhtemelen bu durum aynen devam etmiştir.¹⁴³

1118 yılında Sultan Mahmud ve Sencer arasında yaşanan mücadele sonrası Selçuklu Devleti tahtına geçen Sultan Sencer'e Anuştekin soyundan gelen Hârizm hâkimi Kutbeddin Muhammed sadakatle bağlı idi. Kutbeddin Muhammed, Sencer'e bağlılığını ifade etmek için oğlu Atsız ile dönüşümlü olarak her yıl hediyelerle O'nu ziyaret etmekteydi.¹⁴⁴ Kutbeddin'in ölümünden sonra Hârizm bölgesine oğlu Atsız vali tayin edilmişti. Hârizmşah Atsız'ın ilk dönemlerde Sultan Sencer'e bağlı olmakla beraber topraklarını ve hâkimiyet alanını genişletmek için Cend, Mangışlak ve Seyhun ötesine seferler düzenlediği görülüyor.¹⁴⁵ Sultan Sencer ve Atsız arasındaki gerilimin başlama sebeplerinden birisi de Atsız'ın güçlü ve otoriter bir lider olma yolunda ilerlemesidir.

Sultan Sencer'in küçük yaştan itibaren taht mücadelelerine ve güç savaşlarına şahit olduğu, iktidarının ilk dönemlerinden itibaren ülke içindeki bölünmelere karşı mücadele ettiği bilinmektedir. İktidarına karşıt olarak Hârizm bölgesinden yükselen bir gücün varlığı Sultan Sencer tarafından tehdit olarak görülmüştür. Böyle olmakla birlikte iki taraf arasında ilk adımı atan Atsız olmuştur. O, Sencer'in bölgeyi denetlemek için atadığı çalışanları tutuklayarak Horasan'dan ulaşımı engellemek için yolları kapatmıştır¹⁴⁶ Atsız'ın ayaklanması sonrası Selçuklu askerleri ve Atsız arasındaki ilk mücadele 1138 yılında gerçekleşmiştir. İki ordunun karşılaşmasında

¹⁴²A. Özeydin, **Harezmsahlar**, Türkler, c. IV, s. 1400.

¹⁴³A. Özeydin, aynı yer.

¹⁴⁴Aydın Taneri, **Harezmsahlar**, TDV Yay., Ankara 1993, s. 16.

¹⁴⁵A. Taneri, aynı yer.

¹⁴⁶A. Taneri, **Harezmsahlar**, s. 18.

Selçuklu kuvvetleri muhalif güçleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Ayrıca bu savaşta Atsız'ın oğlu Atlıg da öldürülmüştür. 1138 yılında iki devlet arasında başlayan siyasî mücadelenin yanı sıra askerî mücadele de uzun yıllar devam etmiştir. 1140 yılında Atsız tekrar bir isyan hareketine girişse de büyük sultan olarak tekrar Sencer'i tanıdığı görülür.

Hârizmşah Atsız'ın bağımsızlığını ilan etmek için her türlü fırsatı değerlendirdiğini anlıyoruz. Nitekim Katavan Savaşı'nda Sultan Sencer'in ağır bir yenilgi alması, O'nun tekrar harekete geçmesine neden olmuştur. Atsız, Katavan Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Sencer'e karşı kendi adına hutbe okutarak Sultanı Sencer'i siyasi simgelerle de küçük görmüştür. Sencer ise Atsız'ın yaptığı bu hamleyi Katavan Savaşı sonrası sarsılan otoritesini toplamak için kullanmıştır. Sencer büyük bir yenilgiden çıkmasına rağmen 1143-1144 yıllarında Atsız'ı ağır mağlubiyete uğratarak Hârizm bölgesini tekrar kontrol altına almıştır. Böylece metbû hükümdar olduğunu tekrar Atsız'a kanıtlamıştır.

Hârizmşah Atsız ve Selçuklu Devleti arasında bu mücadele devam ederken bölgede Karahıtayların varlığı gittikçe artmıştır. Atsız başında olduğu bölgeyi korumak ve dışardan gelen güçlü bir işgalci kuvvet karşısında durmak konusunda Sencer'le ittifak etmek yerine; bölgede değişen her siyasi dengeden yararlanmak yoluna gitmiştir. Karahıtayların Mâverâünnehir'de ilerleyişi rağmen isyancı huyundan vazgeçmemiştir. 1147 yılında tekrar bağımsızlık hareketine kalkışsa da Sultan Sencer tarafından bastırılmıştır. Atsız, başarısızlıkla sonuçlanan pek çok isyan girişimine rağmen bağımsız bir hükümdar olmak için çabalamaya devam etmiştir.

Atsız ve Sencer arasındaki mücadele uzun bir süre devam etmiştir ancak Sencer'in Oğuzlara esir olduğu sırada Atsız'ın, Sultan Sencer'in bağımsızlığı için de mücadele ettiğini görülür.¹⁴⁷ Atsız'ın vefatından sonra, Hârizmşah bölgesinin idaresi oğlu İl-Arslan'a geçmiştir. Hârizmşahların bir devlet olma süreci İl-Arslanla başlar. İl-Arslan'ın Hârizmşahların yönetimine ilk geçtiği sıralarda Sultan Sencer'den aldığı teyit alması, esasen esir düşen hükümdarın halâ bir otorite olarak tanındığının göstergesi olacağı gibi, Sultan Sencer'e olan hürmetten ziyade Büyük Selçuklu

¹⁴⁷ A. Özaydın, **Harezmsahlar**, s. 1404; A. Taneri, **Harezmsahlar**, s. 21.

Devleti'nin köklü geçmişine dayanan otoriter varlığına olan saygının bir tezahürü olabileceğini düşünmekteyiz. Sultan Sencer'in vefatı sonrası Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması neticesinde Hârizmşahların, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir devamı ve varisçisi olarak hareket ettiğini görürüz.¹⁴⁸

4.4 Sencer Döneminde Abbâsî Halifeliğinin Durumu

Tuğrul Bey döneminden itibaren başlayan Abbâsî halifeleri ile akrabalık bağı kurma isteği Sencer döneminde de benimsenmiştir. Sultan Sencer'in kızı dönemin halifesi Müsterşid-Billâh ile evlenerek iki devlet arasında akrabalık bağı tekrar oluşturulmuştur. Abbâsî Devleti ve Selçuklular arasında her ne kadar akrabalık ilişkisi kurulsa da iki devletin dinî statü mücadelesi dış ilişkilerde belirleyici olmuştur. Başka bir ifade ile Tuğrul Bey döneminden itibaren Abbâsî Devleti ve Büyük Selçuklu Devleti arasında yaşanan otorite ve güç mücadelesi Sencer döneminde de devam etmiştir.

Abbâsî Halifeliği siyasi gücünü geri kazanmak için Sultan Sencer döneminde çoğunlukla Irak Selçukluları üzerinden hareket etmiştir. Halife ile ilişkileri düzeltmek için kurulan akrabalık bağı iki devlet arasındaki temelden gelen ihtilafın önüne geçmede hiçbir fonksiyon ifâ etmemiştir.¹⁴⁹

Sultan Sencer'in devleti taksim ederek Irak Selçuklularının başına yeğeni Mahmud'u çıkarmasından itibaren Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh, devletin gücünü bölmek için Irak Selçuklu Devleti'ni kullanmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin gerileme döneminde yaşanan taht mücadeleleri devletin güçsüzleşmesine neden olmuştur. Abbâsî Devleti, Irak Selçuklu Devleti'ni kullanarak tekrar devlet içinde yaşanan siyasi buhranı tetiklemeye çalışmıştır. Dönemin halifesi, Irak Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olan Mahmud döneminde iki devlet arasında yaşananlar, Halife Müsterşid-Billâh ve Sencer dönemi temel ilişkilerinin kavranması bakımından detaylı anlatılmıştır. Ancak Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'dan sonraki dönemin nasıl geçtiği de önemlidir.

¹⁴⁸A. Özeydin, **Harezmşahlar**, s. 1405.

¹⁴⁹O. Özgüdenli, "Selçuklu - Hilafet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi", *Tarih Dergisi* (2004), S. 39, s. 1-36.

Sultan Mahmud'un vefatı sonrası Irak Selçuklu devleti arasında Mesûd ve Tuğrul mücadelesi yaşansa da Sencer'in desteğiyle Tuğrul yönetime geçmiştir. Sencer'in ileri görüşlülüğü ve devlet içinde gördüğü sorunları temelden çözmeye çalışması en önemli özelliği idi. Bu bağlamda devlet adamlarının siyasette ve siyasi figürlerde baskısını azaltmaya öncelik vermişti. Sencer'in tahta geçtiği andan itibaren mücadele ettiği bu sorunun, esasen Abbâsî Devleti tarafından çıkarılan karışıklıklarda da gündeme geldiği devlet adamlarının bu konuda kullanıldığı anlaşılır. Abbâsî Halifeliğinin eski gücünde olmamasına rağmen Sünni Müslüman siyasi teşekküllerinde tahta geçen hükümdarın meşruluğunu onaylaması, ülke içerisindeki taht mücadelelerinde halifeliğin koz olarak kullandığı bölücü bir adım olarak karşımıza çıkar.

Enteresan olan Tuğrul Bey döneminde, Mahmud döneminden farklı olarak Irak Selçuklu taht mücadelesinde Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh'ın siyasi olaylarda dışarıda kaldığını görülür. Bunun sebebi Mahmud döneminde yaşanan taht mücadelesinde taraf olarak tuttuğu ve tahttaki iddiasını savunduğu Mesûd ile çıkarlarının çatışması ve aralarında ihtilafın başlaması olarak değerlendirilebilir. Tuğrul Bey döneminde Mesûd ile taht için mücadeleler yaşanmakla birlikte bu dönemde dikkatimizi çeken konu Müsterşid-Billâh ve Mesûd arasındaki mücadeledir. Tuğrul'un ölümü sonrasında ise Irak Selçuklu Devleti'nin başına Mesûd geçmiştir.¹⁵⁰

Sultan Mesûd döneminde bazı emirler Abbâsî Halifesine sığınarak Mesûd'un karşısında yer almıştır. Devlet içerisinde yaşanan sorunlarda Sencer'in ülke yönetiminde Irak Selçuklularını sürekli denetim altında tutmaya çalışması, halifenin hareketlerini yakinen takip etmesine de vesile olmuştur. Sultan Mesûd ve Halife Müsterşid-Billâh arasındaki gerilim, iki devleti el-Cibal'de karşı karşıya getirmiştir. İki ordunun karşılaşması Abbâsî Devleti'nin yenilmesi ve halifenin esir edilmesi ile son bulmuştur. Savaş sonucu muvaffak olan Mesûd, Abbâsî Halifesi ile ağır antlaşmalar yapmıştır. Antlaşmanın yapıldığı alana Sultan Sencer tarafından bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Elçilik heyeti arasına sızan bir Bâtının halifeyi

¹⁵⁰ M. Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 205.

öldürmesi ile iki devlet arasındaki gerginliğin başka bir aşamaya geçtiği görülmektedir.¹⁵¹

Savaş meydanında esir alınan halifenin öldürülmesi bir terör eylemi olabileceği gibi planlı bir devlet hamlesi de olabilir. Bahsettiğimiz bu iki ihtimal bir kenara Abbâsî Halifeliği bu yenilgi sonucu; bir daha ordu kurmamak üzere bir antlaşma yapmıştır. Mesûd ve Müsterşid-Billâh arasında yapılan bu antlaşmanın uygulanabilirliği, iki devlet yöneticisinin devletin başında olması ile gerçekleşeceği malumdur. Abbâsî Halifeliği siyasi olarak gücünü zaten kaybetmişken bu yenilgi sonucu askeri ve itibari bir yok oluş içine girmiştir.

Yapılan suikast ile halifenin öldürülmesini kaynaklar da Bâtını çıkarları için ya da Selçuklular tarafından yapılan bir devlet hamlesi olarak değerlendirir. Bu düşüncelere ek olarak biz, devletin varlığını koruması için Abbâsî Devleti'nden bir gücün Halife Müsterşid-Billâh'ı öldürme ihtimali üzerinde durulması gerektiğine de inanıyoruz.

Bu görüşümüzün Büyük Selçuklu Devleti tarihi üzerinden bir örnekle desteklemekle daha iyi anlaşılacağına inanıyoruz. Sultan Alp Arslan ve Romen Diogen arasında Malazgirt Savaşı sonucunda yapılan antlaşmanın Bizans tarafından kabul edilmemesi altında anlaşmayı imzalayan Bizans imparatoru Romanos Diogenes'in ölümü gösterilerek antlaşma feshedilmişti. Halifeliğin devamı için de aynı şeyin yapılmış olma ihtimali bulunmaktadır. Abbâsî Devleti içerisinde halifenin esir düşmesi, öldürülmesi altında hilafet makamının devamlılığının amaçlanmasının da bir seçenek olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülebilir. Nitekim Abbâsî Halifeliği bu olaydan sonra yaklaşık yüz yıl daha varlığını devam ettirmiş 1258 yılında Hülagü tarafından tarih sahnesinden silinmiştir.

Müsterşid-Billâh'ın öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Râşid-Billâh'ın antlaşmayı feshetmesi ve Selçuklu düşmanlığı yapması, Müsterşid-Billâh'ın öldürülmesinde, Abbâsî Devleti'nin de ele alınması gerektiğini kanıtlar niteliktedir. Râşid-Billâh'ın da son dönem Abbâsî Halifelerinin yaptığı gibi Irak Selçuklu Devleti içerisindeki taht mücadelelerinden yararlanmıştır.

¹⁵¹ O. Özgüdenli, a.g.m., s. 1-36.

Râşid-Billâh'ın Sultan Mesûd üzerine sefer düzenlediği sırada Melik Davud ile beraber bir Bâtînî fedaisi tarafından öldürülmesi ise asla plansız bir hareket olarak değerlendirilmemelidir. İki halifenin peş peşe öldürülmesi sonucu Abbâsî Halifeliği'nin başına Sencer'in desteği ile Muktefi-Liemrillâh'ın getirildiğini görmekteyiz. Muktefi-Liemrillâh döneminde Büyük Selçuklu Devleti ve Abbâsî Devleti arasındaki ilişkilerin yumuşamaya başladığını ve iki devlet arasındaki güç mücadelesinde halifenin, güvenlik endişesi sebebiyle olsa gerek, Büyük Selçuklu Devleti'nin üstünlüğünü Sultan Sencer'in esir düşmesine kadar kabul ettiğine şahit olunur.¹⁵²

4.5 Karahıtayların Kaşgar Bölgesine Gelişi

Türk tarihinde Moğol asıllı olan Karahıtaylar hakkındaki ilk bilgi Orhun Yazıtlarında geçmektedir.¹⁵³ Karahıtay Devleti'nin kurulması ise şu şekilde olmuştur. Çin sahasında yer alan Karahıtayların Curcenlerin baskısı ile Batı yönünde göç ederek devletlerini kurduğu görülmektedir. Karahıtayların Çin sahasında siyasi varlığını sürdürdüğü sırada Büyük Selçuklu Devleti ile aralarındaki ilk temasın dolaylı da olsa 1128 yılında batıya göçleri sırasında yaşandığı bilinmektedir. Yurt arayışı ile hareket eden Karahıtaylar, 1128 yılında Karahanlılar ile savaşmışlar Arslan Han Ahmed tarafından yenilgiye uğratılmışlardır.¹⁵⁴

Sultan Sencer'in meliklik döneminden itibaren devletin sınırlarını korumaya öncelik verdiğini ve vassal devletlerin Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlılığını devam ettirmek için çabaladığını dile getirmiştik. Devletin doğu sınırından yaklaşan istila hareketine vassal devlet konumunda bulunan Karahanlılar, gelen akını Selçuklu Devleti'ne intikal etmeden son vermişlerdi. Böylece iç güvenliği tehdit edecek olan bir unsurun dış politikada uygulanan güvenlik stratejisi ile koruma altına alındığını görüyoruz.

Karahıtaylar yurt arayışına devam ederek Kırgız bölgesine yerleşmişlerdi. Doğu Karahanlı Devleti'nin ilerleyen süreçte Karluk ve Kanglı boylarına karşı

¹⁵³ Ahmet Taşağıl, **Karahıtaylar**, DİA, İstanbul 2001, c. 24. Ss.415-416.. Erişim Tarihi: 03.12.2023

¹⁵⁴ Ahmet Taşağıl, **Karahıtaylar**, DİA, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 415-416. Y. Akyol, a.g.t., s. 70-71-72.

Karahıtaylardan yardım istediğine şahit oluyoruz. 1128 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin iç güvenliğini sınırları dışından korumaya başlayan Karahanlı hükümdarı Arslan Han Ahmed, Karahıtaylardan istediği bu yardım ile stratejik üstünlüğü kaybetmiştir. 1130 yılında istediği bu yardım sonucunda Balasagun merkezli Karahıtay Devleti kurulmuştur. Karahanlı ve Selçuklu Devletlerinin Karahıtaylarla sınırdaş olarak açık hedef haline geldiğini görmekteyiz.

Bölgede siyasi ve askeri gücünü göstermenin yanı sıra yurt edindiği toprakları genişletmek için Karahıtaylar Batı yönünde birçok sefer düzenlemişlerdi. Karahanlı Devleti ile ilk karşılaşmasında başarısız olan Karahıtaylılar Batı yönünde gerçekleştirdikleri seferlerde Mahmûd b. Muhammed'i ağır yenilgiye uğrattıkları gibi, Büyük Sultan Sencer ile yaptıkları Katavan Savaşı ile Selçuklu Devleti'ni de yıkılışa sürüklemişlerdi. Katavan Savaşı sonrasında temelden gelen sorunların yüzeye çıkması, devletin yıkılmasına, bir başka ifade ile sonun başlangıcına neden olmuştu. Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandıran Katavan Savaşı'nı detaylı bir şekilde ele almak gerekir. Ancak enteresan olan durum; Karahıtaylar, bir devletin son bulmasına neden olurken Selçuklu Devleti'nin devamı sayılan Hârizmşahlar ile Moğol Naymanların ittifakı sonucunda yıkılmışlardır (1211).¹⁵⁵

4.6 Katavan Savaşı

Karahıtaylar yurt arayışıyla Çin'den Balasagun'a gelerek Türk-İslam devletleri ile sınır komşusu olmuşlardır. Karahıtayların 1130 yılında Balasagun merkezli kurdukları devlet üzerinden Karahanlılar üzerine birçok akın düzenleyerek topraklarını genişlettiklerine şahit olunur. Selçukluların Doğu sınırında bulunan Karahanlıların, gerçekleşen Karahıtay saldırılarında tampon bölge görevi görmesi zamanla önemini yitirmiş, Karahanlılar bu işlevini yitirerek saldırılar karşısında mücadele edememişlerdir. Dolayısıyla Karahıtay yayılma siyaseti, Karahanlıların siyasi varlığını tehlike altına düşürürken, aynı zamanda Büyük Selçuklu toprakları için de tehlike oluşturmıştır. Karahanlı hükümdarı Mahmud b. Muhammed'in metbû hükümdar olan Sultan Sencer'den yardım istemesiyle Karahıtaylarla gerçekleşecek olan savaşın son adımı da atılmıştır.

¹⁵⁵A. Taşağıl, **Karahıtaylar**, s. 415-416.

Sultan Sencer'in meliklik döneminden itibaren başarısız olduğu tek savaş olan Katavan Savaşı sonrası itibarını yeniden kazanmak için vassal devletlerle mücadele etmiştir. Sencer'in yaptığı bu girişim, devleti günden güne yıkılma sürecine sokan bu savaşın başarısızlığını ve doğurduğu sonuçları engellemeye yeterli olamamıştır. Büyük Selçuklu Devleti ve Ortaçağ tarihi için kırılma noktalarından biri olan Katavan Savaşı'nın neden ve sonuçlarından bahsetmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

4.6.1 Savaşın Nedeni

Sultan Sencer'in Horasan bölgesinde melik olduğu andan itibaren devlet yönetiminde özellikle iki ana nokta üzerinde durduğunu daha önce belirtmiştik. Bunlardan biri iç güvenliğin sağlanması, bu çerçevede emirlerin yöneticiler üzerindeki etkisini azaltma, diğeri ise, dış politikada vassal devletleri, sınır güvenliğini korumada ana unsur olarak görme idi. Devletin güvenliğinin devlet sınırlarından değil daha öteden başladığını bilen Sencer, vassal devletlerin bağlılığını kazanarak sınırdan gelebilecek olan saldırılara karşı güvenliğini sağlayabilmek için Karahanlı ve Gazneli Devletleri ile Hârizmşah yönetimini tampon bölge olarak kullanmıştı. Bunun yanı sıra metbû hükümdar olarak vassal devletlerin iç ve dış sorunlarında da destek olmuştu.

Sencer'in iç ve dış politikasına kısaca göz gezdirecek olursak; Karahanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu sınır ihlalleri karşısında hem kendi sınır güvenliği hem de metbû sultan olarak hakimiyetini kabul eden Karahanlılara dış güvenlikleri için yardım etmesini önemli bir sorumluluk olarak üstlendiğini görürüz.

Karahıtayların bölgede hızlı bir şekilde ilerlemeleri sonucu Sultan Sencer, Karahanlı hükümdarı Mahmud b. Muhammed'in isteği üzerine hakim olduğu bölgelerdeki emir ve yöneticilerle beraber Karahıtaylar üzerine büyük bir sefer düzenlemiştir. 1141 yılında düzenlenen bu sefer ile Sencer, ilk başta Karahanlı ülkesi içerisindeki sorunu, Karluk ayaklanmasını, sona erdirmek için hareket etmişse de iç sorun olarak ortaya çıkan Karlukların, Karahıtay Devleti ile ittifak olması üzerine iç ve dış sorunların tek bir cephede birleştiğine şahit olunur.

Sultan Sencer'in Karahıtaylar üzerine gerçekleştirdiği seferi sadece Karahanlı hükümdarının isteği doğrultusunda gerçekleştirilen bir sefer olarak düşünmek yanlış olacaktır. Güvenlik sebepleri dışında Selçuklu Devleti'nin Tuğrul Beyden itibaren Sünni İslam'ın koruyucusu olduğu ve cihat anlayışı altında mücadele ettiği de düşünülmelidir. Türk İslam coğrafyasında Müslüman olmayan Karlukların siyasi bir oluşum olarak güçlenmesi ve Sencer'e biat etmemesi de askeri mücadelenin nedenleri altında görülebilir. Katavan Savaşı nedenlerinin siyasi, askeri nedenlerine değindiğimiz gibi ekonomik yönlerinin de olduğu unutulmamalıdır.

Devletin son dönemlerine doğru ekonomik olarak yaşanan gerilemeler, vergi arttırımına neden olmuştur. Sencer'in, Karahıtaylarla mücadelesinin altında yatan iki ekonomik sebep bulunmaktadır. Bunlar;

1) Sultan Sencer'in Karahıtaylar üzerine düzenlediği sefer sonucu Karahıtaylar'ın İslam'a davet edilerek Büyük Selçuklu Devleti'ne vassal olması, hem İslam dünyasındaki otoritesinin güçlenmesine hem de yeni bir vergi kaynağı olarak ekonomik açıdan devlete olumlu katkı sağlayacağı düşünülmüş olabilir

2) Sultan Sencer'in düzenlediği seferde başarılı olması ile savaş sonuçlanır fakat Karahıtaylar İslam'ı kabul etmezse bu defa da Sencer, Karahıtayların siyasi varlıklarını devam ettirmelerini istemeleri şartıyla ağır bir cizyeye (gayrimüslimlerden alınan baş vergisi) bağlayabilirdi.

Sultan Sencer'in bugüne kadar yenilmemiş olması, Doğu bölgesinin coğrafyasına, halkına hakim olması savaşta başarılı olacağından emin olmasına sebep olmuştur. Karahıtay hükümdarı Gür Han'a gönderdiği mektuplarda ordusuna, halkına ve kendine güveninden bahsetmektedir.¹⁵⁶ Sultan Sencer'in kesin olarak kazanacağına inandığı bu seferi düzenleme sebebi olarak yukarıda belirttiğimiz; siyasi, askeri, ekonomik nedenlerin etkili olduğunu düşünmekteyiz. Savaşı tamamen kazanacağını düşünen Sencer, kendisinden önce yaşanan birçok sorunu gözlemleyip

¹⁵⁶Y. Akyol, a.g.t., s. 70-71-72.

bir daha yaşanmaması için önlem alsa da dedesi Sultan Alp Arslan'ın ölümünü unutmış olacak ki, yersiz bir kibire kapılmıştır.¹⁵⁷

4.6.2 Savaş Düzeni

Sultan Sencer'in ordu düzeninin geleneksel Türk savaş geleneğine uygun olarak düzenlendiğini görürüz. Sultan Sencer ordunun merkezinde (kalbinde), ortasında yer alırken, sol kanatta Sicistan hâkimi Tacüddin Ebul Fazl, sağ kanatta ise Emir Kumac'ın bulunduğu rivayet edilir.¹⁵⁸ Sultan Sencer'in taarruz şeklinde olan ordu hareketine karşı Karahıtayların üstünlüğü kısa sürede ele alarak Sencer'in ordusunun etrafını sardığı görülür. Sencer'in taarruz stratejisine karşı Gür Han'ın uyguladığı kuşatma stratejisi Sencer'in ordusu ağır bir yenilgi ile geri çekilerek Damgan bölgesinde bir dağa sığınmıştır. Katavan yenilgisinde özellikle Selçuklulara karşı Karahıtayların yanında yer alan Karlukların önemli bir payının olduğunu da unutmamalıyız.¹⁵⁹

4.6.3 Savaşın Sonucu

Katavan Savaşı sonucunda, Sultan Sencer'in ordusunda pekçok kişi öldürülmüş pek çoğu da esir alınmıştır. Esir düşenlerden biri de Sultan Sencer'in hanımı Terken Hatun'dur. Karahıtayların kazandığı galibiyet sonrasında bölgede Karahıtayların önünde durabilecek bir güç kalmamıştır. Karahıtayların Mâverâünnehir'deki yayılma faaliyetlerinin bu savaş sonrasında arttığı gözlemlenir.

Sultan Sencer'in savaş sebebi olarak elde edeceği siyasî, ekonomik ve askeri çıkarları düşünerek katıldığı Katavan Savaşı sonucunda amaç edindiği hiçbir çıkarı elde edemediği gibi devlet üzerindeki otoritesinde de ciddi bir sarsılma yaşadığı

¹⁵⁷ Sultan Alp Arslan'ın ölümü ile ilgili birçok rivayet bulunmakla beraber Hüseyinî, İbnül Cevzi, İbnü'l-Esir, Sultan Alp Arslan'ın yaralanması sonrasında söylediği sözler hakkında ortak rivayette bulunurlar. Sultan Alp Arslan "Ben Tanrımdan yardım istemeden hiçbir şeye kastetmedim ve hiçbir düşman üzerine yürümedim, dün bir tepeye çıkmıştım, askerimin azametinden yer sallanıyordu, bana bir gurur geldi; kendi kendime : "Ben dünyanın padişahıyım, bana kimse mukavemet edemez" dedim. Tanrı'nın kaderi bana hıyanet etti, ben Tanrı'dan yardım isterim, böyle hatıra gelen düşüncelerden dolayı Tanrı'dan bağışlanmak dilerim" dedi. (Muharrem Kesik, "Sultan Alp Arslan Nail Öldürüldü?", Selçuk Üniv. SAD, (2016), S. 5 , s. 104.

¹⁵⁸Fikret Zerkaya, **Sultan Sencer Devri Selçuklu Dış Siyaseti**, Samer Yay. Kahramanmaraş 2021, s. 113.

¹⁵⁹Hüseyin Salman, "**Katavan Savaşı'nda Karlukluların Rolü**", Marmara Türkiyat Araştırmaları Der., c. I, S. 2, (Sonbahar 2014), ss. 69-77.

ortaya çıkar. Sencer'in yenilgisi sonucu, bağımsızlık kazanmak isteyen Hârizmşah Atsız ve Sencer arasında birçok mücadele yaşanmaya devam etmiştir. Ülke içerisindeki otorite boşluğu vassal devletlerin bağımsızlık isteklerini gün yüzüne çıkarmıştır. Sencer'in Doğu sınırında melikliğinden itibaren oluşturmaya çalıştığı tampon bölgenin kırıldığı ve devletin saldırılara açık hale geldiği görülür. Katavan Savaşı sonrası Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu sınırının korunmasız hale gelmesi Oğuzların ülke topraklarına yerleşmelerine yol açmıştır.¹⁶⁰

Devletin adım adım geri gitmesine neden olan Katavan Savaşı'nın belki de en önemli sonucu devletin yok oluşunu hazırlayacak olan Oğuzların ülke içerisinde var olmaya başlamaları olmuştur.

4.7 Gurlular ile İlişkiler

Gazneliler Devleti Sultanı Mesûd. b. İbrahim döneminde Gur bölgesine İzzeddin Hüseyin'in geçtiği görülmektedir. İzzeddin Hüseyin döneminde Gur bölgesindeki nüfus artmış ve bölge içerisindeki yaşam kalitesi yükselmiştir.¹⁶¹ 1116 yılında Sultan Sencer Horasan Meliki iken Gazneli sultanları Arslanşah ve Behramşah mücadelesine karışmıştır. Sultan Sencer Gazneli Devleti başına geçmek isteyen Behramşah'a destek olarak onu tahta geçirdiği gibi aynı zamanda Selçukluların Gazneliler üzerindeki hâkimiyetini de tekrar güçlendirmiştir. Gazneli Devleti'nin, Sencer'in hakimiyetini kabul etmesi ve Büyük Selçuklu'nun vassalı olması ile beraber Gaznelilere bağlı olan Gurlularla Büyük Selçuklu Devleti arasında ilişkilerin kurulması başlamıştır. İzzeddin Hüseyin döneminde yaşanan bu gelişmelerde, İzzeddin Hüseyin'in, Melik Sencer'e her yıl hediyeler ve çeşitli savaş aletleri göndermesi, Melik Sencer'in üstünlüğünü benimsemesinin yanı sıra bağlılığını da sunduğuna delalet etmektedir. Gur bölgesine hakim olan yöneticilerin zaman içerisinde güçlenerek bağımsızlıkları için mücadele ettiği görülür. Özellikle 1149 yılında, Gazne şehrini ele geçirerek nevbet çaldırdıkları vakidir.

Meliklik döneminde bile üstünlüğünü kabul ettikleri Sencer'in Sultanlığı döneminde vassalı durumunda olan Gazneli Devleti'nin topraklarına saldırımları ve

¹⁶⁰ Y. Akyol, a.g.t., s. 73-77.

¹⁶¹ Vural Öntürk, **Gurlular**, Selenge Yay., İstanbul 2020, s. 38.

Gazne şehrini ele geçirmeleri, Gurluların kısa sürede ne kadar güçlendiklerini gösterir.¹⁶²

Sultan Sencer'e tâbi olan iki devlet içerisinde Gurluların yükseliş döneminden itibaren Gaznelilerle yaptıkları mücadelede onların elinde bulunan toprakları almaları bölgede daha serbest hareket etmelerine neden olmuştur. Meliklik döneminden itibaren Sultan Sencer'e gönderdikleri hediyelerle onun üstünlüğünü kabul eden Gur yöneticisi Alâeddin Hüseyin'in Katavan Savaşı sonrasındaki süreçte hediye göndermediği gibi vergi de vermemeye başlamıştır. Gurluların bölgede bağımsızlık için harekete geçmeleri ve diğer kuvvetlerin de aktif olarak ön plana çıkması 1141 yılında gerçekleşen Katavan Savaşı sonucunda olmuştur. Daha önce değindiğimiz Hârizmşahlar'ın bağımsızlık mücadelesinde olduğu Gurlular ile ilişkilerde de Katavan Savaşı'nın büyük etkisi olmuştur. Onlar da bu savaş sonrasında yaşanan siyasi buhrandan yararlanmak istemişlerdir.

Gurluların uzun yıllar belli bir toprak parçasını yönettiğini ve Hârizmşahlar gibi zamanla genişlediğini görüyoruz. Bağımsızlık kazanmak için mücadelelerinin de Katavan Savaşı sonrasında olması oldukça normal gözükmektedir.

Sultan Sencer, Katavan yenilgisinden sonra vassal devletlere karşı daha temkinli davranmıştır. Buna rağmen bağımsızlık için mücadele içerisine giren Hârizmşahlar ve Gurlular için atılan adımlar uzun vadede hiçbir sonuç vermemiştir. Gurluların bağımsızlıkları için başlattıkları fiili ve sembolik mücadele karşısında Sultan Sencer'in bir sefer düzenlediğini ve başarılı olduğunu hattâ 1152 yılında gerçekleşen Evbeh Savaşı'nın da Sencer'in üstünlüğü ile sonuçlandığını, Gur hâkimi Alâeddin Hüseyin de esir alındığını görürüz.¹⁶³ Alâeddin Hüseyin'in esaretinin ne zaman bittiği bilinmemekle beraber Evbeh Savaşı'ndan kısa süre sonra Sultan Sencer'in Oğuzlara esir olması Gurlularla ilişkilerde de eskisi gibi bir tâbi-metbû ilişkisinin asla yaşanmamasına yol açmıştır.

¹⁶²V. Öntürk,a.g.e., s. 46.

¹⁶³V. Öntürk,a.g.e., s. 48.

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti'nin son sultanı Sencer döneminin anlaşılması, devletin yıkılış sürecinin anlaşılması için önemlidir. Sultan Sencer, kardeşi Berkjaruk döneminde Horasan Melikliğine getirilmiş ve bu süreçten itibaren devletin içinde ve dışında yaşanan birçok sorunla mücadele etmiştir.

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra devletin girdiği buhran içinde olgunlaşan Sencer'in, Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçmesinden itibaren sultanlığı süresince aldığı kararlarda devletin güvenliğinin esas teşkil ettiğini görüyoruz.

Sencer'in Sultanlık dönemini ve ülkeyi yıkılışa götüren nedenleri anlamak için, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren her politikasının doğru analiz edilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Kaynak eksikliği ve dönemin karışıklığı göz önünde bulundurulduğunda; içinden çıkılmaz bir durum gibi görünen fetret ve yıkılış devri Büyük Selçuklu Tarihi aslında bugünümüz ve yarınımız için dersler içermektedir. Bu sebeple Selçuklu Devleti son döneminin özellikle incelenmesi gerekliliği zaruret derecesindedir. Devletin iç ve dış güvenliği, siyasi yapının ve izlenen politikaların son sultan Sencer özelinde incelenmesi ve tahlili, Türk devletlerinin ömrünü uzatacak, alınan kararlara yol gösterecek politikalarla doludur. Devletlerin kuruluşu kadar, gelişimi ve yıkılma dönemleri de oldukça mühim ve ibret vericidir. Zira tarih ilminin felsefi, siyasi, sosyal ve benzeri pek çok yönünün yeniden keşfine yaramaktadır. Kısacası Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret ve yıkılış devrinin incelenmesi, devletin başından itibaren izlenen politikaların doğruluğu veya yanlışlığını ortaya serdiği gibi, bu politikaların uzun vadeli sonuçlarının anlaşılması için de önem taşımaktadır.

Sonuç olarak çalışmamızda Büyük Selçuklu Devleti ile ilgili yapılan güvenlik araştırmalarına katkı sağlama amaçlanmıştır. Bu çerçevede Büyük Selçuklu Devleti'nde Sencer dönemi periyod olarak belirlenip bu dönem, Büyük Selçuklu güvenlik politikaları, daha önceki dönemler ile birleştirilerek ele alınmıştır. Çalışmamızın ana sınırlarından çıkmadan Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminde alınan kararlara değinilmiş, olayların gelişim- değişim süreci

gösterilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreçte; benzer olayların tekerrür edişine şahit olduğumuz gibi aynı zamanda devlet yöneticilerinin de benimsediği politikaların ne kadar önemli olduğu karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Nitekim çalışmamızın amacı doğrultusunda Sencer yönetimi; alınan kararlar ve ülkeyi yıkılışa götüren sebepler; çıkar çatışması ve güvenlik anlayışı çerçevesinde incelenmiştir.

KAYNAKÇA

A) Kaynak Eserler

ABU'L FARAC, GREGORY, Abul'l Farac Tarihi C. II., (Çev. Ernest A. Wallis Budge),(Haz. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1999.

AHMED B. MAHMUD, Selçuknâme, (Haz. Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011.

ANONİM SELÇUKNÂME,” Tarîh-i Âl-i Selçuk”, (Haz. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşkun), Atıf Yay., Ankara, 2014.

ARİSTOTELES, Politika, (Çev. Mete Tunçay), Remzi Kitapevi, İstanbul, 2016.

AZÎMÎ, Azîmî Tarihi, (Haz. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara, 2006.

EL-BUNDARÎ, Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra, Neşr. M.Th. Houtsma, Leiden, 1889, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, adıyla (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yay., İstanbul 1943,

FARABÎ, İdeal Devlet, (Çev. Ahmet Arslan), İş Bankası Yayınları, İstanbul,2017.

GREGORY ABÛ'L-FARAC, Abû'l-Farac Tarihi, C. II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara, 1950.

HAMDULLAH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVİNÎ, Târih-i Güzide, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara, 2018.

IOANNES KINNAMOS, Historia (1118-1176), (Haz. Işın Işın), TTK Yay., Ankara, 2001.

İBN BİBÎ, el-Evâmirü'l Alâi'ye Fî'l-Umuri'l-Alâ'iye, (Çev. Mürsel Öztürk), C. I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

İBNİ HALDUN, Mukaddime 2, (Çev. Sevim Belli), Onur Yayınları, Ankara 2014,

İBN KALÂNİSÎ, Şam Tarihine Zeyl, (Çev. Onur Özatağ), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.

İBNÜ'L ADİM, Kemalüddin, Zübdetü'l Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular 1055-1127,(Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2014

İBNÜ'L ESÎR, el-Kâmil fi't-Tarih, C. IX, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Ravza Yayınları, İstanbul, 2019.

_____ El Kâmil Fi't-Tarih, C. IIX, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Ravza Yayınları, İstanbul, 2019.

İBNÜ'L VERDÎ, Selçuklular, (Çev. Mustafa Alica), Kronik Yay., İstanbul, 2017.

İMAM-I GAZALÎ, Mülkün Sultanlarına Nasihatü'l Müluk, (Çev. Osman Şekerci), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2020.

KERÎMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ, Müsâmeretü'l-Ahbâr, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara, 2000.

MÎNHAC-İ SİRAC el CÜZCANÎ, Tabakat-ı Nasırı Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmşahlar, (Çeviri: Erkan Göksu), TTK, Ankara, 2020.

MUHAMMED BİN HAVENDŞAH BİN MAHMUD MİRHAND, Ravzatu's-Safa fî Sireti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye), (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara, 2018.

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, Câmiu'd-Düvel, C. II, (Haz. Ali Öngül), Kabalcı Yay., İstanbul, 2017.

NİKETAS KHONİATES, Historia, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara, 1995.

NİZAMÜ'L-MÜLK, Siyasetname, (Çev. Mehmet Taha Ayar), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

PLATON, Devlet, (Çev. Nurten Tunç), Oda Yayınları, İstanbul, 2015.

SİBT İBNÜ'L CEVZÎ, Mir'atü'z-Zaman fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, (Haz. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara, 2011.

SÜLEYMAN ER-RÂVENDÎ, Rahatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr, (Çev. Ahmed Ateş), C. I-II, TTK Yay., Ankara, 1957.

SÜRYANÎ MİHAİL, Vakainame, (Çev. Hrant D. Andrasyan), 1944, (Yayınlanmamış Eser).

URFALI MATEOS, Vekayiname ve Papaz Grigor'un Zeyli, (Çev. Hrant D. Andrasyan), TTK Yay., Ankara, 2019.

YUSUF HAS HACİP, Kutadgu Bilig, (Çev. Ayşegül Çakan), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

B) Araştırma Eserler

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, Tanrı Devletten- Kral Devlete, İmge Kitapevi, Ankara, 2013.

AĞIRAKÇA, Ahmet, Salâhaddin Eyyûbi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi, Akdem Yay., İstanbul, 2017.

AKYOL, Yasemin, “Büyük Selçuklu Devleti’nin Doğu politikası” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv., Sos. Bil. Ens. Konya 2013

ALPTEKİN, Coşkun, “Artuklular”, DİA, C. III, İstanbul, 1991.

_____”Dımaşk Atabeyliği(Tog-Teginliler),Marmara Üni, Yayınları, İstanbul,1985.

_____”Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerime Araştırmalar”, Yeditepe Yayınları, İstanbul,2021.

ALPTEKİN, Hüseyin, Etnik Terör ve Terörle Mücadele Stratejileri IRA, ETA, TAMİL Kaplanları ve PKK, SETA Yayınları, İstanbul,2018.

ALTINAY, Ahmed Refik,” Büyük Dünya Tarihi”, (Haz. Faruk Yılmaz), Berikan Yay., C. VI, Ankara, 2008.

ANIL, Yaşar Şahin, Alamut Terörünün Kaynakları ve Hasan Sabbah”, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul,2003.

ARI, Tayyar, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, Bursa,2008.

_____ Uluslararası İlişkiler Teorileri, Alfa Yayınları, İstanbul,2002.

AYDİLEK, Emre, Devlet Üzerine Tarihsel, Kavramsal, Ontolojik ve Kurumsal Tartışmalar, Nobel Yayınevi, Ankara, 2021.

BAL, Mehmet Ali, Savaş Stratejilerinde Terör, IQ Kültür- Sanat Yayıncılık, İstanbul,2003.

BALCI, Cengiz Türk Devlet Töresi, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul.

BALCI, Çağatay, İstihbarat Kültürü Temelleri ve Unsurları, Hitapevi Yayınları, Ankara, 2018.

BARTHOLD, V.V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), TTK, Ankara, 1990.

BAYKARA, Tuncer, “Honaz Şehri ve Selçuklu Devrindeki Önemi”, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C. VII, S. 3-4, İstanbul, 1979.

BAYLIS, John, Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, Cilt 5, Sayı 18, 2018, s.69-85.

BEZER, Gülay, “Zengîler (1127-1233)”, Türkler Ansiklopedisi, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

BİRDİŞLİ, Fikret, Ulusal Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşünsel Temelleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 31, 2011, s.149-169.

CAHEN, Claude, Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, (Çev. Mustafa Daş), Yeditepe Yay., İstanbul, 2016.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer, Terör ve Toplum, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2010.

CİRHİNLİĞLU, Z., & BULUT, E. (2010). Terör, Din Ve Siyaset. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(2).

ÇAĞLAYAN, Yusuf, Sosyolojik Savaş, Jeokültür, Jeopolitik, Jeogüvenlik, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

ÇAHA, Ömer, ŞAHİN. Bircan, Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, Orion Kitapevi, Ankara, 2013.

ÇİTLİOĞLU, Ercan, Gri Tehdit Terörizm, Destek Yayınları, Ankara, 2008.

DEMİRCİ, Mustafa, “Abbasi Halifeleri İle Anadolu Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, Erciyes Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırma Merkezi, I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Selçuklu Siyasi Tarihi, Kayseri, 2010, (Haz. M.Metin Hülügü, Abdülkadir Yuvalı), TTK Yay., Ankara, 2014.

DEMİRKENT, Işın, Haçlı Seferleri, Dünya Yay., İstanbul, 1997.

_____” Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi(1118-1146), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

EĞİLMEZ, Mustafa, “Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud”, Türkler, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

ERGÜN, Zeliha, Ömer Hayyam Hasan Sabbah Karanlık Tarihi, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2020.

ERKUL, Ali, Eski Türklerde Aile, Türkler, III. Cilt.

ESLEN, Nejat, Tarih Boyun Savaş ve Strateji, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

GENÇ, Reşat, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2002.

GÖK, Halil İbrahim, Musul Atabeyliği Zengiler(Musul Kolu 1146-1233, TTK, Ankara, 2013.

GÖKSU, Erkan, Türkiye Selçuklularında Ordu, TTK Yay., Ankara, 2018.

—— “Okla Yükselen Millet”, Okçular Vakfı, Ankara, 2018.

GÜNGÖR, Celalettin, Policraticus ve Salisburyli John’un Siyaset Kuramı, Barış Kitapevi, Ankara, 2010.

GÜRÜN, Kamuran, Türkler ve Türk Devletleri Tarihi I. Cilt, Karacan Yayınları, Ankara,1981.

HİZMETLİ, Sabri. “Mustafa Kemal Atatürk’ün İslâm Tarihi Anlayışı”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 15, sy. 44 (Temmuz 2021): 457-85.

HÜSEYİN, Asaf, Ortadoğuda Devlet ve Terör, (Çev. Taha Cevdet), Pinar Yayınları, İstanbul,2001.

İMİL, Muhittin, Propaganda ve Din, Nobel Yayınları, Ankara,2020.

İRDEM, İbrahim, TEKİNER, Mehmet Ali, Teoriden Uygulamaya Güvenlik Yöntemi, Polis Akademisi Yayınları, Ankara,2017.

KAFALI, Mustafa, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, Türkler Ansiklopedisi, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

KAFESOĞLU, İbrahim, Selçuklu Tarihi, MEB Yay., İstanbul, 1992.

——“Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler”, Ötüken Yayınları, İstanbul,2014.

——“Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar”, Ötüken Yayınları, İstanbul,2014.

——”Türk Milli Kültürü”, Ötüken Yyınları, İstanbul,2015.

KARADAĞ, Osman, Stratejinin Yazılı Kaynakları Türkler, Farslar, Araplar, Destek Yayınları, İstanbul,2020.

KAYA, Abdullah, Mengücekoğulları Beyliği Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Konya 2006

KESİK, Muharrem, At Üstünde Selçuklular Türkiye Selçukluları’nda Ordu ve Savaş, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

_____”Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah”, Bilge Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2021.

KESKİN, Mustafa “Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu”, Türkler Ansiklopedisi, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

KOCA, Salim, Anadolu Beylikleri Tarihi, Berikan Yay., Ankara, 2017.

———Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür, Berikan Yay., Ankara, 2005.

———“Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Temel İç ve Dış Politikaları ve Bu Politikalarından Güttükleri Amaçlar”, Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, S. 1, 2016.

———“Sultan Sancar ve Büyük Selçuklu Devletinin Çöküşten Önce Son Parlayışı”, Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, S.1, 2017, Aralık, 31-80.

———“Türk Kültürünün Temelleri”, Berikan Yayınları, Ankara, 2019.

KOÇ, Ahmet, Büyük Selçuklular’da Saltanat Mücadeleleri, Hira Yayınları, İzmir, 1996.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Artukoğulları”, İslâm Ansiklopedisi, MEB Yay., İstanbul, 1978.

———“İslam Medeniyeti Tarihi”, Ankara, 2012.

———” İslam Medeniyeti Tarihi” Akçağ Basım Yayınları, Ankara, 2012.

KÖYMEN, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II. İmparatorluk Devri”, TTK, 2017.

———“Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III Alp Arslan ve Zamanı” TTK, Ankara, 1992.

———“Selçuklular Devri Türk Tarihi” , TTK, Ankara, 2017.

_____ KÖYMEN, M. A. (1964). Selçuklu Tarihinin Devirlere Taksimi Meselesine Dair. Tarih Araştırmaları Dergisi, 2(2), 83-89.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47836/604205>

_____ KÖYMEN, M. A. (1964). Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II. Tarih Araştırmaları Dergisi, 2(2), 303-380.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47836/604204>

KNUTSEN, Torbjon L., Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi, (Çev. Mehmet Özay), Açılım Kitap Yayınları İstanbul, 2006.

KURPALİDİS, G.M., Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi, (Çev. İlyas Kamalov), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.

KUŞÇU, Ayşe Dudu, Eyyûbî Devleti Teşkilatı, TTK Yay., Ankara, 2013.

——“Türklerin Ortadoğu Hakimiyeti”, Akademik Orta Doğu, Cilt:1 Sayı:1, 2016, s.113-129

——“Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler” Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.637-663.

____ Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri Ve Altuncan Hatun Örneği. Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi , (1) , 173-191 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema/issue/27099/264353>.

LACOSTE, Yves, İbni Haldun Tarih Biliminin Doğuşu, (Çev. Mehmet SERR), İdea Ayrıntı Yayınları, İstanbul,2019.

LAMBTON, Ann K. S. , Atebetü'l- Ketebe'ye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi, (Çev. N. Kaymaz), TTK, Ankara, (1973, Belleten Cilt:XXXVII, Sayı:147, Temmuz 1973'den Ayrıbasım).

MERÇİL, Erdoğan, Selçuklular, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011.

——“Müslüman-Türk Devletleri Tarihi”, TTK, Ankara, 1997.

____ Gazeliler Devleti Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2007.

____ “Türkiye Selçukluları”, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

____ “Kirman Selçukluları” Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989

MUTLU, Coşkun, Hasan Sabbah Alamut Kalesi, Çınaraltı Yayınları, İstanbul, 2021.

OCAK, Ahmet, Selçukluların Dini Siyaseti 1040-1092, tarih ve tabiat vakfı, İstanbul, 2002.

ODABAŞI, Z. (2019). Rahip Bernard De Clairvaux: Hayatı (1090-1153) ve II. Haçlı Seferi'ndeki Rolü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (45) 399-416. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed/issue/49191/628018>.

ORTAY, İlber, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara,2020.

ÖZGEN, Cansu Canan, Türklerin Serüveni Metehan'dan Atilla'ya Fatih'ten Atatürk'e, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

ÖZGÜDENLİ, O. (2011). Selçuklu - Hilafet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife El-Müsterşid'in Katli Meselesi. *Tarih Dergisi*(39), 1-36.

ÖNGÜL, Ali, Büyük Selçuklular, Çamlıca Yay., İstanbul, 2017.

——“Anadolu Selçukluları” Çamlıca Yay., İstanbul, 2017.

—— “Suriye Selçukluları” Çamlıca Yay., İstanbul, 2017.

—— “Irak Selçukluları” Çamlıca Yay., İstanbul, 2017.

ÖNTÜRK, Vural, Gurlular(1157-1216), Selenge Yayınları, İstanbul,2020.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi(498-511/1105-1118), TTK, Ankara, 1990.

—— “Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi 1092-1104” Bilge Kültür- Sanat Yayınları, İstanbul,2021.

ÖZKAN, Selim Hilmi, Orta Çağ Tarihi, İdeal Yay., İstanbul, 2016.

ÖZKAYA, Sefa A. Hunlar’dan Günümüze Türk Askeri Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji, Kronik Yayınları, İstanbul, 2020.

PEACOCK, A.C.S, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev. Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul,2020.

—— “Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum”, İş Bankası Yayınları, İstanbul,2020.

SANDIKLI, Atilla, Terör Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri, Bilgesam Yayınları, İstanbul,2012.

SANCAK, Kadir, Güvenlik Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 6, 2013.

SALLABİ, Muhammed, Selçuklular, İslam Tarihi 11.Cilt, Ravza Yayınları, İstanbul,2018.

—— Zengiler Dönemi İslami İdarenin Yeniden Hakim Kılınması, Ravza Yayınları, İstanbul,2016.

SEFER, **SOLMAZ**, Danışmendliler, Türkler,c. VI,Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

SEVİM, Ali, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK Yay., Ankara, 2014.

—— Makaleler, (Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek), C. I-II-III, Berikan Yay., Ankara, 2005.

SEVİM, Ali, Azimi Tarihi Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler(1138/39-1143/44), Türk Tarih Kurumu Yayınları,Ankara,2006.

_____ Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2020.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar, TDAV Yay., İstanbul, 1992.

STANLEY, Jason, Demokrasilerde Propaganda Oyunu, (Çev. Başak KARAL), The Kitap, İstanbul,2018.

ŞAHİN, Haşim, Anadolu Beylikleri, Grafiker Yay., Ankara 2016.

ŞAHİN, Mehmet, Orta Doğu Aktörler, Unsurlar, Sistemler, Kopernik Yayınları, İstanbul, 2019.

ŞAKİR, Ziya, Selçuklular Saraylarında Ömer Hayyam, Hasan Sabbah ve Nizamülmülk, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2020.

TANERİ, Aydın, Harezmsahlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

TEKİN, Süleyman, Hasan Sabbah ve Haşhaşiler, Lilith Yayınevi, İzmir,2019.

TEZKAN, Yılmaz, Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik, Ülke Kitapları, İstanbul, 2020.

TURAN, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, 2017.

——Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, 2011.

——Selçuklu Tarihi Araştırmaları, (Haz. Altan Çetin, Bilal Koç), TTK Yay., Ankara, 2014.

_____ Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yay.,İstanbul, 2016.

ULUÇAY, M. Çağatay, İlk Müslüman Türk Devletleri, MEB Yay., İstanbul, 1977.

UMAR, Bilge, Türkiye’deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.

——Türkiye Halkının Orta Çağ Tarihi, İnkılâp Yay., İstanbul, 2018.

YAYLA, Atilla, Siyaset Bilimi, Adres Yayınları, Ankara,2015.

YAZAR, Nurullah, Büyük Selçuklu Devletin’nde İktidar Mücadeleleri, Otto Yayınları, Ankara,2017.

YAZICIOĞLU, Yaşar, Milli Güvenlik Notları, Kripto Yayınları, Ankara,2009.

YILMAZ, Murat, Medeniyetler Çatışması Smuel P. Huntington, Vadi Yayınları, İstanbul,2017.

YILMAZ, Sait, Uluslararası Güvenlik Teori, Pratik ve Gelecek, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017.

YİĞİT, Yaşar, Din, Anarşi ve Terör, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, Ankara, 2011.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, Makaleler, (Haz. Fehameddin Başar, İlyas Gökhan, Ömer Hakan Özalp), TTK Yay., Ankara, 2017.

——“Anadolu’nun Fethi”, Türkler Ansiklopedisi, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

ZERKAYA, Fikret, Sultan Sencer Devri Selçuklu Dış Siyaseti, Samer Yay. Kahramanmaraş 2021,